శ్లో॥ కుణ్ఠీకరోతు విపదమ్మమ కుఞ్చితభ్రూ-
చాపాఞ్చితః శ్రితవిదేహభవానురాగః।
రక్షోపకారమనిశం జనయఞ్జగత్యాం
కామాక్షి! రామ ఇవ తే కరుణాకటాక్షః॥ 18

శ్లో॥ శ్రీకామకోటి! శివలోచనశోషితస్య
శృఙ్గారబీజవిభవస్య పునఃప్రరోహే।
ప్రేమామ్భసార్ద్రమచిరాత్ప్రచురేణ శఙ్కే
కేదారమమ్బ! తవ కేవలదృష్టిపాతమ్॥ 19

శ్లో॥ మాహాత్మ్యశేవధిరసౌ తవ దుర్విలఙ్ఘ్య-
సంసారవిన్ధ్యగిరికుణ్ఠనకేలిచుఞ్చుః।
ధైర్యామ్బుధిమ్పశుపతేశ్చులుకీకరోతి
కామాక్షి! వీక్షణవిజృమ్భణకుమ్భజన్మా॥ 20

శ్లో॥ పీయూషవర్షశిశిరా స్ఫుటదుత్పలశ్రీ-
మైత్రీ నిసర్గమధురా కృతతారకాప్తిః।
కామాక్షి! సంశ్రితవతీ వపురష్టమూర్తే-
ర్జ్యోత్స్నాయతే భగవతి! త్వదపాఙ్గమాలా॥ 21

శ్లో॥ అమ్బ! స్మరప్రతిభటస్య వపుర్మనోజ్ఞ-
మమ్భోజకాననమివాఞ్చితకణ్టకాభమ్।
భృఙ్గీవ చుమ్బతి సదైవ సపక్షపాతా
కామాక్షి! కోమలరుచిస్త్వదపాఙ్గమాలా॥ 22

శ్లో॥ కేశప్రభాపటలనీలవితానజాలే
కామాక్షి! కుణ్డలమణిచ్ఛవిదీపశోభే।
శఙ్కే కటాక్షరుచిరఙ్గతలే కృపాఖ్యా
శైలూషికీ నటతి శఙ్కరవల్లభే! తే॥ 23

శ్రీః

మూకపఞ్చశతీ

కటాక్షశతకమ్

సారోల్లాసినీ వ్యాఖ్యా

శ్లో॥ మోహాన్ధకారనివహం వినిహన్తుమీడే
మూకాత్మనామపి మహాకవితావదాన్యాన్।
శ్రీకాఞ్చిదేశశిశిరీకృతిజాగరూకా-
నేకామ్రనాథతరుణీకరుణావలోకాన్॥ 1

శ్లో॥ మాతర్జయన్తి మమతాగ్రహమోక్షణాని
మాహేన్ద్రనీలరుచిశిక్షణదక్షిణాని।
కామాక్షి! కల్పితజగత్త్రయరక్షణాని
త్వద్వీక్షణాని వరదానవిచక్షణాని॥ 2

శ్లో॥ ఆనఙ్గతన్త్రవిధిదర్శిత కౌశలానా-
మానన్దమన్దపరిఘూర్ణితమన్థరాణామ్।
తారల్యమమ్బ! తవ తాడితకర్ణసీమ్నాం
కామాక్షి! ఖేలతి కటాక్షనిరీక్షణానామ్॥ 3

శ్లో॥ కల్లోలితేన కరుణారసవేల్లితేన
కల్మాషితేన కమనీయమృదుస్మితేన।
మామఞ్చితేన తవ కిఞ్చన కుఞ్చితేన
కామాక్షి! తేన శిశిరీకురు వీక్షితేన॥ 4

శ్లో॥ సాహాయ్యకం గతవతీ ముహురర్జునస్య
మన్దస్మితస్య పరితోషితభీమచేతాః।
కామాక్షి! పాణ్డవచమూరివ తావకీనా
కర్ణాన్తికం చలతి హన్త కటాక్షలక్ష్మీః॥ 5

శ్లో॥ అస్తం క్షణాన్నయతు మే పరితాపసూర్య-
మానన్దచన్ద్రమసమానయతాం ప్రకాశమ్।
కాలాన్ధకారసుషమాం కలయన్దిగన్తే
కామాక్షి! కోమలకటాక్షనిశాగమస్తే॥ 6

శ్లో॥ తాటఙ్కమౌక్తికరుచాఙ్కురదన్తకాన్తిః
కారుణ్యహస్తిపశిఖామణినాధిరూఢః।
ఉన్మూలయత్వశుభపాదపమస్మదీయం
కామాక్షి! తావకకటాక్షమతఙ్గజేన్ద్రః॥ 7

శ్లో॥ ఛాయాభరేణ జగతాం పరితాపహారీ
తాటఙ్కరత్నమణితల్లజపల్లవశ్రీః।
కారుణ్యనామ వికిరన్మకరన్దజాలం
కామాక్షి! రాజతి కటాక్షసురద్రుమస్తే॥ 8

శ్లో॥ సూర్యాశ్రయప్రణయినీ మణికుణ్డలాంశు-
లౌహిత్యకోకనదకాననమాననీయా।
యాన్తీ తవ స్మరహరాననకాన్తిసిన్ధుం
కామాక్షి! రాజతి కటాక్షకలిన్దకన్యా॥ 9

శ్లో॥ ప్రాప్నోతి యం సుకృతినం తవ పక్షపాతా-
త్కామాక్షి! వీక్షణవిలాసకలాపురన్ధ్రీ।
సద్యస్తమేవ కిల ముక్తివధూర్వృణీతే
తస్మాన్నితాన్తమనయోరిదమైకమత్యమ్॥ 10

శ్లో॥ యాన్తీ సదైవ మరుతామనుకూలభావం
భ్రూవల్లిశక్రధనురుల్లసితా రసార్ద్రా।
కామాక్షి! కౌతుకతరఙ్గితనీలకణ్ఠా
కాదమ్బినీవ తవ భాతి కటాక్షమాలా॥ 11

శ్లో॥ గఙ్గామ్భసి స్మితమయే తపనాత్మజేవ
గఙ్గాధరోరసి నవోత్పలమాలికేవ।
వక్త్రప్రభాసరసి శైవలమణ్డలీవ
కామాక్షి! రాజతి కటాక్షరుచిచ్ఛటా తే॥ 12

శ్లో॥ సంస్కారతః కిమపి కన్దలితాన్రసజ్ఞ(జ్ఞా)-
కేదారసీమ్ని సుధియాముపభోగయోగ్యాన్।
కల్యాణసూక్తిలహరీకలమాఙ్కురాన్నః
కామాక్షి! కన్దలయతు త్వదపాఙ్గమేఘః॥ 13

శ్లో॥ చాఞ్చల్యమేవ నియతం కలయన్ ప్రకృత్యా
మాలిన్యభూశ్శ్రుతిపథాక్రమజాగరూకః।
కైవల్యమేవ కిము కల్పయతే నతానాం
కామాక్షి! చిత్రమపి తే కరుణాకటాక్షః॥ 14

శ్లో॥ సఞ్జీవనే జనని! చూతశిలీముఖస్య
సమ్మోహనే శశికిశోరకశేఖరస్య।
సంస్తమ్భనే చ మమతాగ్రహచేష్టితస్య
కామాక్షి! వీక్షణకలా పరమౌషధం తే॥ 15

శ్లో॥ కామద్రుహో హృదయయన్త్రణజాగరూకా
కామాక్షి! చఞ్చలదృగఞ్చలమేఖలా తే।
ఆశ్చర్యమమ్బ! భజతాం ఝటితి స్వకీయ-
సమ్పర్క ఏవ విధునోతి సమస్తబన్ధాన్॥ 16

శ్లో॥ నీలోఽపి రాగమధికం జనయన్పురారే-
ర్లోలోఽపి భక్తిమధికాం ద్రఢయన్నరాణామ్।
వక్రోఽపి దేవి! నమతాం సమతాం వితన్వన్
కామాక్షి! నృత్యతు మయి త్వదపాఙ్గపాతః॥ 17

శ్లో॥ కామాక్షి! కార్ష్ణ్యమపి సన్తతమఞ్జనం చ
బిభ్రన్నిసర్గతరలోఽపి భవత్కటాక్షః।
వైమల్యమన్వహమనఞ్జనతాం చ భూయః
స్థైర్యం చ భక్తహృదయాయ కథం దదాతి॥ 42

శ్లో॥ మన్దస్మితస్తబకితమ్మణికుణ్డలాంశు-
స్తోమప్రవాలరుచిరం శిశిరీకృతాశమ్।
కామాక్షి! రాజతి కటాక్షరుచేః కదమ్బ-
ముద్యానమమ్బ! కరుణాహరిణేక్షణాయాః॥ 43

శ్లో॥ కామాక్షి! తావకకటాక్షమహేన్ద్రనీల-
సింహాసనం శ్రితవతో మకరధ్వజస్య।
సామ్రాజ్యమఙ్గలవిధౌ మణికుణ్డలశ్రీ-
ర్నీరాజనోత్సవతరఙ్గితదీపమాలా॥ 44

శ్లో॥ మాతః క్షణం స్నపయ మాం తవ వీక్షితేన
మన్దాక్షితేన సుజనైరపరోక్షితేన।
కామాక్షి! కర్మతిమిరోత్కరభాస్కరేణ
శ్రేయస్కరేణ మధుపద్యుతితస్కరేణ॥ 45

శ్లో॥ ప్రేమాపగాపయసి మజ్జనమారచయ్య
యుక్తస్మితాంశుకృతభస్మవిలేపనశ్రీః।
కామాక్షి! కుణ్డలమణిద్యుతిభిర్జటాలః
శ్రీకణ్ఠమేవ భజతే తవ దృష్టిపాతః॥ 46

శ్లో॥ కైవల్యదాయ కరుణారసకిఙ్కరాయ
కామాక్షి! కన్దలితవిభ్రమశఙ్కరాయ।
ఆలోకనాయ తవ భక్తవశఙ్కరాయ
మాతర్నమోఽస్తు పరతన్త్రితశఙ్కరాయ॥ 47

శ్లో॥ అత్యన్తశీతలమతన్ద్రయతు క్షణార్ధ-
మస్తోకవిభ్రమమనఙ్గవిలాసకన్దమ్।
అల్పస్మితాదృతమపారకృపాప్రవాహ-
మక్షిప్రరోహమచిరాన్మయి కామకోటి॥ 24

శ్లో॥ మన్దాక్షరాగతరలీకృతిపారతన్త్ర్యా-
త్కామాక్షి! మన్థరతరాం త్వదపాఙ్గదోలామ్।
ఆరుహ్య మన్దమతికౌతుకశాలి చక్షు-
రానన్దమేతి ముహురర్ధశశాఙ్కమౌలేః॥ 25

శ్లో॥ త్రైయమ్బకం త్రిపురసున్దరి! హర్మ్యభూమి-
రఙ్గం విహారసరసీ కరుణాప్రవాహః।
దాసాశ్చ వాసవముఖాః పరిపాలనీయం
కామాక్షి! విశ్వమపి వీక్షణభూభృతస్తే॥ 26

శ్లో॥ వాగీశ్వరీ సహచరీ నియమేన లక్ష్మీః
భ్రూవల్లరీవశకరీ భువనాని గేహమ్।
రూపం త్రిలోకనయనామృతమమ్బ! తేషాం
కామాక్షి! యేషు తవ వీక్షణపారతన్త్రీ॥ 27

శ్లో॥ మాహేశ్వరం ఝటితి మానసమీనమమ్బ!
కామాక్షి! ధైర్యజలధౌ సుతరాం నిమగ్నమ్।
జాలేన శృఙ్ఖలయతి త్వదపాఙ్గనామ్నా
విస్తారితేన విషమాయుధదాశకోఽసౌ॥ 28

శ్లో॥ ఉన్మథ్య బోధకమలాకరమమ్బ! జాడ్య-
స్తమ్బేరమం మమ మనోవిపినే భ్రమన్తమ్।
కుణ్ఠీకురుష్వ తరసా కుటిలాగ్రసీమ్నా
కామాక్షి! తావకకటాక్షమహాఙ్కుశేన॥ 29

శ్లో॥ ఉద్వేల్లితస్తబకితైర్లలితైర్విలాసై-
రుత్థాయ దేవి! తవ గాఢకటాక్షకుఞ్జాత్।
దూరం పలాయయతు మోహమృగీకులమ్మే
కామాక్షి! సత్వరమనుగ్రహకేసరీన్ద్రః॥ 30

శ్లో॥ స్నేహార్ద్రితాం విదలితోత్పలకాన్తిచోరాం
జేతారమేవ జగదీశ్వరి! జేతుకామః।
మానోద్ధతో మకరకేతురసౌ ధునీతే
కామాక్షి! తావకకటాక్షకృపాణవల్లీమ్॥ 31

శ్లో॥ శ్రౌతీం వ్రజన్నపి సదా సరణిం మునీనాం
కామాక్షి! సన్తతమపి స్మృతిమార్గగామీ।
కౌటిల్యమమ్బ! కథమస్థిరతాఞ్చ ధత్తే
చౌర్యఞ్చ పఙ్కజరుచాం త్వదపాఙ్గపాతః॥ 32

శ్లో॥ నిత్యం శ్రుతేః పరిచితౌ యతమానమేవ
నీలోత్పలం నిజసమీపనివాసలోలమ్।
ప్రీత్యైవ పాఠయతి వీక్షణదేశికేన్ద్రః
కామాక్షి! కిం ను తవ కాలిమసమ్ప్రదాయమ్॥ 33

శ్లో॥ భ్రాన్త్వా ముహుః స్తబకితస్మితఫేనరాశౌ
కామాక్షి! వక్త్రరుచిసఞ్చయవారిరాశౌ।
ఆనన్దతి త్రిపురమర్దననేత్రలక్ష్మీ-
రాలభ్య దేవి! తవ మన్దమపాఙ్గసేతుమ్॥ 34

శ్లో॥ శ్యామా తవ త్రిపురసున్దరి! లోచనశ్రీః
కామాక్షి! కన్దలితమేదురతారకాన్తిః।
జ్యోత్స్నావతీ స్మితరుచాపి కథం తనోతి
స్పర్ధామహో కువలయైశ్చ తథా చకోరైః॥ 35

శ్లో॥ కాలాఞ్జనం చ తవ దేవి! నిరీక్షణం చ
కామాక్షి! సామ్యసరణిం సముపైతి కాన్త్యా।
నిశ్శేషనేత్రసులభం జగతీషు పూర్వ-
మన్యత్త్రినేత్రసులభం తుహినాద్రికన్యే॥ 36

శ్లో॥ ధూమాఙ్కురో మకరకేతనపావకస్య
కామాక్షి! నేత్రరుచినీలిమచాతురీ తే।
అత్యన్తమద్భుతమిదం నయనత్రయస్య
హర్షోదయం జనయతే హరిణాఙ్కమౌలేః॥ 37

శ్లో॥ ఆరమ్భలేశసమయే తవ వీక్షణస్య
కామాక్షి! మూకమపి వీక్షణమాత్రనమ్రమ్।
సర్వజ్ఞతా సకలలోకసమక్షమేవ
కీర్తిః స్వయంవరణమాల్యవతీ వృణీతే॥ 38

శ్లో॥ కాలామ్బువాహ ఇవ తే పరితాపహారీ
కామాక్షి! పుష్కరమధఃకురుతే కటాక్షః।
పూర్వః పరం క్షణరుచా సముపైతి మైత్రీ-
మన్యస్తు సన్తతరుచిం ప్రకటీకరోతి॥ 39

శ్లో॥ సూక్ష్మేఽపి దుర్గమతరేఽపి గురుప్రసాద-
సాహాయ్యకేన విచరన్నపవర్గమార్గే।
సంసారపఙ్కనిచయే న పతత్యమూన్తే
కామాక్షి! గాఢమవలమ్బ్య కటాక్షయష్టిమ్॥ 40

శ్లో॥ కామాక్షి! సన్తతమసౌ హరినీలరత్న-
స్తమ్భే కటాక్షరుచిపుఞ్జమయే భవత్యాః।
బద్ధోఽపి భక్తినిగలైర్మమ చిత్తహస్తీ
స్తమ్భం చ బన్ధమపి ముఞ్చతి హన్త చిత్రమ్॥ 41

శ్లో॥ కామాక్షి! ఘోరభవరోగచికిత్సనార్థ-
మభ్యర్థ్య దేశికకటాక్షభిషక్ప్రసాదాత్।
తత్రాపి దేవి! లభతే సుకృతీ కదాచి-
దత్యన్తదుర్లభమపాఙ్గమహౌషధం తే॥ **66**

శ్లో॥ కామాక్షి! దేశికకృపాఙ్కురమాశ్రయన్తో
నానాతపోనియమనాశితపాశబన్ధాః।
వాసాలయం తవ కటాక్షమముం మహాన్తో
లబ్ధ్వా సుఖం సమధియో విచరన్తి లోకే॥ **67**

శ్లో॥ సాకూతసంలపితసమ్భృతముగ్ధహాసం
వ్రీడానురాగసహచారి విలోకనం తే।
కామాక్షి! కామపరిపన్థిని మారవీర-
సామ్రాజ్యవిభ్రమదశాం ప్రకటీకరోతి॥ **68**

శ్లో॥ కామాక్షి! విభ్రమబలైకనిధిర్విధాయ
భ్రూవల్లిచాపకుటిలీకృతమేవ చిత్రమ్।
స్వాధీనతాం తవ నినాయ శశాఙ్కమౌలే-
రఙ్గార్ధరాజ్యసుఖలాభమపాఙ్గవీరః॥ **69**

శ్లో॥ కామాఙ్కురైకనిలయస్తవ దృష్టిపాతః
కామాక్షి! భక్తమనసాం ప్రదదాతి కామాన్।
రాగాన్వితః స్వయమపి ప్రకటీకరోతి
వైరాగ్యమేవ కథమేష మహామునీనామ్॥ **70**

శ్లో॥ కాలామ్బువాహనివహైః కలహాయతే తే
కామాక్షి! కాలిమమదేన సదా కటాక్షః।
చిత్రం తథాపి నితరామముమేవ దృష్ట్వా
సోత్కణ్ఠ ఏవ రమతే కిల నీలకణ్ఠః॥ **71**

శ్లో॥ సామ్రాజ్యమఙ్గలవిధౌ మకరధ్వజస్య
లోలాలకాలికృతతోరణమాల్యశోభే।
కామేశ్వరి! ప్రచలదుత్పలవైజయన్తీ-
చాతుర్యమేతి తవ చఞ్చలదృష్టిపాతః॥ **48**

శ్లో॥ మార్గేణ మఞ్జుకచకాన్తితమోవృతేన
మన్దాయమానగమనా మదనాతురాసౌ।
కామాక్షి! దృష్టిరయతే తవ శఙ్కరాయ
సఙ్కేతభూమిమచిరాదభిసారికేవ॥ **49**

శ్లో॥ వ్రీడానువృత్తిరమణీకృతసాహచర్యా
శైవాలితాం గలరుచా శశిశేఖరస్య।
కామాక్షి! కాన్తిసరసీం త్వదపాఙ్గలక్ష్మీ-
ర్మన్దం సమాశ్రయతి మజ్జనఖేలనాయ॥ **50**

శ్లో॥ కాషాయమంశుకమివ ప్రకటం దధానో
మాణిక్యకుణ్డలరుచిమ్మమతావిరోధీ।
శ్రుత్యన్తసీమని రతః సుతరాం చకాస్తి
కామాక్షి! తావకకటాక్షయతీశ్వరోఽసౌ॥ **51**

శ్లో॥ పాషాణ ఏవ హరినీలమణిర్దినేషు
ప్రమ్లానతాం కువలయం ప్రకటీకరోతి।
నైమిత్తికో జలదమేచకిమా తతస్తే
కామాక్షి! శూన్యముపమానమపాఙ్గలక్ష్మ్యాః॥ **52**

శ్లో॥ శృఙ్గారవిభ్రమవతీ సుతరాం సలజ్జా
నాసాగ్రమౌక్తికరుచా కృతమన్దహాసా।
శ్యామా కటాక్షసుషమా తవ యుక్తమేత-
త్కామాక్షి! చుమ్బతి దిగమ్బరవక్త్రబిమ్బమ్॥ **53**

శ్లో॥ నీలోత్పలేన మధుపేన చ దృష్టిపాతః
కామాక్షి! తుల్య ఇతి తే కథమామనన్తి।
శైత్యేన నిన్దతి యదన్వహమిన్దుపాదా-
న్పాథోరుహేణ యదసౌ కలహాయతే చ॥ **54**

శ్లో॥ ఓష్ఠప్రభాపటలవిద్రుమముద్రితే తే
భ్రూవల్లివీచిసుభగే ముఖకాన్తిసిన్ధౌ।
కామాక్షి! వారిభరపూరణలమ్బమాన-
కాలామ్బువాహసరణిం లభతే కటాక్షః॥ **55**

శ్లో॥ మన్దస్మితైర్ధవలితా మణికుణ్డలాంశు-
సమ్పర్కలోహితరుచిస్త్వదపాఙ్గధారా।
కామాక్షి! మల్లికుసుమైర్నవపల్లవైశ్చ
నీలోత్పలైశ్చ రచితేవ విభాతి మాలా॥ **56**

శ్లో॥ కామాక్షి! శీతలకృపారసనిర్ఝరామ్భ-
స్సమ్పర్కపక్ష్మలరుచిస్త్వదపాఙ్గమాలా।
గోభిస్సదా పురరిపోరభిలక్ష్యమాణా
దూర్వాకదమ్బకవిడమ్బనమాతనోతి॥ **57**

శ్లో॥ హృత్పఙ్కజమ్మమ వికాసయతు ప్రముష్ణ-
న్నుల్లాసముత్పలరుచేస్తమసాం నిరోద్ధా।
దోషానుషఙ్గజడతాం జగతాం ధునానః
కామాక్షి! వీక్షణవిలాసదినోదయస్తే॥ **58**

శ్లో॥ చక్షుర్విమోహయతి చన్ద్రవిభూషణస్య
కామాక్షి! తావకకటాక్షతమః ప్రరోహః।
ప్రత్యఙ్ముఖం తు నయనం స్తిమితం మునీనాం
ప్రాకాశ్యమేవ నయతీతి పరం విచిత్రమ్॥ **59**

శ్లో॥ కామాక్షి! వీక్షణరుచా యుధి నిర్జితం తే
నీలోత్పలం నిరవశేషగతాభిమానమ్।
ఆగత్య తత్పరిసరం శ్రవణావతంస-
వ్యాజేన నూనమభయార్థనమాతనోతి॥ **60**

శ్లో॥ ఆశ్చర్యమమ్బ! మదనాభ్యుదయావలమ్బః
కామాక్షి! చఞ్చలనిరీక్షణవిభ్రమస్తే।
ధైర్యం విధూయ తనుతే హృది రాగబన్ధం
శమ్భోస్తదేవ విపరీతతయా మునీనామ్॥ **61**

శ్లో॥ జన్తోస్సకృత్ప్రణమతో జగదీడ్యతాం చ
తేజస్వితాం చ నిశితాం చ మతిం సభాయామ్।
కామాక్షి! మాక్షికఝరీమివ వైఖరీఞ్చ
లక్ష్మీఞ్చ పక్ష్మలయతి క్షణమీ(వీ)క్షణం తే॥ **62**

శ్లో॥ కాదమ్బినీ కిమయతే న జలానుషఙ్గమ్
భృఙ్గావలీ కిమురరీకురుతే న పద్మమ్।
కిం వా కళిన్దతనయా సహతే న గఙ్గాం
కామాక్షి! నిశ్చయపదం న తవాక్షిలక్ష్మీః॥ **63**

శ్లో॥ కాకోలపావకతృణీకరణేఽపి దక్షమ్
కామాక్షి! బాలకసుధాకరశేఖరస్య।
అత్యన్తశీతలతమోఽప్యనుపారతం తే
చిత్తం విమోహయతి చిత్రమయం కటాక్షః!! **64**

శ్లో॥ కార్పణ్యపూరరసవర్ధితమమ్బ! మోహ-
కన్దోద్గతం భవమయం విషపాదపమ్మే।
తుఙ్గం ఛినత్తు తుహినాద్రిసుతే! భవత్యాః
కాఞ్చీపురేశ్వరి! కటాక్షకుఠారధారా॥ **65**

శ్లో॥ కూలఙ్కషం వితనుతే కరుణామ్బువర్షీ
సారస్వతం సుకృతినస్సులభం ప్రవాహమ్।
తుచ్ఛీకరోతి యమునామ్బుతరఙ్గభఙ్గీం
కామాక్షి! కిం తవ కటాక్షమహామ్బువాహః॥ 90

శ్లో॥ జాగర్తి దేవి! కరుణాశుకసున్దరీ తే
తాటఙ్కరత్నరుచిదాడిమఖణ్డశోభే।
కామాక్షి! నిర్భరకటాక్షమరీచిపుఞ్జ-
మాహేన్ద్రనీలమణిపఞ్జరమధ్యభాగే॥ 91

శ్లో॥ కామాక్షి! సత్కువలయస్య సగోత్రభావా-
దాక్రామతి శ్రుతిమసౌ తవ దృష్టిపాతః।
కిఞ్చ స్ఫుటం కుటిలతాం ప్రకటీకరోతి
భ్రూవల్లరీపరిచితస్య ఫలం కిమేతత్॥ 92

శ్లో॥ ఏషా తవాక్షిసుషమా విషమాయుధస్య
నారాచవర్షలహరీ నగరాజకన్యే।
శఙ్కే కరోతి శతధా హృది ధైర్యముద్రాం
శ్రీకామకోటి! యదసౌ శిశిరాంశుమౌలేః॥ 93

శ్లో॥ బాణేన పుష్పధనుషః, పరికల్ప్యమాన-
త్రాణేన భక్తమనసాం కరుణాకరేణ।
కోణేన కోమలదృశస్తవ కామకోటి!
శోణేన శోషయ శివే! మమ శోకసిన్ధుమ్॥ 94

శ్లో॥ మారద్రుహో మకుటసీమని లాల్యమానే
మన్దాకినీపయసి తే కుటిలం చరిష్ణుః।
కామాక్షి! కోపరభసాద్వలమానమీన-
సన్దేహమఙ్కురయతి క్షణమక్షిపాతః॥ 95

శ్లో॥ కామాక్షి! మన్మథరిపుం ప్రతి మారతాప-
మోహాన్ధకారజలదాగమనేన నృత్యన్।
దుష్కర్మకఞ్చుకికులం కబలీకరోతు
వ్యామిశ్రమేచకరుచిస్త్వదపాఙ్గకేకీ॥ 72

శ్లో॥ కామాక్షి! మన్మథరిపోరవలోకనేషు
కాన్తం పయోజమివ తావకమక్షిపాతమ్।
ప్రేమాగమో దివసవద్వికచీకరోతి
లజ్జాభరో రజనివన్ముకులీకరోతి॥ 73

శ్లో॥ మూకో విరిఞ్చతి పరం పురుషః కురూపః
కన్దర్పతి త్రిదశరాజతి కిమ్పచానః।
కామాక్షి! కేవలముపక్రమకాల ఏవ
లీలాతరఙ్గితకటాక్షరుచః క్షణం తే॥ 74

శ్లో॥ నీలాలకా మధుకరన్తి మనోజ్ఞనాసా-
ముక్తారుచః ప్రకటకన్దబిసాఙ్కురన్తి।
కారుణ్యమమ్బ! మకరన్దతి కామకోటి!
మన్యే తతః కమలమేవ విలోచనం తే॥ 75

శ్లో॥ ఆకాఙ్క్ష్యమాణఫలదానవిచక్షణాయాః
కామాక్షి! తావకకటాక్షకకామధేనోః।
సమ్పర్క ఏవ కథమమ్బ! విముక్తపాశ-
బన్ధాః స్ఫుటం తనుభృతః పశుతాం త్యజన్తి॥ 76

శ్లో॥ సంసారఘర్మపరితాపజుషాం నరాణాం
కామాక్షి! శీతలతరాణి తవేక్షితాని।
చన్ద్రాతపన్తి ఘనచన్దనకర్దమన్తి
ముక్తాగుణన్తి హిమవారినిషేచనన్తి॥ 77

శ్లో॥ ప్రేమామ్బురాశిసతతస్నపితాని చిత్రం
కామాక్షి! తావకకటాక్షనిరీక్షణాని।
సన్ధుక్షయన్తి ముహురిన్ధనరాశిరీత్యా
మారద్రుహో మనసి మన్మథచిత్రభానుమ్॥ 78

శ్లో॥ కాలాఞ్జనప్రతిభటం కమనీయకాన్త్యా
కన్దర్పతన్త్రకలయా కలితానుభావమ్।
కాఞ్చీవిహారరసికే కలుషార్తిచోరం
కల్లోలయస్వ మయి తే కరుణాకటాక్షమ్॥ 79

శ్లో॥ క్రాన్తేన మన్మథమదేన విమోహ్యమాన-
స్వాన్తేన చూతతరుమూలగతస్య పుంసః।
కాన్తేన కిఞ్చిదవలోకయ లోచనస్య
ప్రాన్తేన మాం జనని! కాఞ్చిపురీవిభూషే!॥ 80

శ్లో॥ కామాక్షి! కేఽపి సుజనాస్త్వదపాఙ్గసఙ్గే
కణ్ఠేన కన్దలితకాలిమసమ్ప్రదాయాః।
ఉత్తంసకల్పితచకోరకుటుమ్బపోషా
నక్తన్దివప్రసవభూనయనా భవన్తి॥ 81

శ్లో॥ నీలోత్పలప్రసవకాన్తినిదర్శనేన
కారుణ్యవిభ్రమజుషా తవ వీక్షణేన।
కామాక్షి! కర్మజలధేః కలశీసుతేన
పాశత్రయాద్వయమమీ పరిమోచనీయాః॥ 82

శ్లో॥ అత్యన్తచఞ్చలమకృత్రిమమఞ్జనం కిం
ఝఙ్కారభఙ్గిరహితా కిము భృఙ్గమాలా।
ధూమాఙ్కురః కిము హుతాశనసఙ్గహీనః
కామాక్షి! నేత్రరుచినీలిమకన్దలీ తే॥ 83

శ్లో॥ కామాక్షి! నిత్యమయమఞ్జలిరస్తు ముక్తి-
బీజాయ విభ్రమమదోదయఘూర్ణితాయ।
కన్దర్పదర్పపునరుద్భవసిద్ధిదాయ
కల్యాణదాయ తవ దేవి! దృగఞ్చలాయ॥ 84

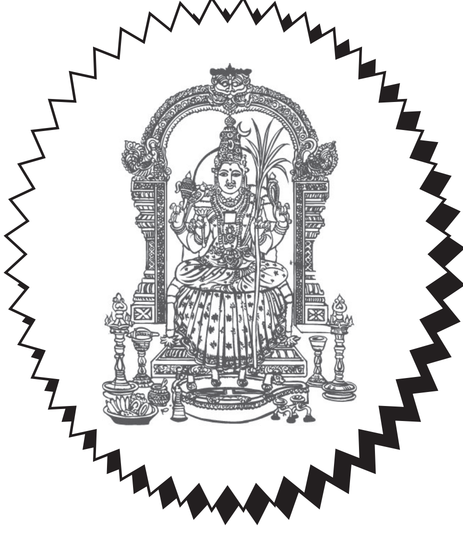
శ్లో॥ దర్పాఙ్కురో మకరకేతనవిభ్రమాణాం
నిన్దాఙ్కురో విదలితోత్పలచాతురీణామ్।
దీపాఙ్కురో భవతమిస్రకదమ్బకానాం
కామాక్షి! పాలయతు మాం త్వదపాఙ్గపాతః॥ 85

శ్లో॥ కైవల్యదివ్యమణిరోహణపర్వతేభ్యః
కారుణ్యనిర్ఝరపయఃకృతమజ్జనేభ్యః।
కామాక్షి! కిఙ్కరితశఙ్కరమానసేభ్యః
తేభ్యో నమోఽస్తు తవ వీక్షణవిభ్రమేభ్యః॥ 86

శ్లో॥ అల్పీయ ఏవ నవముత్పలమమ్బ! హీనా
మీనస్య వా సరణిరమ్బురుహాం చ కిం వా।
దూరే మృగీ తదసమఞ్జసమఞ్జనం చ
కామాక్షి! వీక్షణరుచౌ తవ తర్కయామః॥ 87

శ్లో॥ మిశ్రీభవద్గరలపఙ్కిలశఙ్కరోర-
స్సీమాఙ్గణే కిమపి రిఙ్ఖణమాదధానః।
హేలావధూతలలితశ్రవణోత్పలోఽసౌ
కామాక్షి! బాల ఇవ రాజతి తే కటాక్షః॥ 88

శ్లో॥ ప్రౌఢీకరోతి విదుషాం నవసూక్తిధాటీ-
చూతాటవీషు బుధకోకిలలాల్యమానమ్।
మాధ్వీరసం పరిమలం చ నిరర్గలం తే
కామాక్షి! వీక్షణవిలాసవసన్తలక్ష్మీః॥ 89

కటాక్షశతకమ్

శ్లో॥ కామాక్షి! సంవలితమౌక్తికకుణ్డలాంశు-
చఞ్చత్స్మితశ్రవణచామరచాతురీకః।
స్తమ్భే నిరన్తరమపాఙ్గమయే భవత్యా
బద్ధశ్చకాస్తి మకరధ్వజమత్తహస్తీ॥ 96

శ్లో॥ యావత్కటాక్షరజనీసమయాగమస్తే
కామాక్షి! తావదచిరాన్నమతాం నరాణామ్।
ఆవిర్భవత్యమృతదీధితిబిమ్బమమ్బ!
సంవిన్మయం హృదయపూర్వగిరీన్ద్రశృఙ్గే॥ 97

శ్లో॥ కామాక్షి! కల్పవిటపీవ భవత్కటాక్షో
దిత్సుస్సమస్తవిభవం నమతాం నరాణామ్।
భృఙ్గస్య నీలనలినస్య చ కాన్తిసమ్ప-
త్సర్వస్వమేవ హరతీతి పరం విచిత్రమ్॥ 98

శ్లో॥ అజ్ఞాతభక్తిరసమప్రసరద్వివేక-
మత్యన్తగర్వమనధీతసమస్తశాస్త్రమ్।
అప్రాప్తసత్యమసమీపగతం చ ముక్తేః
కామాక్షి! నైవ తవ కాంక్షతి దృష్టిపాతః॥ 99

శ్లో॥ అత్యన్తశీతలమనర్గలకర్మపాక-
కాకోలహారి సులభం సుమనోభిరేతత్।
పీయూషమేవ తవ వీక్షణమమ్బ! కిన్తు
కామాక్షి! నీలమిదమిత్యయమేవ భేదః॥ 100

శ్లో॥ పాతేన లోచనరుచేస్తవ కామకోటి!
పోతేన పాతకపయోధిభయాతురాణామ్।
పూతేన తేన నవకాఞ్చనకుణ్డలాంశు-
వీతేన శీతలయ భూధర కన్యకే మామ్॥ 101

చేయించును. అమ్మవారి చూపులాదయ్యమునుండి విముక్తి కలిగించునని యీ శ్లోకమున జెప్పబడినది. ఈశ్వరత్వవ్యవస్థాపకములైన నాలుగు కర్మలీ శ్లోకమున జెప్పబడినవి. **మోక్షణము**–మమకారము నుండి విడిపించుట. జీవులను సంసారబంధమునుండి విడిపించుటయే. **మమేతి బధ్యతే జంతుః నిర్మమేతి విముచ్యతే** అను సూక్తి యిందుకు ప్రమాణము. శిక్షణము–ఇంద్రనీల మణుల కాంతులు అర్హత లేకున్నను దేవి చూపులతో సామ్యమును, ఐక్యమును పొందగోరుటచే వానిని శిక్షించుచున్నవా యమ్మ చూపులు. అహంకారము వీడనివాడు స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరములు నేననుకొనుచునే ఈశ్వరోఽహమని భావించును. ఇటువంటి వానిని గీత నిందించినది. **ఈశ్వరోఽహమహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్సుఖీ** – అధ్యాయము 16 శ్లోకము 14' దుష్టులైన రాక్షసులందఱు ఈ కారణముననే శిక్షింపబడినారు. నేటికిని అప్పుడప్పుడు దుష్టులేదో విధమున నీశ్వరునిచే శిక్షింపబడుచునే యున్నారు. అర్హతకలవాడు ఈశ్వరునితో నైక్యము ననుసంధించుట శాస్త్రసమ్మతమే. దుష్ట శిక్షణముతోబాటు శిష్ట రక్షణము ఈశ్వర కృత్యమే. అమ్మ కనులు ముల్లోకముల రక్షించుచున్నవి, వరదానము–జీవుల కిహపర లోకములలో కూడ సుఖములు కావలయును. దీని **కభ్యుదయ** మనుపేరు. దానిని కూడ ఈశ్వరుడే వివిధదేవతోపాసకులకు వారిద్వారా స్వోపాసకులకు స్వయముగా ప్రసాదించును కావున నిదియు నీశ్వరకృతమే. 'ణాని' అని నాలుగు పాదముల చివఱ నుండుటచే నీశ్లోకమున నంత్యానుప్రాసాలంకారము కలదు. కన్నులకు సమానములు కాదగిన ఇంద్రనీలమణులకాంతులను శిక్షించుచున్నదని ఉపమాననింద వ్యంగ్యమగు చుండుటచే ఈ శ్లోకమునందలి అలంకారము **ప్రతీపము.**

అవ॥:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపులు సర్వోత్కృష్టములని వర్ణించిన మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున ఆ చూపుల చంచలితకు గల మన్మథ తంత్ర విధానమున గల నేర్పును వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఆనఙ్గతన్త్రవిధిదర్శితకౌశలానా
మానన్దమన్దపరిఘూర్ణితమన్థరాణామ్
తారల్యమమ్బ! తవ తాడితకర్ణసీమ్నాం
కామాక్షి! ఖేలతి కటాక్షనిరీక్షణానామ్ 3

ప్రతిపదార్థము:–

అంబ	=	తల్లీ!
కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
ఆనంగతంత్రవిధి–	=	మన్మథ తంత్రవిధాన మందు
దర్శిత–	=	చూపబడిన
కౌశలానామ్	=	నేర్పుగల;

శ్రీః

మూకపఞ్చశతీ

కటాక్షశతకమ్

సారోల్లాసినీ వ్యాఖ్యా

అవ॥:– మూకమహాకవి తన మోహాంధకారమును నశింపజేయ సమర్థములని శ్రీ కామాక్షీదేవియొక్క చల్లని చూపులను ఈ ప్రథమ శ్లోకమున స్తుతించుచున్నాడు.

శ్లో॥ మోహాన్ధకారనివహం వినిహన్తుమీడే
మూకాత్మనామపి మహాకవితావదాన్యాన్।
శ్రీకాంచిదేశశిశిరీకృతిజాగరూకా–
నేకామ్రనాథతరుణీకరుణావలోకాన్॥ 1

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీ కాంచిదేశ–	=	శ్రీకాంచీనగర ప్రాంతముయొక్క
శిశిరీకృతి–	=	చల్లబరచుటయందు;
జాగరూకాన్	=	మేల్కొనియుండునట్టి;
మూకాత్మనామ్+అపి	=	మూగవోయిన మనస్సు కలవారికైనను
మహాకవితావదాన్యాన్	=	మహాకవిత్వమును ప్రసాదించునట్టి;
ఏకామ్రనాథ–	=	ఏకామ్రేశ్వరునియొక్క
తరుణీ–	=	భార్యయయిన శ్రీ కామాక్షీదేవియొక్క
కరుణావలోకాన్	=	దయతోకూడిన చూపులను;
మోహాన్ధకారనివహమ్	=	మోహమనెడి చీకట్ల రాశిని;
వినిహన్తుమ్	=	నశింపజేయ;
ఈడే	=	స్తుతించెదను.

తాత్పర్యము:–

శ్రీ కాంచీనగర ప్రాంతమును చల్లబఱచు నట్టివి శ్రీ కామాక్షీ కరుణావ లోకములు – అవి మూగవారికిని మహాకవిత్వము నొసగును. నా మోహాంధకార రాశిని దొలగించ వానిని స్తుతించెదను.

వివరణము:–

1) భూమండలమందలి అన్ని ద్వీపములును సముద్రముచే చుట్టబడి యుండును. భూదేవికి సముద్రమే కాంచియైయుండును. శ్రీకామాక్షికి సర్వబ్రహ్మాండములు కాంచీ కింకిణీరూపములే. ఆమే బ్రహ్మాండనగరనాయిక. బ్రహ్మాండములనన్నిటిని తనలో నిముడ్చుకొన్న మహాకాశము ఆమెకు అంబరము. నడుముపైనున్న పీతాంబరము నొడ్డాణముతో బిగింపవచ్చును. కాంచీనగరమిట సర్వబ్రహ్మాండోపలక్షకము. సర్వబ్రహ్మాండముల కాధారమైన ఈ నగరము కాంచి యని పిలువబడుచు భారత దక్షిణ ప్రాంతమున విరాజిల్లుచున్నది. ఆ కాంచీనగర నాయకుని ప్రాంతమున నున్న యొక శివలింగము దగ్గఱగా ఒక మామిడి చెట్టుండుటచే నేకామ్రనాథ నామము కలిగినది. ఏకామ్రనాథ నాముడైన శివునకు కామాక్షీ నామముకల దేవి భార్య. కామాక్షీ నామమున కన్నుల ప్రాధాన్యము కనబడును. మూకమహాకవి వ్రాసిన పంచశతిలోని ఐదు శతకములలో కటాక్షశతకము ముఖ్యము. కటాక్షమామెదే. ఆమె కన్నులలోనిదే. అదియే మూక మహాకవిచే నైదు శతకముల రచింపజేసినది. అక్షిప్రాధాన్యసూచకకామాక్షీ శబ్దప్రతిపాద్యదేవతాకటాక్ష ప్రాముఖ్యమే కటాక్షశతకము ప్రతిపాదించుచున్నది. **సర్వేంద్రియాణామ్ నయనం ప్రధానమ్** అన్నంత మాత్రమున మిగిలిన యింద్రియముల యావశ్యకత నివారింపబడదు. మిగిలిన శతకములున్నప్పుడే దీనికి ప్రాధాన్యము లభించును. విగ్రహమునందు పాదముఖములే అనాచ్ఛా దితములు. భక్తుల యుపాసనలకు లక్ష్యములగుట యుపపన్నము. రెండవ శతకమున పాదద్వంద్వ ముపాసింపబడినది. ముఖమునం దుపాసింపదగినవి కటాక్షమందస్మితములు. కటాక్షము కలిగినందుకు సూచనగా పెదవులపై దరహాస మంకురించును. కావున మందస్మితశతక మిందు చివరదైనది. కటాక్షము మందస్మితమునకు ముందుండవలసినది అట్లే యున్నది ఇంద్రియములలో కన్నులు తైజసములు. అజ్ఞానమోహాధ్యంధకార ప్రభేదముల నివారణమున కవియే యుపయుక్తము లగును. కావుననే మూకమహాకవి యీ ప్రథమశ్లోకమున మోహాన్ధకారనివహ వినిహననమునకై శ్రీ కామక్షీ దేవి యొక్క కరుణావలోకములను ప్రార్థించుచున్నాడు. పరికరాంకురాలకారధ్వని యీ శ్లోకమునందున్నది. **జాగరూకాన్, కరుణావలోకాన్** అని ముగియు నుత్తరార్ధపాదాంతములలో అంత్యానుప్రాసయున్నది. మూకా, శ్రీకా, ఏకా అని 2,3,4 పాదముల ఆదిలో నుండుటచే నాద్యనుప్రాసము. హాక, రీకృ, ణీక మధ్యలో నుండుటచే మధ్యానుప్రాసము అను శబ్దాలంకారములున్నవి. ఈ శతకమున వసంతతిలక వృత్త ముపయోగింపబడినది. ఇందు "తభజజగగ" (8,6) అను గణము లుండును. వసంత ముఖమునకు భ్రమరము తిలకము అనదగును. కటాక్షభ్రమరౌపమ్యము ప్రసిద్ధమగుటచే కటాక్షవర్ణనమున **వసంతతిలకవృత్త** ముపయోగించుటచే వృత్తౌచిత్యశోభిత మీశతకము.

2) ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజా జగౌ గః। ఇతి లక్షణమ్.

అవ॥:– ప్రథమ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపులను స్తుతించిన మూక మహాకవి ఈ ద్వితీయ శ్లోకమున అవి సర్వోత్కృష్టములని వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాతర్జయన్తి మమతాగ్రహమోక్షణాని
మాహేన్ద్రనీలరుచిశిక్షణదక్షిణాని।
కామాక్షి! కల్పితజగత్త్రయరక్షణాని
త్వద్వీక్షణాని వరదానవిచక్షణాని॥ **2**

ప్రతిపదార్థము:–

మాతః	=	తల్లీ!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
మమతాగ్రహమోక్షణాని	=	మమకారమనెడి దయ్యమునుండి విడిపించునట్టి;
మాహేంద్రనీల–	=	ఇంద్రనీల మణుల యొక్క
రుచి–	=	కాంతిని
శిక్షణ–	=	శిక్షించుటయందు
దక్షిణాని	=	సమర్థములైన;
కల్పిత–	=	కల్పింపబడిన
జగత్త్రయ–	=	మూడులోకములయొక్క
రక్షణాని	=	రక్షణముగల;
వరదానవిచక్షణాని	=	వరముల నిచ్చుటయందు నేర్పుగల;
త్వద్వీక్షణాని	=	నీచూపులు
జయంతి	=	సర్వోత్కృష్టముగా వర్ధిల్లుచున్నవి.

తాత్పర్యము:–

ఓ తల్లీ! కామాక్షీదేవీ! నీ చూపులు, నన్ను లేక అందఱను పట్టిన మమకారమనెడి దయ్యమునుండి విడిపించగల్గునవి. ఇంద్రనీల మణుల కాంతిని శిక్షించుటలో, ముల్లోకములకు రక్షణమును కల్పించుటలో, వరములిచ్చుటలో, సమర్థములైనవి.

వివరణము:–

మొదటిశ్లోకమున మోహమంధకారముగా రూపొందింపబడి దాని నాశము ప్రార్థింపబడినది. అజ్ఞానమందలి ఆవరణశక్తి మోహ మనబడును. ఉన్న వస్తువును కన్పింపకుండ గప్పివేయునది మోహము కావున నది యావరణ శక్తి. దీనివలన స్వకీయులు పరకీయులు నను భేదభావముత్పన్నమై ఒకే ఆత్మ కొందఱు తనవారుగా, కొందఱు తన వారుకాని వారుగా బహుత్వమును బొందును. వీరు తనవారు (ఇవి తనవి) అను భావమే మమకారమని పేర్కొనబడును. ఈ మమకారమొక దయ్యమువలె మనచే వికృతచేష్టల

మొనర్పకున్నను దానిని పుష్కలముగా ప్రయోగించిరి. ఈ శ్లోకమున 1-6 వర్ణములకు మొదటి రెండు పాదములలో మైత్రి కూర్చ బడినది. మొత్తము 13 పదములలో 8 పదములు తేన అను నక్షరములతో ముగియుటచే పదాంతాను ప్రాసము కలదు. **కల్లోలిత** యను విశేషణము తరంగములను, **కరుణారసవేల్లిత** అను విశేషణము జలాధిక్యమును, **కల్మాషిత** యను విశేషణము సముద్రములోని కాలకూట విషమును, **కమనీయమృదుస్మిత** యను విశేషణము సముద్రములో జనించిన చంద్రుని ధ్వనింపజేయుటచే విశేష్యమైన వీక్షితమునకు సముద్రముతోడి సామ్యము ధ్వనిత మగుచున్నది.

అవ॥:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపు సర్వసుఖముల నొసగు సమర్థమని చెప్పి, ఈ శ్లోకమున కటాక్షలక్ష్మిని శ్లేషరూపమున వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ సాహాయ్యకం గతవతీ ముహురర్జునస్య
మన్దస్మితస్య పరితోషితభీమచేతాః।
కామాక్షి! పాణ్డవచమూరివ తావకీనా
కర్ణాన్తికం చలతి హన్త కటాక్షలక్ష్మీః॥ 5

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ;
ముహుః	=	మాటి మాటికి;
అర్జునస్య	=	తెల్లనైన(అర్జునునకు);
మందస్మితస్య	=	చిఱునవ్వునకు;
సాహాయ్యకమ్	=	తోడ్పాటుగా;
గతవతీ	=	వెళ్ళిన;
పరితోషిత-	=	సంతోష పెట్టబడిన
భీమ-	=	శివునియొక్క (భీముని యొక్క)
చేతాః	=	చిత్తముగల;
కటాక్షలక్ష్మీః	=	కడగంటి కాంతి;
పాండవచమూరివ	=	పాండవసేనవలె
తావకీనా	=	నీ;
కర్ణ-	=	చెవులయొక్క (కర్ణునియొక్క)
అంతికమ్	=	దగ్గఱకు;
చలతి	=	కదులుచున్నది
హంత	=	ఆహా!

ఆనందమన్ద-	=	ఆనందము మెల్లగా
పరిఘూర్ణిత-	=	తిరుగుటచేత
మంథరాణామ్	=	అలసములైన;
తాడితకర్ణసీమ్నామ్	=	తాకిన చెవుల హద్దుగల;
తవ	=	నీయొక్క;
కటాక్షనిరీక్షణానామ్	=	క్రీగంటి చూపులయొక్క;
తారల్యమ్	=	చంచలిత
ఖేలతి	=	ఆడుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చూపులు మన్మథ తంత్ర విధానమును ప్రదర్శించినవి. వానిలో ఆనందము మెల్లగా సుడి తిరుగుటచే కదలికలలో వేగము కోల్పోయినవి. అవి కర్ణాంతము వ్యాపించినవి. అట్టి నీచూపులలో చాంచల్యము ఆడుకొనుచున్నది.

వివరణము:-

1) భర్తయైన శివునాకర్షించుటకు నీ కన్నులు మన్మథ తంత్ర విధానము ననుసరించి శృంగారవిలాసములను ప్రదర్శించుచుండును. కామునకు అనంగుడను పేరుగలదు. కావున కామశాస్త్రమునకు **అనంగతంత్ర** మను పేరు వచ్చినది. అంతరంగమునందు పుట్టు కామునకు అంగము లేదు. విష్ణ్వంగము నందు బుట్టిన అంగజుని అంగము శివునిచే కాల్చబడినది కావున కామునకు **అనంగు** డనుపేరు వచ్చినది. **"సోఽకామయత"** అనునుపనిషద్వాక్యానుసారము ఈశ్వరుని బహుభవన సంకల్పమే కాముడు. స్త్రీ పురుషులిద్దఱు, వారిని ముగ్గురిని చేయుటకు వారి అంతరంగములలో కాముడుద్భవించును. అట్టి కాముని జయించుట శివునకు మాత్రమే సాధ్యమయినది. అదియు తాత్కాలికముగ మాత్రమే. అమ్మవారి సౌందర్యము శివునిలో కామము కల్గింపజేయలేక పోవుటయే శివుని మన్మథదాహము. నిర్గుణశివునకు కామరాహిత్యము శాశ్వతము, సగుణేశ్వరున కది తాత్కాలికము, తాద్దేశికము. ఈశ్వరుడనగా మాయాశబల బ్రహ్మము. ఆయనకు మాయతోడి సంపర్కమున సృష్టికర్తృత్వ మేర్పడినది. మాయాస్వరూపిణియైన కామాక్షీదేవి కన్నులలోని అనంగతంత్రముయొక్క మహిమ యిది. ఆమె కన్నులలోని శృంగారవిలాసములకు శివుడు బానిసయైనాడు. తనను దహించిన శివునిపై అమ్మవారి కన్నులలో దాగియుండి కాముడు అదను చూచి శివుని జయించినాడు. మన్మథుడు శ్రీ విద్యా ప్రభేదములలోని కాదివిద్యకు ద్రష్ట. త్రిపురోపనిషత్తులో నొక మంత్రమున కాదివిద్య ఉద్ధరింపబడినది. ఆ మంత్రమిది. **"కామో యోనిః కమలా వజ్రపాణిః। గుహాహసా మాతరిశ్వాభ్రమింద్రః। పునర్గుహా సకలా మాయయా చ। పురూచ్యేషా విశ్వమాతాదివిద్యోమ్"(15)** ఈ విద్యయందు మూడు కూటములు కలవు. అందు రెండవ కూటమునకు కామరాజకూటమని పేరు. హాదివిద్యాదులుకూడ శ్రీ విద్య ప్రభేదములే.

వానిలోని ద్వితీయ కూటమునకును కామకూటమనియే పేరు. శ్రీవిద్యాసంప్రదాయములోని కామమునకున్న స్థానమిది. ఇంతేకాదు శాక్తేయసాంప్రదాయమున శివునకు కాముడు, కామేశ్వరుడు అను పేర్లు కూడా కలవు. అతని దేవేరి కామేశ్వరి. ఆమెయే ఈ కామాక్షి. కామునకు చెఱుకుగడ విల్లు, పూలు బాణములు కలవనుట కవిసమయము కాని మన్మథుడు తన యుపాస్య దేవతయైన కామాక్షీదేవి యొక్క సారూప్యము ధరించి యామె నుపాసించెను. ఆమె యనుగ్రహమున ఆ సారూప్యమే అతనికి శాశ్వతమయ్యెను. ఉపాసనాకాలమున **"నారుద్రో రుద్రమర్చయేత్ నావిష్ణుర్విష్ణుమర్చయేత్"** ఇత్యాది సూక్తుల ననుసరించి యుపాస్య దేవతారూపము వంటి రూపమును ధరింపవలెను. అందుకే శివోపాసకులు భస్మరుద్రాక్షలు ధరించెదరు. విష్ణూపాసకులు తులసీమాలోర్ధ్వ త్రిపుండ్రముల ధరించెదరు. అందుచేత కామేశ్వరీ యుపాసకుడైన కాముడు వానిని ధరించి యామె నుపాసించెను. సచ్చిదానందము లీశ్వరునికి స్వరూపములు. అమ్మ వారీశ్వరి. కావున ఆనందమామె స్వరూపము. ఆమె శరీరమంతయు నానందఘనమే. కన్నులు ఆ ఆనందముచేతనే చాపల్యము తగ్గించుకొని మెల్లగా కదలుచున్నవని కవి వర్ణించినాడు. మెల్లగా కదలినప్పుడెక్కువ కాలము తనపై నవి ప్రసరించుచుండునని కవి భావము. ఆమె కన్ను లా కర్ణాంతములు. పెద్దకన్నులలోని చూపులు మెల్లగా కదలినపుడు తనపై నెక్కువకాలము ప్రసరించుటనే విశ్లేషించి తెల్పుటకే కన్నులకు తాడితకర్ణసీమ్నా మను విశేషణమును కవి కూర్చినాడు. జగమంతయు ఆ తల్లి చూపుల విలాసమే. ఆ చూపుల ఆటయే. **ఖేలతి** యను క్రియాపదమీ యంశమును స్పష్టమొనర్చుచున్నది.

2) బేసి పాదములు నామంతములు. సరిపాదములు ణామంతములు అగుటచే నీ శ్లోకమున అంత్యానుప్రాసము కలదు.

అవ॥:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి క్రీగంటిచూపుల చంచలితను వర్ణించిన పిదప ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కడగంటి చూపు సర్వసుఖముల నొసగు సమర్థమని వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కల్లోలితేన కరుణారసవేల్లితేన
కల్మాషితేన కమనీయమృదుస్మితేన।
మామఞ్చితేన తవ కిఞ్చన కుఞ్చితేన
కామాక్షి! తేన శిశిరీకురు వీక్షితేన॥ 4

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కల్లోలితేన	=	తరంగితమైన;
కరుణారసవేల్లితేన	=	కరుణారసముచే పొంగిన;
కల్మాషితేన	=	కలంకము కూర్పబడిన;
కమనీయమృదుస్మితేన	=	మనోహరమైన చిరునవ్వుగల;
అంచితేన	=	గొప్పనైన;
కించన కుంచితేన	=	కొంచెము వంచిన;
తవ	=	నీయొక్క;
తేన	=	ఆ;
వీక్షితేన	=	చూపు చేత;
మామ్	=	నన్ను;
శిశిరీకురు	=	చల్లబఱుపుము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ శరీరమొక కరుణాసముద్రము. కన్ను అందలి తరంగమువలె నున్నది. అందు దయారసము పొంగుచున్నది. ఆ కన్ను కొంచెము వంగి యున్నది. అది చూచువారికి పూజింప దగినదిగా తోచును. అందు అందమైన మందహాసము చిందులు త్రొక్కును. దానికి కాటుక దిద్దబడియున్నది. అట్టి నీ కంటి చూపుతో సంసారతాపతప్తుడనైన నన్ను చల్లబఱపుము.

వివరణము:-

1) శ్రీ శంకరులమ్మ వారిని **జయతి కరుణా కాచిదరుణా** అని కరుణా స్వరూపిణిగా పేర్కొన్నారు. శ్రీలలితాసహస్రనామస్తోత్రము **కరుణారససాగరా** అని పేర్కొన్నది. ఈ రెంటినీ కలిపి మూకమహాకవి అమ్మవారి కంటిని కరుణారస సముద్రమందలి తరంగముగా పేర్కొన్నారు. అమ్మవారి కన్నుల యందలి అరుణ్యము కారుణ్యమే. ఆ కన్నులయందు కాటుక రేఖ తీర్చబడినది. అది కన్నులలోని సహజమైన నైల్యమునకు మరింత వన్నెబెట్టుచున్నది. ఆ కన్నులయందు మందహాసము దోబూచులాడుచున్నది. అది ధావల్యమును ఇంపొందజేయుచున్నది. సృష్టిస్థితిలయ హేతువులైన రజస్సత్త్వతమస్సులకు అరుణ్యనైల్యధావల్యములు ప్రతీకలు. సృష్టిస్థితులే కాక లయముకూడ అమ్మవారి కరుణా కృత్యమే. లయము లేనిచో సృష్టియే యుండదు. సృష్టిలయ పూర్వకమని **ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ** (2.27) అను గీతా వాక్యము సిద్ధాంతీకరించి చెప్పినది. అమ్మవారి సంపూర్ణ దృష్టిని కోరుట అత్యాశయమగునేమో కొంచెము వంగిన దృష్టియైన (అనగా కరుణ లేశముగలచూపు) చాలునని అదియే లౌకికాలౌకిక సర్వసుఖముల నొసగ సమర్థమగునని అమ్మవారి కరుణాప్రభావాతిశయము వర్ణించుటకు కరుణగల కడగంటిచూపు చాలునని కవి చెప్పుచున్నాడు.

2) దక్షిణ భారత భాషల వారి కవిత్వములో వర్ణమైత్రి యను నామాంతరముగల వళికి ఆదరము హెచ్చు. కావున వారు ప్రాంతీయములైన తమభాషల కవిత్వములలో దానిని నియతమొనర్చిరి. దాక్షిణాత్య కవులు వ్రాసిన సంస్కృత కవిత్వములలో నియత

అవ॥:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపు గజేన్ద్రమని వర్ణించి, ఈ శ్లోకమున అది కల్పవృక్షమని అభివర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఛాయాభరేణ జగతాం పరితాపహారీ
తాటఙ్కరత్నమణితల్లజపల్లవశ్రీః।
కారుణ్యనామ వికిరన్మకరన్దజాలం
కామాక్షి రాజతి కటాక్షసురద్రుమస్తే॥ 8

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ఛాయాభరేణ	=	దట్టమైన నీడచేత;
జగతామ్	=	లోకములయొక్క;
పరితాపహారీ	=	పరితాపమును దొలగించు;
తాటంక–	=	కమ్మలయందలి;
రత్నమణితల్లజ	=	తల్లజ శ్రేష్ఠములయిన రత్నముల మరియు మణుల వంటి;
పల్లవశ్రీః	=	చిగురుటాకుల కాంతిగల;
తే	=	నీయొక్క;
కటాక్షసురద్రుమః	=	కడకంటి కాంతియనెడి కల్పవృక్షము;
మకరందజాలమ్	=	పుష్పరస సమూహమును;
కారుణ్యనామ	=	దయయను పేరు;
వికిరన్	=	వెదజల్లుచు;
రాజతి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీదేవీ! తన చల్లని నీడతో జగముల పరితాపమపహరించునట్టి, కమ్మలలో పొదగబడిన శ్రేష్ఠ రత్నమణులే ఎఱ్ఱని చిగురుటాకులై ప్రకాశించు చుండగా దయయను మకరందరసపు వెల్లువను వెదజల్లుచు నీ కటాక్ష కల్పతరువు రాజిల్లుచున్నది.

వివరణము:–

వృక్షము, సూర్యతాపహరము, కటాక్షము ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవిక జగత్పరితాపత్రయమును హరించును. కటాక్షకల్పతరువునకు తాటంక రత్నమణులే చిగురుటాకులు. కారుణ్యమే మకరందము. కటాక్షసురద్రుమః అను సమాసమున్నందున ఈ శ్లోకమున వ్యస్తరూపకాలంకారము కలదు. వృక్షము సూర్య తాపమును మాత్రమే యపహరింపజాలును. సురవృక్షము ఆధ్యాత్మికాది తాపత్రయమును సైతము కొంచెమపహరింపజాలును. శ్రీదైవీకటాక్షము మాత్రము సంపూర్ణముగా వాని నపహరింపగలదు. ఈ లోకములోని వృక్షాది భౌతిక పదార్థముల వలన లభించు సుఖము

తాత్పర్యము:–

ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కాంతి పాండవసేనతో పోల్చబడినది. అమ్మవారి కడగంటి కాంతి మాటిమాటికి తెల్లని చిరునవ్వునకు సహాయముగా వెళ్ళుచున్నది. ఎట్లు? పాండవసేన అర్జుననకు సహాయముగా వెళ్ళినట్లు అమ్మవారి కడగంటి కాంతి శివుని చిత్తమును సంతోషపఱచినట్లు, పాండవసేన కర్ణుని దగ్గఱకు వెళ్ళినట్లు అమ్మవారి కడగంటి కాంతి చెవి సమీపమునకు కదలుచున్నది. అమ్మవారి కటాక్షములు చిరునవ్వు చిందించునని కర్ణాంతమును చేరునంత విశాలములైనట్టివి.

వివరణము:–

అర్జున, భీమ, కర్ణ పదములు శ్లిష్టములు. కావున శ్లేషానుప్రాణితోపమా లంకారము కలదు. తకార వర్ణావృత్తి యుండుటచే వృత్త్యనుప్రాసాలంకారమను శబ్దాలంకారమిందు కలదు. కటాక్షలక్ష్మి కర్ణుని దగ్గఱకు కదలుచున్నది అను వాక్యమున నాయికా–నాయక భావము స్ఫురించుటచే సమాసోక్త్యలంకారము కలదు.

అవ॥:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపులను శ్లేషరూపమున వర్ణించి ఈ శ్లోకమున కటాక్షనిశాగమముతో పరితాపము సమసిపోవుటను వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ అస్తం క్షణాన్నయతు మే పరితాపసూర్య–
మానన్దచన్ద్రమసమానయతాం ప్రకాశమ్।
కాలాన్ధకారసుషమాం కలయన్దిగన్తే
కామాక్షి! కోమలకటాక్షనిశాగమస్తే॥ 6

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
దిగన్తే	=	దిక్కులచివఱ;
కాలాంధకారసుషమామ్	=	నల్లని చీకటి కాంతిని;
కలయన్	=	కలిగించుచు;
తే	=	నీ యొక్క;
కోమలకటాక్షనిశాగమః	=	మృదువైన కటాక్షమనెడి రాత్రి యొక్క రాక;
మే	=	నాయొక్క;
పరితాపసూర్యమ్	=	పరితాపమనెడి సూర్యుని;
క్షణాత్	=	క్షణములో;
అస్తమ్	=	చివరిదశను;
నయతు	=	పొందించును గాక!
ఆనన్దచన్ద్రమసమ్	=	ఆనందమనెడి చంద్రుని;

ప్రకాశమ్ = సమక్షమునకు (బయటకు);
అనయతామ్ = కొని వచ్చునుగాక!

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి కటాక్షమనెడి రాత్రియొక్క రాక దిగంతమున చీకట్లను వ్యాపింపజేయుచున్నది. అది పరితాపమనెడి సూర్యకాంతిని వెంటనే అస్తమింప జేయుగాక! రాత్రిరాకతో దిక్కులచివఱలలో చీకట్లు గ్రమ్ముకొనును. సూర్యుడస్తమించును. చంద్రప్రకాశము విస్తరించును. కటాక్ష నిశాగమముతో పరితాపము నశించును. ఆనందము వెల్లివిరియును. కన్నులలోని నల్లదనము దిగన్తముల విస్తరించును.

వివరణము:-

అవయవులు కటాక్షనిశాగమములు. అవయవములు పరితాప సూర్యులు. ఆనందచంద్రులు. సూర్య-చంద్రా-ద్యవయవసహితనిశాగమముగా అమ్మవారి కోమల కటాక్షము రూపింపబడుటచే నీ శ్లోకమున సావయవ-రూపకాలంకారము కలదు. అది **కటాక్షనిశాగమః** అను సమాసమున నుండుటచే సమస్త రూపకము. కటాక్షనిశాగమముల యొక్క సామ్యము వ్యంగ్యము. అమ్మవారి కటాక్షము తమస్సును హరింపవలసినదై యుండగా రాత్రివలె దిక్కులలో నంధకారమును విస్తరింపజేయునదిగా ఇట వర్ణింపబడుట కొందఱకౌచిత్య భంగముగా తోచవచ్చును. కాని **యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ। యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః(2.69)** అను గీతాసూక్తి ననుసరించి జ్ఞానికి సంసారము రాత్రిగా తోచును. అజ్ఞానికి బ్రహ్మము రాత్రిగా తోచును. సంసారదుఃఖమును కనిపింప జేయని చీకట్లు ముసరుకొనుట అమ్మవారి కటాక్షముతో సంభవించినచో నిక కావలసిన దేమున్నది. కావున సంసారము కనిపించజేయని చీకట్లను అమ్మవారి కటాక్షము వ్యాపింప జేయుట యుచితమే యగుచున్నది. అపుడే పరితాపసూర్యుడస్తమించుట, ఆనంద చంద్రప్రకాశము వ్యాపించుట సంభవింపగలదు.

అవ॥:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్ష నిశాగమముతో పరితాపము నశించుట చెప్పి ఈ శ్లోకమున కడగంటి చూపును గజేన్ద్రము అమంగళమను వృక్షమును పెకలించుటను చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ తాటఙ్కమౌక్తికరుచాఙ్కురదన్తకాన్తిః
కారుణ్యహస్తిపశిఖామణినాధిరూఢః।
ఉన్మూలయత్వశుభపాదపమస్మదీయం
కామాక్షి! తావకకటాక్షమతఙ్గజేన్ద్రః॥ **7**

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తాటంక- = కమ్మలలోని
మౌక్తిక- = ముత్తెముల యొక్క
రుచాంకురదన్తకాన్తిః = కాంతి మొలకలనెడి దంతకాంతులుగల;
కారుణ్యహస్తిపశిఖామణినా = దయయనెడి శ్రేష్ఠుడైన మావటీనిచేత;
అధిరూఢః = ఆరోహింపబడిన;
తావకకటాక్షమతంగజేన్ద్రః = నీ కడగంటి చూపనెడి గజేన్ద్రము;
అస్మదీయమ్ = మా;
అశుభపాదపమ్ = అమంగళమనెడి వృక్షమును;
ఉన్మూలయతు = పెకలించి వేయుగాక!

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ కర్ణభూషణములలోని ముత్యముల కాంతులు దంతకాంతులుగా కనిపించుచున్నవి. (ఏనుగునకు దంతియను పేరు దంతముల వలననే వచ్చును) నీ కటాక్షమే ఏనుగు. దానిపై కారుణ్య మను మావటివాడు ఎక్కి యున్నాడు. ఏనుగులకు వృక్షమును పెకిలించుట అలవాటైన సులభమయిన పని. కారుణ్యహస్తిపారూఢమైన నీ కటాక్షగజేంద్రము మాయొక్క అమంగళ వృక్షమును సమూలముగా పెకలించి వేయుగాక!

వివరణము:-

1) అమ్మవారి కర్ణభూషణములలో ముత్యములు పొదగబడినవి. వాని కాంతి కటాక్షములపై బడుచుండగా కటాక్ష గజేంద్రమునకు దంతములు పొడచుకొని వచ్చినట్లు అమ్మవారి కారుణ్యము కటాక్షముపై ప్రకాశించుచుండగా కటాక్ష గజేంద్రము కారుణ్యహస్తిపారూఢమై యున్నట్లు కవి యుత్ప్రేక్షించుట వ్యంగ్యమగుచున్నది. అరణ్యమున మంచివి, చెడ్డవియైన బహువిధవృక్షము లుండును. మావటివాడు లేనప్పుడే వృక్షములనైన నేనుగులు పెకలించి వేయగలవు. ఇట అశుభపాదపమే ఉన్మూలింపబడవలెనన్న కటాక్షగజేన్ద్రము కారుణ్య హస్తిపారూఢము కావలెను. అది యట్లే తన యశుభవృక్షమును నిర్మూలింపజేయుగాక యని కవిచే నమ్మవారి కటాక్షము ప్రార్థింపబడుచున్నది.

2) ఈ శ్లోకమున రూపకాలంకారమున్నను పైన వివరింపబడిన యుత్ప్రేక్షణము వ్యంగ్యముగా నున్నది. రెండు నాల్గు పాదములలో క-ఖ వర్ణములకు కా-క అను వర్ణములకు మైత్రి పాటింపబడినది. పై శ్లోకమున వృక్ష ప్రస్తావన వచ్చినది. కటాక్షమునే సురవృక్షమునుగా నిరూపించుటకీ శ్లోకమవతరింప జేయబడుచున్నది.

యాజ్ఞ ననుసరించి సత్కర్మ నాచరించువారు తమ యాజ్ఞను పాటించువారిపై నెవరికైనను ప్రేమ కలుగును కదా! కాని యొక్కొక్కప్పుడు అవ్యాజముగా నిర్నిమిత్తముగా అమ్మవారి కటాక్షమే ముందు పడును. ఆ తరువాతనే వాడు పుణ్యమొనరించును. ఇది అసాధారణము. ఈ అసాధారణ్యమే లేనిచో పుణ్యాత్ములకు తమ పూర్వకర్మలకు సంబంధించి యహంకారము కల్గును. అమ్మవారనుగ్రహింపక యెట్లుండగల దను గర్వము కలుగును. అట్టి దోషము నివారించుటకు అమ్మవారసాధారణరీతిలో ముందుగానే యొకనిపై కటాక్షము పఱచును. వాడు పుణ్యాత్ముడగును. వానికి చిత్తము శుద్ధమై జ్ఞానముదయించి పిమ్మట ముక్తుడగును. **సాధు కర్మ కారయతి కౌ.3.8.** ఇత్యాది శ్రుతి పైవివరణమునకు ప్రమాణము. ఒక పురుషుడుండును వానిని పెక్కురు స్త్రీలు ప్రేమింతురు లేక కామింతురు. పెక్కురు స్త్రీల ప్రేమకు పాత్రుడైన వానిని దక్షిణనాయకుడందురు. దాక్షిణ్యమనగా ఇరువురు నాయికలందు సమానురాగము కలిగియుండుట లేదా కనీసము సమానానురాగము కలిగియున్నట్లు నటించు సామర్థ్యము కలిగియుండుట దాక్షిణ్య శబ్దమునకు సామర్థ్యమను నర్థము కూడ కలదు. కటాక్షవిలాసకల ఎవనిని చేరునో వానిని ముక్తివధువు కూడా చేరును. పుణ్యాత్మునకు దక్షిణనాయకత్వము కలుగునని కవి యిచ్చట వ్యక్తమొనర్చు చున్నాడు. సాధారణముగా పురుషునొక స్త్రీ చేరినదని యెఱిగిన పిమ్మట మరొక స్త్రీ యాతనిని చేరదు. అసాధారణముగా ఒక స్త్రీ పురుషుని చేరుట చూచి మరొక స్త్రీ యాతనినే చేరును. శ్రీ కృష్ణుని విషయమున నిట్లే జరిగి వేలకొలది కన్యలను శ్రీ కృష్ణుడు పెండ్లాడవలసి వచ్చెను. కటాక్షవిలాసకల కటాక్షాధీన యైన పతివ్రత యనుకొందము. ఆమె పక్షపాతమును ప్రదర్శించి యొక పుణ్యాత్ముని చేరినది. పతివ్రతయే యిట్లొనరించినప్పుడు పెండ్లి కాని వధువు నాతని నేల వరింపకుండును. అందుకే ముక్తివధువు నాతని నేల వరింపకుండును. అందుకే ముక్తివధువు అతనిని వరించునని కవి చెప్పుచున్నాడు. ఈ నాయికానాయక వ్యవహార మిందు రూపకాలంకారముచే వ్యంజింపజేయబడినది. సాధారణముగా సమాసోక్త్యాలంకారముచే వ్యంజింపజేయబడినది. సాధారణముగా సమాసోక్త్యాలంకారమున నాయికానాయక వ్యవహారము వాచ్యము చేయబడక వ్యంగముగానే స్ఫురించుచుండును. ఈ శ్లోకమున నది వాచ్యము చేయబడినది. అయినను పుణ్యాత్మునందు దక్షిణనాయకత్వము వ్యంగ్యముగానే యున్నది. అది వాచ్యము చేయబడలేదు. కావున రూపకానుప్రాణితసమాసోక్త్యలంకారము ఇందున్నదని చెప్పవచ్చును. ఒక పురుషునిరువురు ప్రేమించు సందర్భమున పురుషుడిరువురు స్త్రీలను సమానముగా ప్రేమింప గలిగినను స్త్రీలు తమలో తాము అతని యధిక ప్రేమ నాశించి కలహింపకుండ యుండజాలరు. దక్షిణనాయకుడైన శ్రీకృష్ణుని యిరువురు రాణులు రుక్మిణీ సత్యభామలట్లు కలహించి నారందురు. కాని సత్యభామ కలహించి యుండవచ్చును. రుక్మిణి సత్యభామపై మత్సరమును పొందినట్లు తార్కాణ మేమియు కానరాదు. అస్తు. ప్రస్తుతమున అమ్మవారి కటాక్షవిలాసకల నాదరించి దాని యాదరమునకు పాత్రుడైన యాతనినే ముక్తివధువు

అత్యల్పము. సురలోకములో లభించునట్టి సుఖము నరలోకసుఖము కంటే దీర్ఘకాలమువఱకు ఉండునట్టిదే యైనను 'శాశ్వతము' మాత్రము కాదు. శాశ్వతమైన సుఖము మోక్షమొక్కటే. అది కామాక్షి కటాక్షముననే కలుగును.

అవ॥:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపు కల్పవృక్షమని వర్ణించిన మూక మహాకవి ఈ శ్లోకమున అది యమునానదియే యని వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ సూర్యాశ్రయప్రణయినీ మణికుణ్డలాంశు–
లౌహిత్యకోకనదకాననమాననీయా।
యాన్తీ తవ స్మరహరాననకాన్తిసిన్ధుం
కామాక్షి! రాజతి కటాక్షకలిన్దకన్యా॥ 9

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
సూర్య–	=	సూర్యుని యొక్క (విద్వాంసుల యొక్క లేక విద్యా సూరులనెడి జీవుల యొక్క)
ఆశ్రయ–	=	ఆశ్రయించుట యందు
ప్రణయినీ	=	ప్రేమగల;
మణికుండలాంశు–	=	మణికుండలముల కాంతులయొక్క
లౌహిత్య–	=	ఎఱుపు అనెడి
కోకనద–	=	ఎఱ్ఱకలువల
కానన–	=	అడవిచేత
మాననీయా	=	గౌరవింపదగిన;
స్మరహర–	=	శివుని యొక్క
ఆనన–	=	ముఖముయొక్క
కాన్తిసిన్ధుమ్	=	కాంతియనెడు సముద్రమును;
యాన్తీ	=	చేరుచున్న
తవ	=	నీ యొక్క;
కటాక్షకలిన్దకన్యా	=	కడగంటి చూపనెడి యమునానది;
రాజతి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ కటాక్షము యమునానదియే. యమునానది తన ఆవిర్భావహేతువైన సూర్యుని ఆశ్రయమునందు ప్రేమ కలది. నీ కటాక్షము సూరిజనుల

ఆశ్రయించుట యందు ప్రేమకలది. యమునానది ఎఱ్ఱ కలువల వనముల నుండి ప్రవహించును. నీ కటాక్షము మణికుండల కాంతులనుండి పెల్లుబికి వచ్చును. యమునానది సముద్రమును చేరును. నీ కటాక్షము శివముఖ కాంతిని జేరును. అందుచేత నీ కటాక్షము యమునానదియే.

వివరణము:–

యమునానది కలిన్దగిరినుండి పుట్టి ప్రవహించుచు చివఱకు గంగలో కలసి గంగతో కూడి సముద్రమును చేరునట్లు అమ్మ కటాక్షమమ్మవారి ముఖము నుండి యావిర్భవించి కుండలాంశు కాంతులనెడి యెఱ్ఱ కలువల యడవులలో నుండి ప్రవహించుచు చివఱకు శివుని ముఖము చేరి యాగిపోవును. నది ప్రయాణము సముద్రమువఱకే గదా. యమునానది గంగానది కుపనది యగుటచే స్వయముగా సముద్రము చేరజాలకున్నను గంగతోకూడి సముద్రమును చేరును. ఈ శ్లోకమునందు రూపకాలంకారమే కలదు. విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమున జీవులు మూడు విధములుగా నుందురు. బద్ధులు, ముక్తులు, నిత్యులు (సూరులు). **బద్ధులు** అనగా మనవలె సంసారమున బంధింపబడియున్నవారు. **ముక్త** లనగా పరమేశ్వరానుగ్రహమున ముక్తిని పొందిన వారు. **నిత్యు** లనగా నెల్లప్పుడు వైకుంఠముననే యుండి విష్ణువును సేవించువారు. వీరినే **నిత్యసూరు** లనియు నందురు. మూకకవి పరమార్థమున విశిష్టాద్వైత మంగీకరింపకున్నను వ్యావహారికముగ నందు చెప్పబడిన భక్తి సిద్ధాంతము నాశ్రయించియే యీ స్తోత్రమును రచించియున్నందున **సూర్యాశ్రయప్రణయనీ** అను విశేషణమున ఆ విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతమం దంగీకరింపబడిన సూరులను జీవభేదములను సూచించియున్నాడని చెప్పవచ్చును. లేదా సూరియనగా జ్ఞాని అని మాత్రమే అర్థము చెప్పుకొని విశిష్టాద్వైత–పరామర్శమిట లేదనియు చెప్పవచ్చును. అద్వైతమునందును వ్యావహారికముగా భక్తికి గొప్ప స్థానమున్నదే.

అవ॥:– అమ్మవారి కటాక్షము యమునా నదియేయని పై శ్లోకమున వర్ణించిన మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున ఎన్ని జన్మలపుణ్యమున్ననో అమ్మవారి కటాక్షము కల్గునని పలుకుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రాప్నోతి యం సుకృతినం తవ పక్షపాతా–
త్కామాక్షి! వీక్షణవిలాసకలాపురన్ధ్రీ।
సద్యస్తమేవ కిల ముక్తివధూర్వృణీతే
తస్మాన్నితాన్తమనయోరిదమైకమత్యమ్॥ 10

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!.
వీక్షణవిలాసకలాపురన్ధ్రీ	=	చూపు అను నొయ్యారపు భామ;
తవ	=	నీయొక్క;
పక్షపాతాత్	=	ఱెప్పలకదల్చుటవలన(ఇరుపక్షముల యెడల సమానముగా నుండక యొక పక్షముపై ప్రేమను (ప్రకటించుట వలన)
యమ్	=	ఏ;
సుకృతినమ్	=	పుణ్యవంతుని;
ప్రాప్నోతి	=	చేరునో;
తమేవ	=	అతనినే;
ముక్తివధూః	=	ముక్తియనెడి కాంత;
సద్యః	=	వెంటనే ;
వృణీతే	=	స్వయముగా వరించునది;
అనయోః	=	కటాక్ష విలాసకలాపురన్ధ్రీ ముక్తి వధువు అను నీయిరువురికి;
తస్మాత్	=	అందువలన;
ఇదమ్	=	ఈ ;
ఐకమత్యమ్	=	ఏకాభిప్రాయము
నితాన్తమ్	=	అధికముగా
దృశ్యతే	=	కానవచ్చును (అధ్యాహారము).

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ చూపుల కదలికలలోని కళయనెడి యొకసతి పక్షపాతము చూపి ఎవనిని చేరుకొనునో అతనినే ముక్తి వధువు వెంటనే స్వయముగా వరించును. అందువలన వీక్షణవిలాసపురంధ్రికి ముక్తివధువున కైకమత్యము కనబడుచున్నది. ఎన్ని జన్మల పున్నెమున్ననో అమ్మవారి కటాక్షము కల్గును. కటాక్షమా పుణ్యాత్మునిపై పడెనో లేదో అప్పుడే అతనికి ముక్తి లభించును.

వివరణము:–

ఈ లోకమున ఎవరికేక్షణమున నెవరిపై రాగమంకురించునో చెప్పజాలము. ఇరుపక్షములవారు సమానమైనను శ్రీ కృష్ణుడు పాండవపక్షపాతి యని పేరు తెచ్చుకొనెను. అమ్మవారి కటాక్షపాతమునకు పూర్వజన్మపుణ్యమే కారణమని మన మనుకొనవలెను. కాని యిటువంటి పుణ్యాత్ములెందరో యుండగా నా యొకనిపై నమ్మవారి కటాక్షమునకు పక్షపాతమేలనో చెప్పజాలము. కాని పుణ్యాత్ముడు తన పుణ్యబలమే అమ్మవారి కటాక్షమునకు తనను పాత్రమొనరించుకొన్నదని యహంకారము రూపుమాపుటకే యా కటాక్షమాపక్ష పాతము ప్రదర్శించినది. మరొక విషయము. అమ్మవారి కటాక్షము పుణ్యాత్మునిపై బడునా? లేక కటాక్షము పడిన పిమ్మటనే యాతనికి పుణ్యమొనర్పు బుద్ధి పొడమునా? యనియు సందేహము కలుగును. సాధారణముగా పుణ్యాత్ములు అనగా వేదశాస్త్రరూపమైన దేవి

చిందించుచుండును. ఆ చిరునవ్వు గంగవలె స్వచ్ఛమైనది మరియు తెల్లనైనది. ఆమె చిఱునవ్వామె కటాక్షమునందును దోబూచులాడుచుండును. అందుచే చిఱునవ్వు గంగ కాగా, దాని యందమ్మవారి కటాక్షరుచిచ్ఛట యమున యైనది. చిఱునవ్వు తెలుపుచే గంగయైనది. సరే! ఎదుట గంగాధరుడే యున్నాడు. ఆయన ఱొమ్మునందొక కటాక్షకాంతిచ్ఛట అప్పుడే పూచిన నల్లకల్వపూల మాలయైనది. అమ్మవారి ముఖకాంతి యొక సరోవరము. దాని యందమ్మ వారి కటాక్షకాంతి నాచైనది. ఇంతకు చిఱునవ్వు అమ్మవారిదేనా? కాదనుటకే మాధార మున్నది? ఆ చిఱునవ్వు శివునిది కాకూడదా? దానిని చూచినపుడు అమ్మవారి కడగంటి చూపులకాంతి యమున యైనది. ఇచ్చట వక్త్రప్రభాస రస్సెవ్వరిది? అమ్మవారిదా? శివునదా? ఎవరిదన్నను కాదనుటకు వీలులేదు. ఎవరిదైనను అగుగాక! అమ్మవారి కడగంటికాంతి నాచువలె కన్పడుచునే యుండును. ఈ తెలుపు నలుపుల సమ్మేళనము (శివాశివుల సమ్మేళనము) గంగా యమునా సంగమమువలె శోభాయమానముగా నున్నది. ఇచ్చట శివుడనుటకు బదులుగా గంగాధరుడనుట శివుని నెత్తిమీద గంగ ఈ చిఱునవ్వు ముందఱ వెల–వెల పోవుటచే నది గంగాత్వము కోల్పోయినదేమో? అందుకే చిఱునవ్వునందు ఎక్కడో చూచిన గంగాసామ్యము చెప్పబడినదేమో? ఇంతకును కామాక్షీదేవి యెదుట నుండగా శివుడింకను గంగను నెత్తిపై పెట్టుకొనుటయా? అట్లు పెట్టుకొన్నచో నమ్మవారి కడగన్నుల కాంతి యమునగా మారుట కాదు. శోణనదముగా మారకుండునా? అందుకే శివుని నెత్తిపైని గంగయందు అమ్మవారి కడగంటి కాంతి యమునయైనదని చెప్పక, చిఱునవ్వునందు గంగాత్వమును 'మూకకవి' యారోపించినాడేమో? యను నూహలను పుట్టించుచున్నది. శ్రీ శంకరులమ్మవారి మూడుకన్నులను **గంగా యమునా శోణా** సంగమముగా వర్ణింపగా మూకకవి యెదలోతులలోని సరస్వతి అమ్మవారి కటాక్షరుచిచ్ఛట యందు గంగా–యమునా సంగమ సౌభాగ్యమును దర్శింప జేసినది. మూకకవి యూహాప్రవాహములలో నెక్కువగా సుళ్ళుతిరుగునది అమ్మవారి కటాక్షమాలికయే! అదియే పై శ్లోకమున వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున నవోత్పలమాలిక యొకటి శివుని యురమున నలంకరింప నూహ పుట్టినది. అమ్మవారి కటాక్షమాల కాంతి పుంజముల పూలమాలయే నవోత్పలమాలికగా మూకకవి యూహాప్రవాహమున గొట్టుకొని వచ్చినది. **'మాలికా'** శబ్దము పై శ్లోకమునకు, నీశ్లోకమునకు సంగతిగా రూపొందినది. శివుని యన్ని యవయవములు, సందరములే కాని అమ్మవారే శివుని విశాల వక్షస్థలమును దనివిదీరక యల్లుకొని పోయియున్నదని మందహాస గంగాంభోవక్త్రప్రభాస సరస్సుల మధ్య **"నవోత్పలమాలికేవ"**. యని మూకకవి ప్రయోగించుటచే వ్యంగ్యమగుచున్నది. వక్షఃస్థలము ప్రధానశరీరమున శిరస్సునకు క్రింద ఉదరమునకు బైన ననగా రెండు మధ్య నుండు నట్టిదే గదా! మందహాస గంగావక్త్రప్రభాసరస్సులు రెండు జలస్వరూపములు. జలముల మధ్య ప్రకాశించునది. 'నవోత్పలమాలిక' అమ్మవారి కటాక్షకాంతి నవోత్పల మాలికయని మూకకవి వర్ణించుటలో

వరించునని కవి యిచ్చట చెప్పుచున్నాడు. ఆమె ఆ తరువాత కలహింపనే కలహింపదను విషయము **వృణీతే** యని కవి యాత్మనేపదక్రియను ప్రయోగించుటచే స్పష్టమగుచున్నది. స్వయముగా సస్త్రీకుని వరించిన వారు పిమ్మటెట్లు కలహింపగలరో! ఆ సత్యభామయట్లు కలహించెను. అందుచే గర్వభంగమునకు గురియయ్యెను. కథ సుఖాంతమే యయినది. ఈ పుణ్యాత్ముని కథయు సుఖాంతముగానే యుండగలదు. కామాక్షి మహాదేవత. దేవతలకే పక్షపాత ముండదు. అందుకే వా రనిమిషులని పిలువబడుచున్నారు. కామాక్షీ దేవతకెట్లు పక్షపాతము సంభవించును. సామాన్యరాజ్ఞికే పక్షపాతము తగదు. మహారాజ్ఞి యగు కామాక్షీ దేవి యొక్క వీక్షణవిలాసకలాపురంధ్రికి పక్షపాతము ఎట్లు సంభవించును? సామాన్య జీవుల నేత్రమునకు పక్షపాతము సహజము. పక్షపాతము లేని జీవులే లేరని చెప్పిన నతిశయోక్తి కాదు. పక్షపాతము ఒకరి యెడ నిష్కారణముగ దయను ప్రదర్శించుట ఈశ్వరియొక్క నిరంకుశస్వాతంత్ర్యమునకు సూచకము. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యదోషములు లేవని చెప్పుటచే నీశ్వరుడు పక్షపాతము లేక జీవులకందరికి వారు చేసిన కర్మలకు ఫలమును మాత్రమే నొసగునను మాట ఈశ్వరునికి పారతంత్ర్యదోషమును సమకూర్చును. తన్నివారణార్థమే యసాధారణముగా యత్కించిత్ జీవసమూహమున పక్షపాతమును ధరించుట పారతంత్ర్యదోషనివారణార్థమంగీకరించదగినదియే యగును. ఇందుకు ప్రమాణమీ ఉపనిషద్వాక్యము **"తమేవ సాధు కర్మ కారయతి యమేవైష ఉన్నినీషతే తమేవాసాధు కర్మ కారయతి యమధో నినీషతే"** పక్షపాత శబ్దప్రయోగ సౌందర్యమత్యాశ్చర్యకరము.

అవ॥:– అమ్మవారి కడగంటి చూపుల వరుస మేఘమాలవలె ప్రకాశించుటను ఈ శ్లోకమున వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ యాన్తీ సదైవ మరుతామనుకూలభావం
భ్రూవల్లిశక్రధనురుల్లసితా రసార్ద్రా।
కామాక్షి! కౌతుకతరఙ్గితనీలకణ్ఠా
కాదమ్బినీవ తవ భాతి కటాక్షమాలా॥ 11

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	=	నీ యొక్క;
కటాక్షమాలా	=	కడగంటి చూపుల వరుస;
సదా	=	ఎల్లప్పుడును;
మరుతామేవ	=	దేవతలకే (గాడ్పులకే);
అనుకూలభావమ్	=	అనుకూల్యమును;

యాన్తీ	=	పొందుచున్నదై;
భ్రూవల్లిశక్రధనుః	=	కనుబొమ్మలనెడి యింద్రధనువుచే;
ఉల్లసితా	=	ప్రకాశించినదై;
రసార్ద్రా	=	శృంగారరసముచే (జలముచే) తడిసినదై;
కౌతుకతరంగితనీలకంఠా	=	కుతూహలముప్పొంగిన శివుడు (నెమలి) కలదై;
కాదంబినీవ	=	మేఘమాలవలె;
భాతి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి కటాక్షమాలిక మేఘమాలికవలె ప్రకాశించుచున్నది. ఇట్లనుట కీ క్రిందివి హేతువులు. మేఘమాలిక గాడ్పులకనుకూలముగా చలించును. కటాక్షమాలిక దేవతలకనుకూలంగా చలించును. మేఘమాలిక పైన ప్రకాశించినది. జలముచే తడిసినది. కటాక్షమాలిక ఉల్లాసము గలది. దయారసముచే తడిసినది. మేఘమాలిక శక్రధనువు గలది. కటాక్షమాలిక భ్రూవల్లి కలది. మేఘమాలికను చూచి నెమలి కుతూహలము చెంది యుండును. కటాక్షమాలికను చూచి శివుడు కుతూహలము చెంది యుండును.

వివరణము:-

1) దేవతల పట్లనే అనుకూల్యమును ప్రదర్శించుట. వెనుక శ్లోకమున జెప్పిన ఈశ్వరి పక్షపాతమునకీ శ్లోకమున దృష్టాంతము చూపబడుటచే పూర్వశ్లోకమునకు ఈ శ్లోకమునకు ప్రసంగ సంగతి కలదు. “శివే శృంగారార్ద్రా” అని అమ్మవారి చూపును శివుని పట్ల శృంగారార్ద్రమని శంకరులు చెప్పినారు. మూకకవి ఈ శ్లోకమున రసార్ద్రా అని ప్రయోగించి శంకరుల భావమును వ్యంగ్య మొనర్చినాడు. మేఘముల జూచిన నెమలి యాడుచున్నప్పుడు క్వాచిత్కముగా పక్షపాతము జరుగును. దయాస్వరూపురాలైన అమ్మవారి శృంగారపుజూపుల మైకములో శివుడు వైషమ్యమునకు లోనై అమ్మవారి భక్తులయెడ పక్షపాతము జూపుననుటయు అమ్మవారి కటాక్షము తన పక్షపాతస్వభావమును శివుని పైనను రుద్ది సత్కర్మకారులనే యనుగ్రహింతుననను భీష్మస్వభావమును బోగొట్టినదనుటయు నను రెండు వస్తువులు వ్యంగ్యముల దోచుచుండుటచే నీ శ్లోకమున వస్తుధ్వని కలదు. ఒడలంతయు దెల్లగా నున్న శివుని కంఠమునందమ్మ వారి చూపు పడి కంఠమునందు నైల్యము కలిగించినదా? యను నూహను పుట్టించుటకు ‘శివ’ శబ్దమునకు బదులుగా **నీలకంఠ** శబ్దమును ప్రయోగించుట. ఈ ప్రయోగము “అసంబంధ సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము”ను వ్యంగ్యమొనర్చుచున్నది. కావున నిందతిశయోక్త్యలంకార ధ్వని గలదు. కవికి భగవతి పట్లనున్న భక్తి భావమునకిది గుణీభూతమైనను, వాచ్యార్థమునకు గుణీభూతము కాకపోవుటచే నిది “ధ్వనియే” యగును.

2) ఈ శ్లోకమున శ్లేషానుప్రాణితమైన ఉపమాలంకారము కలదు. అది శివుడు, నెమలి, భ్రూవల్లి, శక్రధనువు, అను ఉపమేయోపమాన ధర్మముల బింబప్రతిబింబ భావముతో కూడియున్నది. కటాక్షభ్రమరములకు పోలిక స్వతస్సిద్ధము. కటాక్ష మేఘమాలికల కౌపమ్యము స్ఫురింపజేయుటకు శ్లేషయను బింబ-ప్రతిబింబ భావము నిట నాశ్రయింపబడినవి.

అవ॥:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపుల వరుసను మేఘమాలికతో పోల్చినాడు, ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపుల ప్రసారము శివుని యెదన నాచుగుంపువలె ప్రకాశించుటను వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ గఙ్గామ్భసి స్మితమయే తపనాత్మజేవ
గఙ్గాధరోరసి నవోత్పలమాలికేవ।
వక్త్రప్రభాసరసి శైవలమణ్డలీవ
కామాక్షి! రాజతి కటాక్షరుచిచ్ఛటా తే॥ 12

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తే	=	నీ యొక్క
కటాక్షరుచిచ్ఛటా	=	కడగంటి చూపుల వెల్గుల ప్రసారము;
స్మితమయే	=	చిఱునవ్వనెడి;
గంగాంభసి	=	గంగాజలమునందు;
తపనాత్మజేవ	=	సూర్యపుత్రి(యైన యమునానది) వలె;
గంగాధరోరసి	=	గంగను ధరించువాని (శివుని)ఱొమ్మున;
నవోత్పలమాలికేవ	=	అప్పుడేపూచిన నల్లకలువలహారమువలె;
వక్త్రప్రభాసరసి	=	ముఖకాంతియనెడి జలాశయమునందు;
శైవలమండలీవ	=	నాచుగుంపువలె;
రాజతి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి కటాక్షరుచిచ్ఛట, చిఱునవ్వు అనెడి ఆ గంగయందు యమున వలె, తెల్లనైన శివుని యురమున అప్పుడే పూచిన నల్లకలువలమాలె వలె ముఖకాంతి సరస్సునందు నాచువలె ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము:-

1) అమ్మవారి కటాక్షరుచిచ్ఛట ఎల్లప్పుడును ప్రకాశించుచుండును. శివుడెదురుగనున్నపుడు మరింత ప్రకాశించును. అమ్మవారి ముఖమెప్పుడు చిఱునవ్వు

కైవల్యము నందియున్నవి.

2) అమ్మవారి కన్నులకు శ్రుతిమార్గాతిక్రమణము లేకున్నను శ్లేషతో శ్రుతి మార్గాతిక్రమణము నాపాదించుటచే ససంబంధ సంబంధాతిశయోక్తి యిట వ్యంగ్యము. కన్నుల ధైర్ఘ్యాతిశయము వ్యక్తము చేయు నతిశయోక్త్యలంకారము గూడ నిందు భావ్యముగానే యున్నది. శ్రుతిమార్గాతిక్రమణమాలిన్య చాంచల్యములు కలవారికి కైవల్యము లభించుట విరుద్ధము. ఈ విరోధము శ్లేషచే పరిహరింపబడి విరోధమాభాసరూపమగుటచే నిందు విరోధాభాసా లంకారము కలదు.

అవ:- "పై శ్లోకమున అమ్మవారి కన్నులయొక్క అలౌకిక కైవల్యదానసామర్థ్యము ప్రతిపాదింపబడినది. ఈ శ్లోకమున ఐహలౌకిక ఫలప్రదానసామర్థ్యము వర్ణింప బడుచున్నది.

శ్లో॥ సఞ్జీవనే జనని! చూతశిలీముఖస్య
సమ్మోహనే శశికిశోరకశేఖరస్య।
సంస్తమ్భనే చ మమతాగ్రహచేష్టితస్య
కామాక్షి! వీక్షణకలా పరమౌషధం తే॥ 15

ప్రతిపదార్థము:-

జనని	=	తల్లీ!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీయొక్క;
వీక్షణకలా	=	చూపులోని పదారవ భాగము;
చూతశిలీముఖస్య	=	మామిడిపూవు బాణముగాగల మన్మథునియొక్క;
సంజీవనే	=	బ్రదికించుటయందు;
శశికిశోరకశేఖరస్య	=	బాలచంద్రుడు శిరోభూషణముగాగల శివునియొక్క;
సమ్మోహనే	=	మోహింప జేయుటయందు;
మమతాగ్రహచేష్టితస్య	=	మమకారమనెడి దయ్యము యొక్క చేష్టితమును;
సంస్తంభనే చ	=	స్తంభింపజేయుటయందును;
పరమౌషధమ్	=	గొప్పమందు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! కామాక్షీదేవీ! నీ దృష్టిపాతము లేశమైనను మన్మథుని సంజీవింప జేయును. శివుని సమ్మోహింప జేయును. మమతాగ్రహముయొక్క వికృతచేష్టలను స్తంభింపజేయును.

నమ్మవారే స్వయముగా నవోత్పల మాలికయై శివుని వక్షఃస్థలమున విరాజిల్లుచున్నట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. మందహాసగంగాంభో రహితముగా వక్త్రప్రభాసరస్సుండనే యుండదు. వాస్తవమునకు అమ్మవారి మందహాసము గంగయగుటకు అమ్మవారి వక్త్రము ప్రభాసరస్సు అనుటకు విశాల శివవక్షోదర్శనము హేతువనుటలో విప్రతిపత్తి యుండరాదు.

2) ఈ శ్లోకమున కటాక్షరుచిచ్ఛటకు మూడుపమానము లుండుటచే మాలోపమాలంకారము కలదు. మూడు పాదముల అంతమున "ఇవ" శబ్దముండుటచే నీ శ్లోకమున నంత్యప్రాసమను శబ్దాలంకారము గలదు. పై శ్లోకమున వక్త్రప్రభాసరస్సు ప్రస్తావింపబడినది. సరస్సులోనికి నీరు వచ్చుట దాని వెనుక నున్న పొలములు పండుట మేఘాధీనములు కావున నీ శ్లోకమున నమ్మవారి కటాక్షము మేఘముగా రూపింపబడు చున్నది.

అవ॥:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి క్రీగంటిప్రసారము శివుని యెదన నాచుగుంపు వలె ప్రకాశించుట చెప్పబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి క్రీగంటి మేఘము రసజ్ఞ కేదారసీమయని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ సంస్కారతః కిమపి కన్దలితాన్రసజ్ఞ(జ్ఞా)-
కేదారసీమ్ని సుధియాముపభోగయోగ్యాన్।
కల్యాణసూక్తిలహరీకలమాఙ్కురాన్నః
కామాక్షి! కన్దలయతు త్వదపాఙ్గమేఘః॥ 13

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
త్వదపాంగమేఘః	=	నీ కడకన్నునెడి మేఘము;
రసజ్ఞకేదారసీమ్ని	=	సహృదయులనెడి పొలముల ప్రదేశములందు;
రసజ్ఞాకేదారసీమ్ని	=	నాలుకయను పొలమునందు;
నః	=	మా;
సంస్కారతః	=	భావనవలన;
కిమపి	=	విచిత్రముగా;
కన్దలితాన్	=	మొలకెత్తిన;
సుధియామ్	=	విద్వాంసులయొక్క;
ఉపభోగయోగ్యాన్	=	అనుభవమునకు దగిన;
కల్యాణసూక్తిలహరీకలమాంకురాన్	=	మంగళ సుభాషిత ప్రవాహములనెడి వరిమొలకలను;
కన్దలయతు	=	మొలపించుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! సంస్కారము వలన రసజ్ఞకేదరములయందు మొలకెత్తిన విద్వదుపభోగ్యములైన మా వాక్కులనెడి వరి మొలకలను నీ కడగంటి చూపనెడి మేఘము మొలకెత్తించు గాక! లేక, అమ్మా! నా నాలుకయనెడి పొలమునందు సంస్కారమువలన మొలకెత్తిన విద్వదుపభోగ్యములైన శోభ వాక్కలమాంకురము లనే కటాక్షమేఘము మరల మొలకెత్తించు గాక!

వివరణము:-

రసజ్ఞులు పొలమువంటి వారు. కవుల శోభనవాక్కలమాంకురములు వానిలో పండవలెను. ఆ పొలములు దేవమాతృకములు. కావున కటాక్షము మేఘముగా రూపొంది వానిని పండింపవలెనని కవి ప్రార్థన. ప్రార్థనా కాలమందే నెరవేరినది. లేనిచో పొలము లెక్కడనైన రసజ్ఞములై యుండునా? ఇక్కడ కవియే రసజ్ఞకేదారమైనాడు. కవి సహృదయాఖ్య సరస్వతీ తత్త్వద్వయ మిందు సమైక్య మొందినది. ఇది యన్వర్థసుధీభోగ్య మీ చమత్కారము. పొలమందు నిండిన పంట జూచి రైతు హృదయమున బొందునట్టి యానందము లౌకికము. ఇచట నలౌకిక బ్రహ్మానందము కవి సహృదయద్వయైక్యరూపాద్వయస్థితి నందినది. **చదువది యెంత గల్గిన రసజ్ఞత యించుక చాలకున్న నా చదువు నిరర్థకమ్ము,** రసజ్ఞత వేరు, పాండిత్యము వేరు. పాండిత్యము కొంత తక్కువయైనను రసజ్ఞత పుష్కలముగా నున్న కవి శోభనవాక్కులలోని రసము ననుభవింపగలరు. రసజ్ఞతతోబాటు మంచి బుద్ధి అనగా సదసద్విమర్శనాబుద్ధియున్న పండితులు దానిని చక్కగా విమర్శింపగలరు. అప్పుడు కవియొక్క హృదయరహస్యము రసజ్ఞుల హృదయము లందు ప్రతిబింబించి రసఫలోదయమై యద్వితీయ బ్రహ్మానందము సాక్షాత్కరింప సంసారదుఃఖము సమూలముగా నశించి కృతకృత్యత ధన్యత యేర్పడును. ఈ శాఖాచంక్రమణ మంతయు రసజ్ఞకేదారసీమ్ని అను ముద్రితపాఠము ననుసరించి చేయబడినది. వాస్తవమునకు ఇచట **రసజ్ఞాకేదార సీమ్ని** అను పాఠము సరియైనదని నాయుద్దేశ్యము, అప్పుడు నా నాలుకయను పొలమునందు సుధ్యుపభోగ్యములైన వాక్కలమాంకురములు మొలకెత్తు గాక యను భావమక్లేశముగా హృదయంగమముగా స్ఫురించును. అప్పుడు శాఖాచంక్రమణ మంతయు ననావశ్యకమే యగును. ఈ శ్లోకమున సావయవరూపకాలంకారము కలదు. **త్వదపాంగమేఘః** అను సమాసపద ముండుటే సమస్తరూపకము.

అవ:- పై శ్లోకమున కటాక్షము మేఘముగా రూపించబడినది. మేఘము సజలమైనట్లు కటాక్షము సకరుణమని ఈ శ్లోకమున జెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ చాఞ్చల్యమేవ నియతం కలయన్ ప్రకృత్యా
మాలిన్యభూశ్శ్రుతిపథాక్రమజాగరూకః।

కైవల్యమేవ కిము కల్పయతే నతానాం
కామాక్షి! చిత్రమపి తే కరుణాకటాక్షః॥ 14

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ప్రకృత్యాః	=	సహజముగా;
నియతమ్	=	విడువకుండ;
చాంచల్యమేవ	=	చపలత్వమునే;
కలయన్	=	ధరించునట్టి;
మాలిన్యభూః	=	మాలిన్యమునకు(కాటుకకు) ఆధారమై;
శ్రుతిపథాక్రమజాగరూకః	=	చెవి మార్గముకు చేరు (వేదమార్గము) యొక్క దాటుటయందు మెలకువ గలిగియున్నట్టి;
తే	=	నీయొక్క;
కరుణాకటాక్షః	=	దయగల చూపు;
నతానమ్	=	నమస్కరించు వారికి;
కైవల్యమేవ	=	కైవల్యమునే (ఈశ్వరునితో నైక్యమునే);
చిత్రమపి	=	విచిత్రముగా;
కల్పయతే కిము	=	కల్పించుచున్నదా!

తాత్పర్యము:-

కామాక్షీదేవి దయగలచూపు చాంచల్యమును విడువదు. కాటుకను (మాలిన్యమును) ధరించును. చెవిచేరు మార్గమును (వేదమార్గమును) అతిక్రమించినది. ఐనను నమస్కరించువారికి జీవేశ్వరైక్యరూపకైవల్యమునే ఇచ్చుట వింతచిత్రము.

వివరణము:-

1) కన్నులు రెండైనను చూపు మాత్రమొకటే. వ్యావహారికముగా జీవేశ్వరులు వేరుగా నున్నట్లున్నను పారమార్థికముగా వారిరువురొక యాత్మయే కాని వేరుగా లేరు. ఇది కటాక్షమునందలి కైవల్యము. కేవలాత్మానుభూతిని బొందిన జీవన్ముక్తుడే గురువై తనకు నమస్కరించి శరణుజొచ్చిన శిష్యులకుగూడ ఆ కేవలాత్మానుభూతినే కలిగింపగలడు. కటాక్షమునందు, నీతులందు గురుశిష్య వ్యవహారము స్ఫురించుటచే నిందు సమాసోక్త్యలంకారము కలదు. **"స్వయంతీర్ణః పరాంస్తారయతి"** అను లోకోక్తి ఈ శ్లోకమున వ్యంగ్యము. కైవల్యము లభింప వలెనన్న మొదటి శ్రుత్యుక్తమైన కర్మ నాచరించి చిత్తమున మాలిన్యరాహిత్యమును (శుద్ధిని) సంపాదించి ఉపాసనచేసి చిత్తముయొక్క చాంచల్యము తొలగించుకొన వలెను. కన్నులకు చాంచల్యమాలిన్యములు నశించలేదు. తగ్గను కూడ లేదు. పైగా నవి శ్రుతిమార్గాతిక్రమణమును చేసియున్నవి. అయ్యును అవి చూపున

వివరణము:-

1) నీలవస్తువు నైల్యమునే వెదజల్లుట సహజము. కాని అమ్మ వారి నీలమైన క్రీగంటి ప్రసారము శివునిలో రాగమును కలిగించుట యొక విరోధము. చాంచల్యము నాపక పోయిన చాంచల్యమునే నిరంతరము కలిగి యుండుట వైజ్ఞానిక సమ్మత సిద్ధాంతము. కాని అమ్మవారి క్రీగంటి ప్రసారము భక్తిని అనగా తైలధారవలె నవిచ్ఛిన్నమైన భగవత్స్వరూపజ్ఞానధారను అనగా భగవత్స్వరూపము నందు చిత్తముయొక్క అచంచలమైన ఏకాగ్రతను భక్తులలో దృఢీకరింపజేయు చున్నది. మనస్సులో విషయములు మారిపోవుట దానినిబట్టి మనస్సు యొక్క వృత్తులు మారిపోవుట మనస్సు యొక్క చాంచల్య మనబడును. భక్తుల మనస్సున భగవంతుడను విషయము మారకపోవుటచే వారి చిత్తమేకాగ్రమని చెప్పబడును. ఆ ఏకాగ్రత ఎక్కువ మరింత యెక్కువ కాల ముండుటయే భక్తియొక్క దృఢీకరణము. భగవద్రామానుజసిద్ధాంతమున భక్తి శేముషీరూపమనగా జ్ఞానధారాస్వరూపము. భగవత్స్వరూపధ్యానము భక్తి యని వారి సిద్ధాంతము వలన తెలియును. శ్రీ శంకరులు సైతము స్వస్వరూపానుసంధానమే భక్తి యని చెప్పినారు. అనగా స్వస్వరూపధ్యాన మన్నమాట. శంకరుల సిద్ధాంతమున భగవంతుడు స్వాభిన్నుడు. కావున స్వస్వరూపానుసంధానము అన్నను భగవత్స్వరూపధ్యానమన్నను ఒక్కటియే యగును. ఉభయుల మతము నందును భక్తి ఉపాసనారూపమే. సరే అలంకారిక దృష్టిలో చంచలమైన అమ్మవారి క్రీగంటి ప్రసారము చిత్తమునందు భక్తిరూపస్థైర్యమున కలిగించుట మరియొక విరోధము. వక్రత సమత్వము పరస్పరవిరుద్ధములు కాని అమ్మవారి క్రీగంటి ప్రసారము నందలి వక్రత నమస్కరించువారిలో సమత్వమును విస్తరింప జేయును. ఇది మరియొక విరోధము. మూడు విరోధములీ శ్లోకమున నిబంధింపబడి యున్నవి.

2) మొదటి పాదమున రాగశబ్దమునందలి శ్లేషచే విరోధ మాభాసమయి పోవును. రెండవ, మూడవ పాదములలో అమ్మవారి అపాంగపాతముయొక్క మహిమాతిశయమువలన విరోధమాభాసమాత్రమయి పోవును. మూడు పాదములందును గల అపి శబ్దము విరోధమును స్ఫురింపజేయును. ఆ విరోధము నిలువక పోవుటచే రజ్జువునందు సర్పమువలె నాభాసమాత్రమయి పోవును. ఇట్లు విరోధ మాభాసమాత్రమే యై విరోధము లపహరింపబడుటయే విరోధాభాసాలంకారమనబడును. ఇట్టి అలంకారములు మూడు ఈ శ్లోకమున నొప్పుటచే ఈ శ్లోకమున పై శ్లోకము నందు వలెనే మూడు విరోధాభాసా లంకారముల సమ్మేళనము కలదు. **'నీల లోల జనయన్ ద్రధయన్'** అని మొదటి రెండు పాదముల నుండుటచే ఆద్యనుప్రాసము మధ్యానుప్రాసము అను శబ్దాలంకారములు ఈ శ్లోకమున కలవు.

వివరణము:-

కొన్ని ఔషధములు సంజీవనములుగా పేరొంది యున్నవి. కాని అవి సమ్మోహనములు కాజాలవు. సంస్తమ్భకములును కాజాలవు. సమ్మోహనమునకో సంస్తమ్భనమునకో పనికి వచ్చు ఔషధములు సంజీవనములు కాజాలవు. కాని అమ్మవారి చూపు సంజీవనౌషధము, సమ్మోహనౌషధము, సంస్తంభనౌషధము. ఔషధము వ్యక్తిభేదమున గూడ భిన్నరోగముల మాన్పును. చచ్చిన మన్మథునికది సంజీవనము, మోహమెరుగని శివునకు సమ్మోహనము. వికృతచేష్టగల మమతాగ్రహమునకు సంస్తమ్భనము. అమ్మవారి కరుణాకటాక్ష మొకింత సోకెనో లేదో వాడు మరల బ్రతికినాడు. ఈ యర్థమును చెప్పు నీ శ్లోకములోని ప్రథమ పాదము **"హరనేత్రాగ్నిసందగ్ధకామసంజీవనౌషధిః"** అను శ్రీలలితా సహస్రనామస్తోత్రములోని నామము యొక్క అర్థమునే చెప్పును. అచట అమ్మవారు కాముని బ్రదికించు నౌషధము. ఇచట నమ్మవారి చూపు చూపుకాదు, చూపులోని అత్యల్పభాగము. శుక్లపక్షములోని మొదటి ఐదు రాత్రులలోని బాలచంద్రుడు రెండవయైదు రాత్రులలోని చంద్రుడు అర్ధచంద్రుడు, చివరయైదు రాత్రులలోని చంద్రుడు పూర్ణచంద్రుడు. ఈ చంద్రుని బాలత్వ అర్ధత్వ పూర్ణత్వములు కృష్ణపక్షములో విపరీతములగును. కృష్ణపక్షములోని చివరియైదు రాత్రులలో శుక్లపక్షములోని మొదటి యైదు రాత్రులలోను శశికిశోరుడు **కుహూ** అను అమావాస్యనాడు గర్భస్థశిశువువలె శశి కనిపించడు. **సినీ** అను అమావాస్య శీర్షోదయమైన శిశువువలె కన్పించును. కన్పించినను కన్పించకున్నను అది **అమాకళ**. సాధారణభక్తులలోని ఈశ్వరాస్తిత్వమువలె నది దృష్టాదృష్టము. శశికిశోర అనక శశికిశోరక అనుటచేత నీ సాదాపరపర్యాయమైన యమాకళ శివుడు ధరించు **చంద్రకల** యని వ్యంగ్యమగుచున్నది. శివజటాజూటము రాత్రి యందలి యాకాశము. అందొకప్పుడు చంద్రుడు కనిపించియు కనిపించ నట్లుండును. ఒకప్పుడర్ధమే కనిపించును. కొన్ని యేండ్లవఱకే తండ్రి బిడ్డను నెత్తికెక్కించుకొనును. శివుడును చంద్రుని యర్ధభాగము పెరుగువఱకే నెత్తికెక్కించుకొనును. ఆ తర్వాత పూర్ణచంద్రు నాతడు శిరమున ధరింపడు కాని శిరోభూషణమైన చంద్రుడు పూర్ణత నందినప్పుడు వానిని తన సహస్రారమునుగా రూపొందించుకొనును.

అవ:- "పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపులోని 16వ భాగము శివుని మోహింపజేయుట యందు పరమౌషధమని వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి క్రీగంటిచూపుల వలయము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామద్రుహో హృదయయన్త్రణజాగరూకా
కామాక్షి! చఞ్చలదృగఞ్చలమేఖలా తే।

ఆశ్చర్యమమ్బ! భజతాం ఝుటితి స్వకీయ–
సమ్పర్క ఏవ విధునోతి సమస్తబన్ధాన్॥ 16

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
అంబ!	=	అమ్మా!
కామద్రుహః	=	శివునియొక్క;
హృదయయన్త్రణజాగరూకా	=	మనస్సుయొక్క బంధనమునందు మెలకువ గలిగినది;
తే	=	నీ యొక్క;
చంచలదృగంచలమేఖలా	=	కదలు కడగంటి చూపుల వలయము;
స్వకీయసంపర్క ఏవ	=	తన సంబంధమే;
ఝుటితి	=	వెంటనే;
భజతామ్	=	భజించువారియొక్క;
సమస్తబన్ధాన్	=	అన్ని బంధములను;
విధునోతి	=	తొలగించును;
ఆశ్చర్యమ్	=	వింతకదా!

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! ఓ కామాక్షీదేవీ! చంచలములైనను నీ చూపులు శివుని హృదయమును బంధించి వేయుటకు సమర్థములు కాని భక్తుల బంధనము లన్నింటిని సంబంధ మాత్రము చేతనే ఛేదించి వేయ గలవనుట ఎంత విచిత్రము!

వివరణము:–

1) అమ్మవారి చూపులు చంచలములు. శివుని మనస్సు స్థిరము. స్థిరమైన త్రాటితో చంచలములైన పశ్వాదులను బంధించవచ్చును. కాని చంచలము లైన అమ్మవారి చూపులే అన్యత్ర (ఆత్మావలోకమునందు) స్థిరమైన శివుని మనస్సును దానినుండి మరల్చి తమపై స్థిరముగా నుండునట్లు చేయుటలో మెలకువ గలిగి యున్నవి. అస్థిరములు స్థిరమును బంధించుట లోక విరుద్ధము మరొక విషయము బంధించునది విడిపింపజాలదు. త్రాడెక్కడైన ఎవరినైనా విడిపించునా? కాని అమ్మవారి చూపుల వలయము శివుని బంధించునదే యైనను భక్తుల సమస్త బంధముల దొలగించగలదు. ఇది మరింత లోకవిరుద్ధము. త్రాటి యొక్క స్పర్శ దేనిని ఎవనిని విడిపింప జాలదు. పైగా త్రాటి యొక్క సంబంధము లేకపోవుటయే బంధవిముక్తి. అట్లుండ అమ్మవారి చూపుల త్రాడు తన సంబంధముచేతనే అనగా చూపుల స్పర్శ చేతనే భక్తుల బంధములను హరించి వేయుచున్నది. ఇది మరియు విరుద్ధము.

2) కావున నీ శ్లోకమున మూడు విరోధాభాసాలంకారముల సమ్మేళనమున్నది.

ఇది అమ్మవారి మహిమాతిశయమును వ్యంజింప జేయుచున్నది.

అవ:– విరోధాభాసాలంకారమునే ఈ శ్లోకమునను నిబంధించుచున్నాడు.

శ్లో॥ నీలోఽపి రాగమధికం జనయన్పురారే–
ర్లోలోఽపి భక్తిమధికాం ద్రఢయన్నరాణామ్।
వక్రోఽపి దేవి నమతాం సమతాం వితన్వన్
కామాక్షి! నృత్యతు మయి త్వదపాఙ్గపాతః॥ 17

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
నీలః+అపి	=	నల్లనిదైనను;
పురారేః	=	శివునకు;
అధికమ్	=	ఎక్కువయిన;
రాగమ్	=	రక్తిని;
జనయన్	=	కలిగించుచు;
లోలః+అపి	=	చంచలమయినను;
నరాణామ్	=	మనుష్యులకు;
అధికామ్	=	ఎక్కువయిన;
భక్తిమ్	=	భక్తిని;
ద్రఢయన్	=	గట్టిపఱచుచు;
వక్రః+అపి	=	వంకఱయైనను;
నమతామ్	=	నమస్కరించువారిలో;
సమతామ్	=	సమభావమును;
వితన్వన్	=	విస్తరింపజేయుచు;
త్వదపాంగపాతః	=	నీ క్రీగంటి ప్రసారము;
మయి	=	నాయందు;
నృత్యతు	=	నర్తించుగాక.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ క్రీగంటి ప్రసారము నల్లనిదయ్యును శివునకు రాగమును (ఎఱ్ఱదనమును) కలిగించుచున్నది. అది చంచలమయ్యును మనుష్యులలో నధికముగా భక్తిని దృఢీకరింప జేయుచున్నది. మరియునది వంకఱయైనను నమస్కరించువారలలో సమభావమును విస్తరింపజేయుచున్నది. అది నా యందు రాగమును కలిగించి భక్తిని దృఢమొనరించి సమభావమును విస్తరింప జేయుగాక!

శ్లో॥ శ్రీకామకోటి శివలోచనశోషితస్య
శృఙ్గారబీజవిభవస్య పునఃప్రరోహే।
ప్రేమామ్బుసార్ద్రమచిరాత్ప్రచురేణ శఙ్కే
కేదారమమ్బ! తవ కేవలదృష్టిపాతమ్॥ **19**

ప్రతిపదార్థము:–

శ్రీకామకోటి	=	శ్రీకామకోటి పీఠ స్వరూపిణివైన యో కామాక్షీ దేవీ!
అంబ	=	అమ్మా!
శివలోచనశోషితస్య	=	శివుని కంటిచేత నార్పివేయబడిన;
శృంగారబీజవిభవస్య	=	స్త్రీ పురుష పరస్పర రతివాంఛా బీజసంపద్రూపుడైన మన్మథుని యొక్క;
పునః	=	తిరిగి;
ప్రరోహే	=	మొలకెత్తించుటయందు;
ప్రచురేణ	=	అధికమైన;
ప్రేమాంభసా	=	ప్రేమజలముచేత;
అచిరాత్	=	క్రొత్తగా;
ఆర్ద్రమ్	=	తడిసిన;
తవ	=	నీ యొక్క;
కేవలదృష్టిపాతమ్	=	ఏకైక కటాక్షప్రసారమునే;
కేదారమ్	=	పొలమునుగా;
శంకే	=	భావించుచున్నాను.

తాత్పర్యము:–

శ్రీ కామకోటి పీఠాధిష్ఠాత్రివైన యో తల్లీ! శివుని కంటి వేడిచే నెండింపబడిన శృంగార బీజరాశి (మన్మథుడు) తిరిగి మొలకెత్తుటకు అత్యంత ప్రేమార్ద్రమైన నీ యేకైకదృష్టిపాతమే పొలమయినదని యెంచుచున్నాను.

వివరణము:–

1) కొత్త పంటలోని తాలులేని మంచి విత్తనముల నెండ బెట్టి బాగుగా నెండిన పిదప నీరు కట్టి పొలమున దిరిగి మొలకెత్తించుట హాలికులెరిగిన విషయమే. మూకకవి కవితాహాలికుడు. ఆతనికి నీ విషయము తెలియును. కావుననే శివుని కంటి మంటకు బాగుగా నారి పచ్చదొలగి యెండిన శృంగార రస బీజమును తిరిగి మొలకెత్తించుటకు కావలసిన పొలమును గుర్తించినాడు. అది అమ్మవారి దృష్టిపాతము. అది ఇటీవల యత్యంత ప్రేమ మనెడి జలాధిక్యముచే బాగుగా తడిసి యున్నది. కావున ఆ బీజము ఆశించిన విధముగా తిరిగి మొలకెత్తి స్త్రీపురుషహృదయద్వంద్వమున ఫలించినది. ఈ సంసారమిట్లు

అవ:– శ్రీ కామాక్షీదేవి కటాక్షము శ్రీరామస్వరూపమైనదని ఈ శ్లోకమున వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కుణ్ఠీకరోతు విపదమ్మమ కుఞ్చితభ్రూ–
చాపాఞ్చితః శ్రితవిదేహభవానురాగః।
రక్షోపకారమనిశం జనయఞ్జగత్యాం
కామాక్షి! రామ ఇవ తే కరుణాకటాక్షః॥ **18**

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
కుంచితభ్రూచాపాంచితః	=	వంచిన కనుబొమలు అనెడి వింటితో కూడిన;
శ్రితవిదేహభవానురాగః	=	పొందిన దేహభవానురాగరాహిత్యము కలది (విదేహరాజపుత్రి యగు సీత యందలి యనురాగము గల);
జగత్యామ్	=	భూమియందు;
జనయన్	=	కలిగించుచు
అనిశమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
రక్షోపకారమ్	=	రక్షించుటయను;
తే	=	నీయొక్క;
కరుణాకటాక్షః	=	దయగల చూపు;
రామ ఇవ	=	రామునివలె;
మమ	=	నా యొక్క;
విపదమ్	=	ఆపదను;
కుంఠీకరోతు	=	నశింపజేయుగాక.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! కామాక్షీ దేవీ! నీ కరుణా కటాక్షము రాముడే. రాముడు వంచిన ధనువు గలవాడు. నీ కటాక్షము వంచిన కనుబొమలు కలది. కటాక్షము సంసారులలో దేహానుభవానురాగరాహిత్యమును కలిగించునది. రాముడు విదేహరాజపుత్రికయందు ప్రేమను పొందినవాడు. కటాక్షము జగమును రక్షించుట యను నుపకారమొనరించునది. రాముడు జగద్రక్షణోపకార మొనర్చినవాడు. ఈ విధముగ శ్రీరామస్వరూపమైన నీ కటాక్షము నా ఆపదను నశింపజేయుగాక!

వివరణము:–

ఆపదామపహర్తారమ్' అని **'రామాయాపన్నివారిణే'** అని భక్తు లాపదనివారణము కొఱకు శ్రీరాముని నుతించుచుందురు. శ్రీ రాముడు వైకుంఠవాసియైన శ్రీమహావిష్ణువు

యొక్క యవతారమే. అతనికి వికుంఠుడు వైకుంఠుడు అను పేర్లు కూడ కలవు. ఆయన లోకమెవరిచేతను నశింపజేయ బడదు. కావుననది వైకుంఠము. ఆయన నెవరు నశింపజేయ జాలరు. గావున నాశమే లేనివాడు గావునను ఆయన వికుంఠుడు లేక వైకుంఠుడు. ఆయన మాత్రము దుష్టుల పరాక్రమమును దురాక్రమణలను కుంఠీకరింప జేయును. రామావతారమున నీ లక్షణము మరింత యధికము. కావున ఆపన్నివారణమునకు శ్రీరాము నాశ్రయించెదరు. మూకకవియు శ్రీరాముని యీ లక్షణము నమ్మవారి చూపుల యందున్నదని నిరూపింపగోరినాడు. శ్రీరాముని కా శక్తి అమ్మవారి యుపాసనవలన కలిగినదే. శ్రీరామున కీ శక్తి అమ్మవారి దయగల చూపునకు బాత్రుడైన పిమ్మటనే లభించినది. చూపు అమ్మవారిలో నొక అవయవము. శ్రీరాము దమ్మవారిలో నొక భాగము. **'అంగాన్యన్యా దేవతా' (తై1.5.1)** అని శ్రుతి. కామాక్షి దేహచ్ఛాయ శ్యామలము. కటాక్షము కూడ శ్యామలము. కావుననే కొందఱు **శ్రీరామః శ్యామలాదేవీ**–అని శ్రీరామశ్యామలాదేవ్యభేదమును భావించెదరు. ఇంత ముఖ్య దైవమైన శ్రీరాముడు కూడ అమ్మ చూపు చివఱ నొదిగి మూకకవికి సాక్షాత్కరించినాడు. అందుకే కటాక్షము రాముని వల నున్నదని శ్రీరామునితో కటాక్షము నుపమించినాడు. ఉపమానము ఉపమేయమునకన్న గుణాధిక్యము కలదై యుండును. ఈ సూత్రము భగవద్వర్ణమునకు వర్తించదు. భగవంతుని కన్న నధికమైన దేదియు సృష్టి యందుండదు గదా! సాధారణ నాయికానాయకుల వర్ణనము నందును ప్రతీపాలంకార వ్యాజమున నుపమానమును నిందించుట ద్వారా కవులు వారి నతిశయింపజేయుచుండగా భగవద్వస్తువు తాకి ఉపమానద్రవ్యమున కన్న శ్రేష్ఠమనుటలో విచిత్రమేమి? **శ్రితవిదేహభవానురాగః** అను కటాక్షవిశేషణము గమనింపదగినది. అమ్మవారు దలచుకొన్నచో దేహాభిమానమును విసర్జించిన జ్ఞానులను కూడ బలాత్కారముగా లాగి మోహ రాక్షసునకప్పగించి పతితులగావించు **'జ్ఞానినామపి చేతాంసి మాయా భగవతీ హి సా బలాదాకృష్య మోహాయ మహామాయా ప్రయచ్ఛతి.'** అని చండీ సప్తశతీ వాక్యము. విదేహులకు సైతము భవమునందు అనగా సంసారము నందాసక్తి కలిగించగల దమ్మవారి కటాక్షము. కరుణాహీనమైన యెడల అది కరుణా సహితమైన దేహభవానురాగ విహీనులనుగా, సంసారుల నొనర్చును. (లేక దేహ భవానురాగమును విశిష్టమునుగా జేయును). శ్రీరాముడు వంచిన ధనువు కలవాడు. అమ్మవారి కటాక్షము కుంచిత భ్రూయుగము కలది. కావుననే కటాక్షమునకు శ్రీరాముడుపమానముగా జేయబడినాడు. శ్రీరామునకు ధనువు ప్రతీకము. శ్రీకృష్ణునకు నెమలిపింఛము. నెమలి పింఛమును చూచిన కృష్ణుడు తలపునకు వచ్చును. ధనుర్ధరులలో శ్రీరాముడగ్రేసరుడు. ధనువు శ్రీరామునకు ప్రతీకము. ధనువును చూచిన రాముడు తలపునకు వచ్చును. మూకకవికి దేవి యొక్క కుంచితభ్రూయుగము దర్శించుటచే రాముడు తలపునకు వచ్చెను. అందుకే రామునితో కటాక్షము నుపమించినాడు. ఇట వాచ్యమైన ఉపమాలంకారముచే స్మృత్యాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. **రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః** అను సూక్తి రాముడు శరీరముధరించిన

ధర్మమని తెలియ జేయును. ధర్మమను శబ్దమునకు ధనువని కూడ నర్థము కలదు. కావుననే శ్రీరామునకు ప్రతీకము ధనువని చెప్పబడినది. శ్రీరాముడు రావణాది రాక్షసుల వధించి జగత్తునకు రక్ష యను నుపకారము చేసినాడు. అమ్మవారి కటాక్షము రజస్తమో వృత్తుల నశింపజేసి భక్తకోటికి రక్షోపకారమొనర్చుచున్నది. శ్రీరాముడు సైతమమ్మ వారి కటాక్షము పడని వాని రక్షింపజాలడు. కరుణాకటాక్షము కల యమ్మవారిచే బ్రహ్మరుద్రులు జగత్సృష్టిప్రలయకర్మల యందు వియోగింపబడినారు. అమ్మవారి కంటికొన శ్రీ విష్ణ్వవతార భూత రామావతారము ధరించి జగత్తును రక్షించు చున్నదేమో యను నుత్ప్రేక్షాలంకారము వాచ్యమైన ఉపమాలంకారముచేత వ్యంగ్యమగుచున్నది. సృష్టి ప్రలయము లన్యోన్యాధీనములు. సృష్టి లేనిదే ప్రలయము లేదు. ప్రలయము లేనిదే సృష్టిలేదు. ఇక మిగిలినది రక్షణము. అది అమ్మవారి కటాక్షము యొక్క కృత్యము. అమ్మవారి కటాక్షము కామజనకము. కాదు కాదు కామకోటి జనకము. కాముని ధనుర్బాణము లమ్మవారి ప్రసాదములే. అమ్మ పుండ్రేక్షుపుష్పబాణహస్త. మన్మథుడు నట్టివాడే. శ్రీరాముడును కోటి కందర్ప సుందరుడు. స్త్రీలకే కాదు పురుషులకు నాయనను (జూచినప్పుడు స్త్రీ త్వభావనాభావితులై శ్రీరామునాలింగనము చేసికొన గోరుదురు. **పుంసామ్మోహన రూపాయ** అని కదా పెద్దలందరు. వాస్తవమునకు శ్రీరాముడమ్మవారి కటాక్షమే. కామమును కలిగించి సంసారిని జేయు నామె కటాక్షమే కరుణతో కూడి సంసారుల ముక్తుల జేయగలదు. శ్రీరాముడు తారక మంత్ర స్వరూపుడు. కావుననే అమ్మవారి సంసారతారకకరుణా కటాక్షమునకు సమానముగా జేయబడినాడు. విపత్కుంఠీ కరణము అనగా ఆపన్నివారణము. పురుషార్థము. సర్వ ప్రాణు లాపన్నివారణము గోరుకొందురు. ఇతర వాంఛలు దోషయుక్తములైన కావచ్చును. ఆపన్నివారణవాంఛ మనివార్యవాంఛ కావున అది పురుషార్థము. వివేకులు జీవబ్రహ్మైక్యానుభవమహానందమునే గోరుకొందురు. తదితర పురుషార్థములు. తదితర సామాన్యవాంఛలు వారి దరికి చేరవు. వారికితర వాంఛాఫలము లన్నియు దుఃఖరూపములే కావున విపద్రూపములే. మూక మహాకవి వివేకి కావుననే విపత్కుంఠీకరణరూప పరమపురుషార్థమునే యీ శ్లోకమున కోరుకొనుచున్నాడు.

అవ:– శివుడు కాముని దేహమును కాల్చివేయగా వాడు విదేహుడైనాడు. అయినను వాడు చావలేదు. స్త్రీ పురుషులందరలో జనించు ననురాగమంతయు విదేహభవమే. విదేహుడైన పిమ్మట మన్మథుడు అమ్మవారి కటాక్షము నాశ్రయించినాడు. లోకబంధహేతువైన యనురాగమును జన్మింపజేయు కాముడమ్మవారి కటాక్షము నాశ్రయించుటచే నమ్మవారికి కామాక్షియను పేరేర్పబడినది. ఈ శ్లోకమున శ్రీరాముని సౌందర్యములోని లేశము నాశ్రయించిన మన్మథుడను బీజముయొక్క పుట్టుక కమ్మవారి కటాక్షము కేదారమగుట చెప్పబడుచున్నది.

అగ్ని యున్నది. శివుని శరీరములో నది భాగము కావున ఫాలము నందది ధరింపబడినది కావునను శివుని శరీరము వేడెక్కి యుండగా అమ్మవారి యపాంగమాల వెన్నెలవలె శివుని శరీరమును చల్లబరచుచున్నది. అట్లే తాపత్రయముచే తపించియున్న భక్తుల మనస్సునం దా యపాంగమాల శీతలదయారసము వర్షించి చల్లబఱచగలదు. వాస్తవమునకు శివుని శరీరమున చంద్రుడున్నాడు. కావున ఆయన శరీరమును చల్లబఱచు వ్యాపారమునకంటె భక్తమానసమును తాపరహితముగా జేయు వెన్నెలవలె చల్లబఱచు వ్యాపారమే యవసరము. జీవునిలోని జీవత్వాగ్ని తాపము హరించి శివత్వమను వెన్నెలలో చల్లబఱచుట అవసరము అను భక్తుల యాశలను **జ్యోత్స్నాయతే, అష్టమూర్తేః** యను పదములు వ్యంజింపజేయుచున్నవి.

అవ:- అమ్మవారి కడగంటి చూపుల వరుస వెన్నెల నాచరించుచున్నదని చెప్పిన మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున శివుని అందమైన శరీరమును ఆడుతుమ్మెద వలె నెడతెగక స్పృశించుచున్నదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ అమ్బ! స్మరప్రతిభటస్య వపుర్మనోజ్ఞ-
మమ్భోజకాననమివాఞ్చితకణ్టకాభమ్।
భృఙ్గీవ చుమ్బతి సదైవ సపక్షపాతా
కామాక్షి! కోమలరుచిస్త్వదపాఙ్గమాలా॥ 22

ప్రతిపదార్థము:-

అంబ!	=	అమ్మా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కోమలరుచిః	=	మృదుతయం దభిలాషగల;
సదా+ఏవ	=	ఎల్లప్పుడు;
సపక్షపాతా	=	పక్షపాతముతో కూడిన;
త్వదపాంగమాలా	=	నీ క్రీగంటి చూపుల వరుస;
అంచితకంటకాభమ్	=	పొందిన పులకాంకురముల కాంతిగల లేక పొందిన ముండ్లకాంతి గల;
అమ్భోజకాననమ్+ఇవ	=	కమలవనమునువలె;
స్మరప్రతిభటస్య	=	మన్మథవిరోధి (శివుని) యొక్క;
మనోజ్ఞమ్	=	అందమైన;
వపుః	=	శరీరమును;
భృంగీ+ఇవ	=	తుమ్మెదవలె;
చుంబతి	=	స్పృశించుచున్నది.

సాగుటకు అమ్మవారి దృష్టిపాతమే హేతువు. ఆమే కన్నుమూసినచో సంసారబీజమయిన కామమే లేకపోవును. ఇక సంసార మెట్లుండును? అంతర్హితమై పోవును. ఆమె **ఉన్మేషనిమిషోత్పన్నవిపన్నభువనావళి** కదా!

2) ఈ శ్లోకమునందుత్ప్రేక్షాలంకారము కలదు. కామాక్షి యను సంబోధనము లేనిది ఈ శ్లోకము.

అవ:- అమ్మవారి వీక్షణము అగస్త్యరూపమని ఈ శ్లోకమున కవి నిరూపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాహాత్మ్యశేవధిరసౌ తవ దుర్విలఙ్ఘ్య-
సంసారవిన్ధ్యగిరికుణ్ఠనకేలిచుఞ్చుః।
ధైర్యామ్బుధిమ్పశుపతేశ్చులుకీకరోతి
కామాక్షి! వీక్షణవిజృమ్భణకుమ్భజన్మా॥ 20

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
మాహాత్మ్యశేవధిః	=	మాహాత్మ్యమునకు నిధియైన;
దుర్విలంఘ్య-	=	దాటరాని
సంసార-	=	సంసారమనెడి
వింధ్యగిరి-	=	వింధ్య పర్వతముయొక్క
కుంఠనకేలి-	=	అణచి వేయుట యను నాట యందు
చుంచుః	=	సమర్థుడైన;
తవ	=	నీ యొక్క;
అసౌ	=	ఈ
వీక్షణ విజృమ్భణ కుంభజన్మా	=	చూపుయొక్క విజృంభణమను కుంభమునందు జన్మించిన యగస్త్యుడు;
పశుపతేః	=	శివునియొక్క;
ధైర్యాంబుధిమ్	=	ధైర్యసముద్రమును;
చులుకీకరోతి	=	పుడిసిలిగా జేయుచున్నాడు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! కామాక్షీ! నీ వీక్షణవిజృంభణాగస్త్యుడు సంసారమనెడి వింధ్యగిరిని దాటి వచ్చి, శివుని ధైర్యమను సముద్రమును బుడిసిట బట్టుచున్నాడు.

వివరణము:-

మునులలో నగస్త్యుడు మహాముని, అతని మాహాత్మ్య మనన్య సామాన్యము.

మేరు పర్వతముతో మాత్సర్యమును వహించి, సూర్యగతి కవరోధము కలిగించిన వింధ్యపర్వత మగస్త్యుని జూడగనే మోకరిల్లెను. "నేను దక్షిణదేశమున కేగుచున్నాను. తిరిగివచ్చు వరకు నీవిట్లే యుండుమని" వింధ్యపర్వతమును ఆజ్ఞాపించినాడు. అంతే, అగస్త్యుడు తిరిగి రాలేదు. వింధ్యుడు తలయెత్తలేదు. సూర్యగతి కవరోధము గలుగలేదు. అగస్త్యుడు సముద్రము నంతయు పుడిసిట బట్టి యాచమించెను. ముమ్మా రాచమింపవలె గదా! ఒకసారికే సముద్రజలమంతయైపోయినది. అమ్మవారు కన్ను దెరుచుకొని మనను చూచుచో సంసారవింధ్యగిరి గర్వమణగి పోవును. ఆమె వీక్షణము శివుని ధైర్యసముద్రమునే పుడిసిట బట్టినది. అందుకే ఆ వీక్షణ మగస్త్యమునిగా రూపింపబడినది. కావున నీశ్లోకమున రూపకాలంకారము గలదు.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి వీక్షణము అగస్త్య స్వరూపమని వర్ణించిన మూక మహాకవి ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కడగంటి చూపులవరుస వెన్నెలవలె నాచరించుచున్నదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ పీయూషవర్షశిశిరా స్ఫుటదుత్పలశ్రీ–
మైత్రీ నిసర్గమధురా కృతతారకాప్తిః।
కామాక్షి! సంశ్రితవతీ వపురష్టమూర్తే–
ర్జ్యోత్స్నాయతే భగవతి! త్వదపాఙ్గమాలా॥ 21

ప్రతిపదార్థము:–

భగవతి!	=	షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నురాలా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
త్వదపాంగమాలా	=	నీ కడగంటి చూపుల వరుస;
పీయూషవర్షశిశిరా	=	అమృతముయొక్క వర్షముచే చల్లనిదై;
స్ఫుటదుత్పలశ్రీమైత్రీ	=	వికసించుచున్న కలువలకాంతితో స్నేహము గలదై;
నిసర్గమధురా	=	స్వభావముచే మధురమైనదై;
కృతతారకాప్తిః	=	చేయబడిన కనుపాపలపొందిక కలదై లేక నక్షత్రముల పొందిక కలదై;
అష్టమూర్తేః	=	శివుని యొక్క;
వపుః	=	శరీరమును;
సంశ్రితవతీ	=	ఆశ్రయించినదై;
జ్యోత్స్నాయతే	=	వెన్నెలవలె నాచరించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి కడగంటి చూపుల వరుస అమృతమును వర్షించుచు చల్లగా నుండును. వికసించుచున్న కలువల కాంతి కలిగి యుండును. సహజ మధురముగా నుండును. వెన్నెలయు పై లక్షణములు కలిగి యుండును. అమ్మవారి కడగంటి చూపుల వరుస కనుపాపలతో కూడి యుండును. వెన్నెల నక్షత్రములతో కూడి యుండును. రెండును తారకాప్తి కలవియే కావున అమ్మవారి కడగంటి చూపులవరుస వెన్నెలవలె నాచరించుచున్నది.

వివరణము:–

1) ఈ శ్లోకమునందలి మొదటి మూడు విశేషణములు, ఐదవ విశేషణము అర్థశ్లేషము ననుసరించి వెన్నెలయందు అమ్మవారి కడగంటి చూపులతో నభేద ప్రధానసాదృశ్యము. నాల్గవ విశేషణము శబ్దశ్లేషము నాశ్రయించి సమాన ధర్మమును నారెంటికి చెప్పుటచేత నుపమాలంకార మేర్పడుచున్నది.

2) చంద్రుడు సుధాకరుడు. అమృతకిరణుడు. దేవతలకమృత భాండము. కాని అతని కాంతియగు వెన్నెల అమృతమును అనగా మోక్షమును కలిగించును. చంద్రబింబము శివుని యష్టమూర్తులలో నొకటి. కావున వెన్నెల శివుని యష్టమూర్తుల నాశ్రయించి యుండును. అమ్మవారి చూపులును శివుని యష్టమూర్తుల నాశ్రయించి యుండును. వెన్నెలలో కలువలు వికసించు చుండుటచే నది వానితో స్నేహ మొనరించునట్లు అమ్మవారి కడగంటి చూపులుత్పలముల స్నేహముజేయును. అనగా వానితో పోలియుండును. శివుడష్టమూర్తి. పంచభూతములు సూర్యచంద్రద్వయము (మనోబుద్ధులు) యజమానత్వము (అహంకారము)లు. అనునవి శివుని అష్టమూర్తులు. సూర్యుడు బుద్ధికి, చంద్రుడు మనస్సునకు ప్రతీకలు. బ్రహ్మాండ శరీరమున మనోబుద్ధ్యహంకారసహిత మహాభూతములు, పిండాండశరీరమున మనో బుద్ధ్యహంకార సహిత పంచ భూతములుండుటచే నా రెంటికి అష్టమూర్తి అను పేరేర్పడియున్నది. ఇట్లు జీవరూపమున పిండాండ శరీరము నష్టమూర్తి సహితమును, ఈశ్వరరూపమున బ్రహ్మాండ శరీరము నష్టమూర్తి సహితమును గలవాడగుటచే శివుడష్టమూర్తి సహితమును గలవాడగుటచే శివుడష్టమూర్తి యనబడుచున్నాడు. అమ్మవారి కటాక్షమునకు పాత్రుడయినట్టి వారి సహస్రార చంద్రమండలమునుండి జాలు వారిన యమృతవర్షముచే నాడీమండల మంతయు నాప్లావితమై యుండుటచే వారు ఆనందమును జిలుకుచు ఇతరుల పరితాపమపహరించు చల్లదనము కలవారై యుందురు. **పీయూషవర్షశిశిరత్వ** మనగా నట్టిది. అమ్మవారి శిరమున చంద్రుడుండుటచే నామె శరీర మంతయు జల్లగా నుండి యితరుల పరితాపమును బోగొట్టు చల్లదనము కలిగి యుండును. ఇక ఆమె కన్నులు పీయూషమును వర్షించుటలో సందేహమేమి? అమ్మవారి కన్నులలో నొకటి చంద్రుడే కావున నది వెన్నెల వంటి చూపు కలదగుట సముచితము. పంచభూతములలో

అవ: – మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి క్రీగన్ననెడి ఊయలను ఎక్కిన అర్ధనారీశ్వరుని కన్ను క్షణక్షణం ఆనందం పొందుచున్నదని వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ మన్దాక్షరాగతరలీకృతిపారతంత్ర్యా–
త్కామాక్షి! మన్థరతరాం త్వదపాఙ్గదోలామ్।
ఆరుహ్య మన్దమతికౌతుకశాలి చక్షు–
రానన్దమేతి ముహురర్ధశశాఙ్కమౌలేః॥ 25

ప్రతిపదార్థము: –

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
మన్దాక్ష–	=	సిగ్గుయొక్క
రాగ–	=	ప్రేమ యొక్క
తరలీకృతి–	=	చంచలీ కరణమనెడి
పారతంత్ర్యాత్	=	పరాధీనత వలన;
మన్థరతరామ్	=	మిక్కిలి మెల్లిగానూగు;
త్వదపాంగదోలామ్	=	నీ క్రీగన్ననెడి ఊయలను;
మన్దమ్	=	మెల్లిగా;
ఆరుహ్య	=	ఎక్కి;
అతికౌతుకశాలి	=	మిక్కిలి కుతూహలముతో నొప్పు;
అర్ధశశాంకమౌలేః	=	చంద్రుని యర్ధభాగము శిరమునందుగల శివునియొక్క
చక్షుః	=	కన్ను;
ముహుః	=	మాటి మాటికి;
ఆనందమ్	=	ఆనందమును;
ఏతి	=	పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము: –

సిగ్గొకవైపు, ప్రేమ యొకవైపు లాగు చుండగా వివశమై కదలికతో వేగము తగ్గిన నీ యొక్క క్రీగన్ననెడి ఊయలను మెల్లిగా నెక్కి మిక్కిలి కుతూహలము కల శివునియొక్క కన్ను ఆనందము నొందుచున్నది.

వివరణము: –

అమ్మవారియొక్క శివునియొక్క చూపుల కలయిక ఈ శ్లోకమున వర్ణింపబడినది. సిగ్గు, ప్రేమ యను భావముల శబలతయందు భక్తిభావము గుణీభావ మొంద **ఊర్జస్వి** యలంకార మొప్పుచున్నదీ శ్లోకమున. అమ్మవారి కటాక్షమిందు దోలగా రూపింపబడుటచే రూపకాలంకారము కలదు.

తాత్పర్యము: –

అమ్మా! కామాక్షీ దేవీ! నీ కడగంటి చూపుల వరుస భక్తులయందు బక్షపాతము కలది. దాని కాంతి కోమలమైనది. మృదువైన కమల వనము వంటి శివుని యందమైన శరీరము నాడుతుమ్మెదవలె నెడతెగక స్పృశించు చున్నది. ఆ రోమాంచము కమలవనమునందలి కంటకముల (ముండ్ల) కాంతిగలదై యున్నది.

వివరణము: –

కమలము స్త్రీముఖముతో, తుమ్మెదను పురుషులతో కవులు పోల్చుట సాధారణము. ఈ శ్లోకమున శివుని యవయవములన్నియు కమలములుగా పోల్చబడినవి. శివుని శరీరము కమలవనముగా పోల్చబడినది. అమ్మవారి అపాంగమాల ఆడుతుమ్మెదగా పోల్చబడినది. నాయకుడు ముద్దిడుకొన బోవునపుడు నాయికకు, నాయిక ముద్దిడుకొన బోవునపుడు నాయకునకు రోమాంచము కలుగును. ఈ శ్లోకమున నాయికయే నాయకుని చుంబించినదను వ్యవహారము స్ఫురించుటచే **ఉపమానప్రాణితసమాసోక్త్యలంకారము** గలదు. అమ్మవారి యపాంగమాల స్వయముగా కోమలమైన కాంతి గలది. కావున రుచి కోమలమైన యంభోజము నందాసక్తి గలది కావునను కోమలరుచి కమలానన మందలి కంటకములా కోమలతకు భంజకములు కావు. కోమలతకు రక్షకములు. శివుడు స్మరప్రతిభటుడైనను అమ్మవారి చూపులకు కోమలుడుగానే కన్పించుచున్నాడు. ఆతని రోమాంచము తన నమ్మవారు చూడబోవుచున్నదను నానందముతో కలిగినట్టిదే. అపాంగములను భృంగములతో కవులు పోల్చుట సాధారణమే. కాని అపాంగమాలను భృంగితో పోల్చుట అసాధారణము. అపాంగమాలను భృంగమాలతో పోల్చవలెను. కాని అమ్మవారి అపాంగమాల శివుని శరీరములోని యవయవములన్నింటి నొకేసారి చుంబించుచున్నదనుటకు అపాంగమాల యని కవి ప్రయోగించినాడు. భృంగమాల అనక భృంగి యనుటలో జాత్యేకవచనమున్నదని గ్రహింపవలెను. దాని వలన శివుని ప్రత్యవయవమును చుంబించు నమ్మవారి కటాక్షమాల శివుని యవయవము లందలి రుద్రాక్షమాల యని వ్యంగ్య మగుచున్నది. మాలా శబ్దము నందలి యేకవచనము సమూహ మొకటి కావున ఉపపన్నము. అపాంగముల కుపమానములు కాదగిన భృంగము లనేకములైనను తజ్జాతి యొకటే కావున భృంగీ యని యేకవచనమున బ్రయోగింపబడినది. భృంగీశబ్దములోని స్త్రీలింగము గూడ జాతిగతమేగాని భృంగగతము కాదు. **సదైవ** అను పదములలోని 'ఏవ' ను దూరము చేసి 'చుంబతి' అను పదమునకు కలిపిన 'చుంబతి ఏవ'–ముద్దాడు కొనుచునే యున్నదను చుంబన సాపత్యము స్ఫురించును. కమలవనమువంటి శివుని వపువును ముద్దాడు కొనకుండుట అపాంగమాల కశక్యమును, చుంబనేతర వ్యవచ్ఛేదమును స్ఫురించును. భృంగము పక్షములుగల కీటకము. కన్నులకు పక్ష్మములు సహజములే. దేవతలకు కన్నులున్నను అని పక్షపాతరహితములే కావలయును. శివుని యందు బక్షపాతముతో నాతనినే చూచుట పత్నికి తగిన పని కావచ్చును. కాని

అంబకు తగిన పని కాదు. అంబ పుత్రులకూడ చూచుకొనవలసియున్నది. అని అంబ యను సంబోధనము స్ఫురింపజేయుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము శివునియందమైన శరీరమును నిరంతరము స్పృశించుచున్నదని వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమున దయ దోబూచులాడుచున్నదని వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కేశప్రభాపటలనీలవితానజాలే
కామాక్షి! కుణ్డలమణిచ్ఛవిదీపశోభే।
శఙ్కే కటాక్షరుచిరఙ్గతలే కృపాఖ్యా
శైలూషికీ నటతి శఙ్కరవల్లభే! తే॥ 23

ప్రతిపదార్థము:-

శంకరవల్లభే!	=	శివునకు ప్రియురాలవైన;
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కేశప్రభాపటలనీలవితానజాలే	=	కేశకాంతి సమూహమనెడి నల్లని పందిరి గల;
కుండల-	=	కుండలములందలి
మణి-	=	రత్నముల
ఛవి-	=	కాంతి యనెడి
దీప-	=	దీపము యొక్క
శోభే	=	కాంతి గల;
తే	=	నీ యొక్క;
కటాక్షరుచిరంగతలే	=	కటాక్షకాంతియనెడి రంగస్థలమున;
కృపాఖ్యా	=	దయయను పేరుగల;
శైలూషికీ	=	నట్టువరాలు (నటి);
నటతి	=	నటించుచున్నట్లు;
శంకే	=	అనుకొనుచున్నాను.

తాత్పర్యము:-

శివప్రియవైన యో కామాక్షీ! నీ కటాక్ష కాంతియే యొక రంగస్థలము. దానికి పైన కేశప్రభపందిరిగా నుండగా కుండలమణులకాంతి దానియందు దీపముల వెలిగించినది. ఆ రంగస్థలమున నీ దయ యను నటి నటించు చున్నట్లున్నది. అనగా నీ కన్నులలో దయ దోబూచులాడుచున్నది.

వివరణము:-

అమ్మవారి శిరమున నల్లని కనులున్నవి. దాని కాంతి నల్లని పందిరి. అమ్మవారి చెవులకు కుండలములున్నవి. వానిలోని మణులు దీపములు. కటాక్షకాంతియే రంగస్థలము. దయ యనునదే నటి. ఆమె నటించుచున్నట్లున్నది. ఇట్లీ శ్లోకమున సావయవమా రూపకాలంకారమును, ప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము గలదు.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమున దయ దోబూచులాడుచున్నట్లు వర్ణించిన మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమును తనయందు అరక్షణము ప్రసరింపుమని ప్రార్థించుచున్నాడు.

శ్లో॥ అత్యన్తశీతలమతన్ద్రయతు క్షణార్ధ-
మస్తోకవిభ్రమమనఙ్గవిలాసకన్దమ్।
అల్పస్మితాదృతమపారకృపాప్రవాహ-
మక్షిప్రరోహమచిరాన్మయి కామకోటి॥ 24

ప్రతిపదార్థము:-

కామకోటి	=	కామకోటి పీఠాధిష్ఠాత్రివైన యో దేవీ!
అత్యన్తశీతలమ్	=	మిక్కిలి చల్లని;
అస్తోకవిభ్రమమ్	=	గొప్ప కదలికగల;
అనంగవిలాసకన్దమ్	=	మన్మథ విలాసములకు జన్మభూమియైన;
అల్పస్మితాదృతమ్	=	చిఱునవ్వునం దాదరముగల;
అపారకృపాప్రవాహమ్	=	ఒడ్డు కనబడకుండ బ్రవహించు కృపా ప్రవాహముకల;
అక్షిప్రరోహమ్	=	చూపును;
మయి	=	నా యందు;
అచిరాత్	=	వెంటనే;
క్షణార్ధమ్	=	అరక్షణము;
అతన్ద్రయతు	=	జాగృత మొనర్చుగాక.

తాత్పర్యము:-

మిక్కిలి చల్లని, వేగముగా కదలు, మన్మథవిలాసముల జన్మభూమియైన, చిఱునవ్వు చిందించు, అపారముగా ప్రవహించు కృపగల నీ చూపును అరక్షణము నా యందు వెంటనే జాగృత మొనర్చుము తల్లీ!

వివరణము:-

అక్షి ప్రరోహ విశేషణములన్నియు నకారాదులై యుండుట అక్షి ప్రరోహమను విశేష్యము కూడ అకారాది యై యుండుట ఈ శ్లోకమున మిక్కిలి శోభావహముగా నున్నది. ఇది పదాద్యనుప్రాసమను శబ్దాలంకారము.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము సర్వసంపద్ప్రదానమని వర్ణింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమున శివభగవానుడు వలలో పడిన చేపవలె ఓలలాడుచున్నాడని వర్ణింపబడినాడు.

శ్లో॥ మాహేశ్వరం ఝటితి మానసమీనమమ్బ!
కామాక్షి! ధైర్యజలధౌ సుతరాం నిమగ్నమ్।
జాలేన శృఙ్ఖలయతి త్వదపాఙ్గనామ్నా
విస్తారితేన విషమాయుధదాశకోఽసౌ॥ 28

ప్రతిపదార్థము:–

అమ్బ	=	అమ్మా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
ధైర్యజలధౌ	=	ధైర్యమను సముద్రమందు;
సుతరామ్	=	మిక్కిలి;
నిమగ్నమ్	=	మునిగిన;
మాహేశ్వరమ్	=	మహేశ్వరునకు సంబంధించిన;
మానసమీనమ్	=	మనస్సను చేపను;
ఝటితి	=	శీఘ్రముగా;
అసౌ	=	ఈ;
విషమాయుధదాశకః	=	మన్మథుడను దాసుడు;
విస్తారితేన	=	పఱచబడిన;
త్వదపాంగనామ్నా	=	నీ కడగంటిచూపను పేరుగల;
జాలేన	=	వలతో;
శృంఖలయతి	=	బంధించుచున్నాడు.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా, కామాక్షీ దేవీ! శివుని మనస్సను చేప, ధైర్యమను సముద్రమందు మగ్నమై యుండ, దానిని నీ కడగంటి చూపనెడి వలపరచి నీ దాసుడైన మన్మథుడు బంధించుచున్నాడు.

వివరణము:–

శివుడు ధీరుడు. అతని మనస్సు ధైర్యజలధిలో మునిగిన చేపగా రూపింపబడినది. దానిని అమ్మవారి కడగంటిచూపనువలతో అమ్మవారి సేవకుడైన మన్మథుడే బంధించివైచినాడు. అనగా శివుడధీరుడై అమ్మవారి చూపులకోడి యామెకు వశమైనాడు. శివుని మనస్సు వలలోపడిన చేపయైనదని రూపించుటచే నిట **సావయవరూపకాలంకారము**

అవ:– అమ్మవారి కటాక్షమును రాజునకు శివుడు ఆకరమని మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ త్రైయమ్బకం త్రిపురసున్దరి! హర్మ్యభూమి
రఙ్గం విహారసరసీ కరుణాప్రవాహః।
దాసాశ్చ వాసవముఖాః పరిపాలనీయం
కామాక్షి! విశ్వమపి వీక్షణభూభృతస్తే॥ 26

ప్రతిపదార్థము:–

త్రిపురసున్దరి!	=	మూడు పురములలో సున్దరివైన
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీ యొక్క
వీక్షణభూభృతః	=	చూపనెడి రాజునకు;
త్రైయంబకమ్	=	శివునకు సంబంధించిన
అంగమ్	=	శరీరం
హర్మ్యభూమిః	=	నివాసస్థానము
కరుణాప్రవాహః	=	దయాప్రవాహమే
విహారసరసీ	=	విహరించు సరస్సు
వాసవముఖాః	=	ఇంద్రాదులు
దాసాః	=	సేవకులు
విశ్వమ్+అపి	=	ప్రపంచమే
పరిపాలనీయమ్	=	పరిపాలింపదగినది

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి కటాక్షమే రాజు. రాజునకొక మేడ యుండవలెను గదా! ఈ కటాక్షరాజునకు శివుని శరీరమే మేడ. అతని కొక విహారసరస్సుండవలె గదా! ఈ కటాక్షరాజునకు కరుణాప్రవాహమే విహారసరస్సు. అతనికి సేవకులుండవలె గదా! ఈ కటాక్షరాజునకు ఇంద్రాదులే సేవకులు. అతని కొక పరిపాలనీయ ముండవలెగదా! ఈ కటాక్షరాజునకు విశ్వమే పరిపాలనీయము.

వివరణము:–

అమ్మవారీ శ్లోకమున త్రిపురసున్దరిగా సంబోధింపబడినది. త్రిపురము లనగా స్థూల, సూక్ష్మ, కారణ శరీరములు. వానిలో నివసించుచు వాని నంటక యుండుటచే నామెయే **త్రిపురసుందరి.** వానిపై దయ గలిగి రక్షించు నీశ్వరియే త్రిపుర సున్దరి.

త్రిపురములు వ్యష్టి, సమష్టి రూపమున ద్వివిధములు. స్థూలము నందభిమానము గల జీవుడు **తైజసుడు.** కారణమునం దభిమానముగల జీవుడు ప్రాజ్ఞుడు. స్థూలమునం దభిమానము గల ఈశ్వరుడు **వైశ్వానరుడు** సూక్ష్మమునం దభిమానము గల ఈశ్వరుడు **హిరణ్యగర్భుడు.** కారణమునం దభిమానము గల ఈశ్వరుడు **అవ్యాకృతుడు.** పై స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరముల యందభిమానముగల వ్యష్టిని **జీవుడ**ని, సమష్టిని **ఈశ్వరుడ**నియు నందురు. వ్యష్టియందు, సమష్టియం దభిమానము లేని కేవలాత్మ **త్రిపురసుందరి.** ఈమెయే **తుర్య** యనబడును. వ్యష్టులన్నింటిని స్థూల సూక్ష్మ సమష్టులను తనలో నిముడ్చుకొన్న కారణము మాయయే త్రిపురసుందరి. సృష్టి శక్తి, స్థితి శక్తి, లయశక్తి-సరస్వతి, లక్ష్మి, కాళి పై మూడింటిని కలిపి మాయ యందురు. పై మూడింటికతీతమయిన దగుటచే మహామాయ **త్రిపురసుందరి** యనబడును. భూర్భువస్సుర్లోకములు లేక స్వర్గభూపాతాళములు త్రిపురములు వానికి నాయికయే **త్రిపురసుందరి.** బ్రహ్మాండముల కావల యుండు మహాకైలాసము లేక అపరాజితము మేరు పర్వతమునందున్న మణిపురము అమృతసముద్రమందున్న మణిద్వీపములోని మహానగరము త్రిపురములు. వానిలో నివసించు నాయిక **త్రిపురసుందరి.** ఓంకారములోని అకార, ఉకార మకారములు త్రిపురములు, వాని సమష్టియైన ఓంకారము **త్రిపురము.** దానికి నాయిక తత్ప్రతిపాద్యయగుటచే అమ్మవారు **త్రిపురసుందరి.** త్రిపురాభిమాన దుఃఖములేని యానందరూపిణి, పంచకోశాతీత పుచ్ఛ బ్రహ్మస్వరూపిణి **త్రిపురసుందరి** యనబడును. సృష్టిస్థితిలయముల నొనరించు శక్తులు మూడును కలిగిన ముగురమ్మల మూలపుటమ్మ మహాలక్ష్మి **త్రిపురసుందరి** యనబడును (సప్తశతిలోని ప్రాధానిక రహస్యములో చూడదగినది). **ఉన్దీ క్లేదవే** యను ధాతువునకు సు అను ఉపసర్గను పూర్వమునందు జేర్చిన సుందశబ్దమేర్పడును. దానికి ఆర్ద్రీభావము **దయ** యని యర్థము. అట్టి దయను సమస్తజీవులకు ఒసగునది సుందరి యనబడును. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులను మూడు పట్టణములందుండి వానిని దయతో గాపాడు సుందరి **త్రిపురసుందరి** యనబడును. (విష్ణుసహస్రనామ శంకర భాష్యము - సుందశబ్ద వివరణను చూడదగినది) బహుళార్థ ప్రతిపాదికమైన త్రిపుర శబ్దము దూర్వాసుల కిష్టమైన నామము. సౌందర్యమనగా దయయే త్రిపురయు దయగలిగిన తల్లియునైన దేవి **త్రిపురసుందరి** యనబడును. ఇట్లెన్నియేని యర్థములు చెప్పవచ్చును. గ్రంథ విస్తరణభీతిచే నీ నామ వివరణము ముగించుచున్నాను. శివుని అంగము హర్మ్యభూమిగా, కరుణాప్రవాహము విహారసరస్సుగా, పరిపాలనీయము విశ్వముగా, దాసులు వాసవాదులుగా, రూపించబడుట అవయవియాం కటాక్షము నకు రాజత్వము నిరూపింపబడుటచే నీ శ్లోకమున సావయవరూపకాలంకారము కలదు.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము సర్వసంపత్ప్రదానమని వర్ణింప బడుచున్నది.

శ్లో॥ వాగీశ్వరీ సహచరీ నియమేన లక్ష్మీః
భ్రూవల్లరీవశకరీ భువనాని గేహమ్।
రూపం త్రిలోకనయనామృతమమ్బ! తేషాం
కామాక్షి! యేషు తవ వీక్షణపారతన్త్రీ॥ 27

ప్రతిపదార్థము:-

అమ్బ	=	అమ్మా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
యేషు	=	ఎవరియందు;
తవ	=	నీయొక్క;
వీక్షణపారతన్త్రీ	=	చూపు యొక్క వివశతయో;
తేషామ్	=	వారికి;
నియమేన	=	తప్పక;
వాగీశ్వరీ	=	సరస్వతీ;
సహచరీ	=	కలసి తిరుగునదియై యుండును;
లక్ష్మీః	=	లక్ష్మీదేవి;
భ్రూవల్లరీవశకరీ	=	భ్రూలతవశమునను0డి పనులనొనరించునదై యుండును;
రూపమ్	=	శరీరచ్ఛాయ;
త్రిలోకనయనామృతమ్	=	త్రిలోకములందలి జనుల కన్నుల కమృతమై యుండును;
భువనాని	=	లోకములు;
గేహమ్	=	ఇల్లుగా నుండును.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! కామాక్షీ దేవీ! నీ చూపెవరి యందు వివశమై పడునో వారికి వాగీశ్వరి సహచరిగా, లక్ష్మి కనుసైగ ననుసరించి సేవ చేయునదిగా, భువనములే ఇల్లుగా, రూపము త్రిలోకనయనామృతముగా మారిపోవును.

వివరణము:-

లక్ష్మి భ్రూవల్లరీవశకరి యగు ననగా విష్ణుత్వము సంభవించుననియు, వాగీశ్వరి సహచరి యగు ననగా బ్రహ్మత్వము కలుగునని, భువనములే యిల్లగు ననగా సర్వలోకములయందు సంచరించు సామర్థ్యము కలుగుట, రూపము **త్రిలోకనయనామృత** మగు ననగా మన్మథసమానసౌందర్యము కలుగుననియు వ్యంగ్యార్థములు స్ఫురించును. అవి యన్నియు కలసి దేవీ కటాక్షపాత్రుని మహిమాతిశయమును స్ఫురింపజేయుచున్నవి. కావున నిందు వస్తుధ్వనియున్నది.

అవ:– అమ్మవారి కటాక్షము వికసించిన కలువల నల్లని కాంతిని విరజిమ్ముచున్నదని ఈ శ్లోకమున వర్ణింపబడుచున్నాడు.

శ్లో॥ స్నేహార్ద్రితాం విదలితోత్పలకాన్తిచోరాం
జేతారమేవ జగదీశ్వరి! జేతుకామః।
మానోద్ధతో మకరకేతురసౌ ధునీతే
కామాక్షి! తావకకటాక్షకృపాణవల్లీమ్॥ 31

ప్రతిపదార్థము:–

జగదీశ్వరి!	=	లోకమునకు ప్రభ్వివైన
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
స్నేహార్ద్రితామ్	=	స్నేహము (నూనె) తో తడిసిన;
విదలితోత్పలకాన్తిచోరామ్	=	వికసించిన కలువల కాంతిని దొంగిలించు;
తావకకటాక్షకృపాణవల్లీమ్	=	నీకడగంటి చూపనెడి ఖడ్గవల్లిని;
మానోద్ధతః	=	అభిమానముతో గర్వించియున్న;
జేతారమేవ	=	జయించిన వానినే (శివునే);
జేతుకామః	=	జయింప గోరిన;
అసౌ	=	ఈ;
మకరకేతుః	=	మొసలి ధ్వజచిహ్నముగాగల మన్మథుడు;
ధునీతే	=	జళిపించుచున్నాడు.

తాత్పర్యము:–

జగదీశ్వరివైన యో కామాక్షీ దేవీ! నీ కటాక్షమను కత్తిని ధరించి కాముడు ఒకప్పుడు శివునిచే నోడిపోయియు మరల నాతనిపైకి ఝుళిపించుచున్నాడు. నీ కటాక్షకృపాణము వికసించిన కలువల నల్లని కాంతిని విరజిమ్ముచున్నది. అది త్రుప్పు పట్టకుండుటకై స్నేహముచే తడుపబడి యున్నది.

వివరణము:–

1) ఒకడు తన స్నేహితునితో కలసి యిష్టము లేకపోయినను స్నేహితుని బలవంతముతో దొంగతనము చేయుట లోకమునం దెడనెడ కన్పించును. కాని యొక స్నేహితుడు తన స్నేహితుని యింటనే దొంగతనము చేయడు. కటాక్షకృపాణవల్లికి రెండు విశేషణములున్నవి. ఒకటి **స్నేహార్ద్రితాం** అని మరొకటి **విదలితోత్పలకాంతిచోరామ్** అని స్నేహముతో ఆర్ద్రమైన అమ్మవారి కటాక్షకృపాణ వల్లిక విదలితోత్పలముల కాంతిని దొంగిలించుటలో నౌచిత్యము లేదనిపించును. కాని అమ్మవారి కటాక్షము కృపాణవల్లితో స్నేహముచేసి తదభేదమును బొందినది. తత్స్నేహముననే వికసించిన యుత్పలముల

గలదు. సాధారణముగా ధైర్యము పర్వతముతో పోల్చబడును. ధైర్యవంతుని మేరుధీరు డందురు. అయినను ఇట ధైర్యమునందు జలధితోడి పోలిక వ్యక్తము చేయబడినది. ఇది అసాధారణము ధీరమయిన శివమనోఝషమును అమ్మవారి చూపనెడి వలలో బంధించినవాడు మన్మథుడు. అమ్మవారికి దాసుడు. అనుటచే అమ్మవారి ప్రభుత్వము వ్యక్తమగును. మొదట శివుని మనస్సు ధైర్యజలధిలో స్వేచ్ఛగా దిరిగి మన్మథునికి పెట్టుబడి అధీరమైనదని చెప్పుటచే అమ్మవారి సౌందర్యాతిశయము వ్యక్తము అగుచుండుటచే నిట వస్తుధ్వని కలదు.

అవ:– ఈ శ్లోకమున మూకమహాకవి తన మనస్సును అరణ్యమున భ్రమించుచున్న జడత్వమను గజమును అణుచుమని శ్రీకామాక్షీదేవిని ప్రార్థించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఉన్మథ్య బోధకమలాకరమమ్బ! జాడ్య–
స్తమ్బేరమం మమ మనోవిపినే భ్రమన్తమ్।
కుణ్ఠీకురుష్వ తరసా కుటిలాగ్రసీమ్నా
కామాక్షి! తావకకటాక్షమహాఙ్కుశేన॥ 29

ప్రతిపదార్థము:–

అమ్బ	=	అమ్మా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
కుటిలాగ్రసీమ్నా	=	వక్రమైన చివఱి భాగముగల;
తావకకటాక్షమహాంకుశేన	=	నీ కడగంటి చూపనెడి అంకుశముచేత;
మమ	=	నాయొక్క;
బోధకమలాకరమ్	=	జ్ఞానమను సరస్సును;
ఉన్మథ్య	=	కలచివైచి;
మనోవిపినే	=	మనస్సను నడవియందు;
భ్రమన్తమ్	=	తిరుగుచున్న;
జాడ్యస్తమ్బేరమమ్	=	జడత్వమనుగజమును;
తరసా	=	శీఘ్రముగా;
కుంఠీకురుష్వ	=	అణచివేయుము.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా, కామాక్షీ దేవీ! వక్రమైన మొనగల నీ కటాక్షమను నంకుశముతో నా జ్ఞానసరస్సును కలచివైచి నామనస్సను వనమున భ్రమించుచున్న నా జాడ్యమను నేనుగును అణచి వేయుము.

వివరణము:–

అమ్మవారి కటాక్ష మీ శ్లోకమున రూపింపబడినది. కటాక్షమునకు అంకుశమునకు పోలిక యిందు వ్యంగ్యమగుచున్నది. పోలిక సామాన్యధర్మము నాశ్రయించి పుష్టమగును. కటాక్షాంకుశములకు పోలిక యప్రసిద్ధము కావున **కుటిలాగ్రసీమ్నా** అను విశేషణము కటాక్షాంకుశముల యభేదప్రధాన సాదృశ్యము స్ఫురింపజేయుటకు మూలమైన సామాన్యధర్మమును చెప్పుచున్నది! ఈ విశేషణ మందర్థశ్లేష కలదు. అమ్మవారి కటాక్షమునందు వక్రత యున్నది. అంకుశము చివఱ వక్రత యున్నది. **కుటిల** పదము తోను భయగతమైన వక్రత యను సామాన్యధర్మమిందుపపాదించబడినది. మూకకవి తన మనమును వనమునుగా రూపించినాడు. వనమునందు సరస్సుండిన నుండవచ్చును. పరిణామమున వనము పెద్దది. సరస్సు చిన్నది కాని మనస్సు పెద్దదో చిన్నదో మనకు ప్రత్యక్షము కాకపోవుటచే తెలియదు. శాస్త్రజ్ఞులు కొందరు యంతఃకరణమును పరమాణు పరిమాణమనగా, మరికొందరు మధ్యమ పరిమాణ మనినారు. తక్కువ ప్రదేశము నాక్రమించునది పరమాణువు. కాని అది అల్పకాలికము కాదు. ముక్తి పర్యంతము దానికి నాశము లేదు. కనుక నది పెద్దదే దాని యందొకప్పుడు వృత్తులుదయించు చుండును. నిద్రావస్థలో వృత్తి యుండదని కొందఱు, శూన్యవృత్తియని కొందఱు అజ్ఞానావరణమును దొలగించి బోధను కలుగజేయును. ఇటువంటి బోధములు పెక్కులు జాగ్రదవస్థలో మనమున నుద్భవించుచుండును. కావున మనమున కంటే బోధములు కాలికముగా చిన్నవి. బోధము ద్విక్షణావస్థాయమని కొందఱు చెప్పెదరు. మనస్సు అనాదికాలము నుండి ముక్తిపర్యంత ముండునది. కావున కాలికముగా బెద్దది. బోధము కాలికముగా చిన్నది. పెద్దవనములో చిన్నసరస్సుతో మనములో నొకప్పుడు జనించు బోధము రూపింపబడినది. ఏనుగు మందగమనమునకు బ్రసిద్ధము. మాంద్యము జాడ్యమునకు సహభవము. కావున జాడ్యమేనుగుతో రూపింపబడినది. కావున నీ శ్లోకమున రూపకాలంకారము కలదు. జాడ్యము భ్రమహేతువు. కావున జాడ్యగజము భ్రమించుచున్నదని 'భ్రమన్తమ్' అను పదమిచ్చుట చాల నుచితముగా నున్నది. భ్రమణము వట్టి తిరుగుట కాదు. అది భ్రమించుట యను నర్థమును కూడ నొసగును. జాడ్యము బోధమును హరించి భ్రమను కలిగింపజేయునని ఆ జాడ్యమును నీ కటాక్షముతో నణచివేయుమని మూకకవి కోరుచున్నాడు.

అవ:– పై శ్లోకమున జడత్వమను గజమును అణచుమని ప్రార్థించిన మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున మోహమనెడు లేళ్ళగుంపును పారద్రోలుమని అమ్మవారిని ప్రార్థించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఉద్వేల్లితస్తబకితైర్లలితైర్విలాసై–
రుత్థాయ దేవి! తవ గాఢకటాక్షకుఞ్జాత్।

దూరం పలాయయతు మోహమృగీకులమ్మే
కామాక్షి! సత్వరమనుగ్రహకేసరీన్ద్రః॥ 30

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
దేవి	=	దేవీ!
ఉద్వేల్లితస్తబకితైః	=	తీగలుగా పైకి పాకి గుత్తులు కట్టిన;
లలితైః	=	అందములైన;
విలాసైః	=	విలాసములతో;
తవ	=	నీ యొక్క;
గాఢకటాక్షకుంజాత్	=	తీవ్రమైన కడగంటి పొదనుండి;
ఉత్థాయ	=	లేచి;
సత్వరమ్	=	వేగముగా;
అనుగ్రహకేసరీన్ద్రః	=	దయయనెడి మృగరాజ రాజు;
మే	=	నాయొక్క;
మోహమృగీకులమ్	=	మోహమనెడి లేళ్ళగుంపును;
దూరమ్	=	దూరముగా;
పలాయయతు	=	పారద్రోలుగాక!

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ కటాక్ష మొక పొదరిల్లు, దానిలో దయ యను మృగ చక్రవర్తి యున్నది. తద్విలాసములు ఉద్వేల్లితస్తబకితలలితములై యున్నవి. ఆ పొదరింటినుండి యా సింహము త్వరగా లేవవలెను. నా మోహ మనెడి లేళ్ళ గుంపును దూరముగా బారద్రోలవలెను.

వివరణము:–

ప్రథమ పాదములోని ఉద్వేల్లితస్తబకితలలితవిలాసకులు అనుగ్రహ సింహగతము లని కొందఱు, కటాక్షకుంజగతములని కొందఱు భావించుట కవకాశమున్నది. ఉద్వేల్లితత్వము, స్తబకితత్వము కటాక్షకుంజమున నుచితములైయున్నట్లు అనుగ్రహసింహము కటాక్షకుంజస్థితము కావున కటాక్షకుంజగత ధర్మములు కటాక్షకుంజస్థితమైన యనుగ్రహసింహము నందును వర్తింప జేయుట పెద్ద విరోధము కాదు. ఈ శ్లోకమున కటాక్షము కుంజముగా, మోహము మృగీకులముగా, అనుగ్రహము సింహముగా, రూపింపబడినవి. కావున నిందు రూపకాలంకారము కలదు. కటాక్షకుంజగతానుగ్రహసింహము తన మోహ మృగమును బారద్రోలగోరుచున్నాడు.

నీలోత్పలమునందు శిష్యత్వారోపణమును వ్యక్తీకరించుచున్నది. పరంపరిత రూపకాలంకార మిందుగలదు. శిష్యుడు నిత్యము శ్రుతి పరిచయమునకు యత్నించుచు గురువుకడ నివసింపవలెనను శిష్యధర్మము నీలోత్పలమునందు శ్రుతి శబ్దశ్లేషచే **సమీపనివాసలోలం** అను పదము నందలి అర్థశ్లేషచేతను స్ఫురించుచున్నది. తనకడనుండి వేదాధ్యయనము నొనరించు వానికి ప్రీతితో గురువు తనకు సంప్రదాయాగతమైన విద్యను బోధించును. ఇచట వీక్షణము నందు పరంపరాగతమైన కాలిమ సంప్రదాయమున్నది. దానిని తనకడ నుండ గోరిన నీలోత్పలమునకు బోధించుచున్నట్లున్నదా? యను భావన ఇవ శబ్దవ్యాచ్యమగుటచే నీ శ్లోకమున నుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. రూపకాలంకార ముత్ప్రేక్షాలంకారమున కంగముగా నుండుటచే నిచటి యుత్ప్రేక్షాలంకారము రూపకానుప్రాణితమై యున్నది. అమ్మవారు శ్రుతికి (చెవికి) ఆభరణముగా నీలోత్పలమును ధరించినది. అందువలన నా నీలోత్పలము శ్రుతిపరిచయము నకు యత్నించుచున్నట్లున్నది. రూపరహితమైన బ్రహ్మమును కొందఱు నల్లని పురుషునిగా కొందఱు నల్లని స్త్రీగా, భావించి యుపాసించెదరు. ఈ సంప్రదాయమే కాలిమ సంప్రదాయము. కొందఱెఱ్ఱగా నున్నట్లుపాసించెదరు. వారిది శోణిమ సంప్రదాయము. కొందఱు తెల్లగా నున్నట్లుపాసించెదరు. వారిది ధవళమ సంప్రదాయము. ఈ మూడు మాయాశబలిత బ్రహ్మోపాసనాసంప్రదాయములును శ్రుతిసిద్ధములు. కావున వాని యధ్యయనమునకు శ్రుతి పరిచయ మావశ్యకము. వేదము మొత్తమధ్యేయమే యైనను శక్తి చాలని వారొక సంప్రదాయమునే యభ్యసించి తదుపాసన మాచరించెదరు. గురువులును వారికి కావలసిన సంప్రదాయమునే నేర్పుదురు. కాలిమసంప్రదాయములోని భేదములు శ్రీ విష్ణూపాసనము కాలీదేవ్యుపాసనము ఇత్యాదులు. శోణిమసమ్ప్రదాయములో లక్ష్మీలలితోపాసనాదులు చేరును. ధవలిమ సంప్రదాయములో సరస్వతీ శివోపాస నాదులు చేరును. కామాక్షీ దేవి నల్లనిది, ఆమెను మూకకవి యుపాసించుటచే నీతనిది కాలిమ సంప్రదాయము. ఇది యీతని కమ్మవారి కృపా వీక్షణము చేతనే లభించి యుండవచ్చును. లేనిచో మూగవాని కే గురువు నేర్ప నుత్సహించును?

అవ:– పై శ్లోకమున **'కాలిమ'** సంప్రదాయము ప్రస్తావింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము శివుని **నేత్రలక్ష్మి**గా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ భ్రాన్త్వా ముహుః స్తబకితస్మితఫేనరాశౌ
కామాక్షి! వక్త్రరుచిసఞ్చయవారిరాశౌ।
ఆనన్దతి త్రిపురమర్దననేత్రలక్ష్మీ–
రాలభ్య దేవి! తవ మన్దమపాఙ్గసేతుమ్॥ 34

కాంతిని దొంగిలించినదని ఔచిత్యభంగము కలుగకుండ సమర్థింపవచ్చును. కత్తులకు త్రుప్పు పట్టకుండుటకు నూనె పూయుదురు. అదే యిచట స్నేహార్ద్రితత్వము. కటాక్షమునకు అమ్మవారి హృదయమున నున్న స్నేహము (మైత్రి) ప్రాప్తించినది. కావున ఇది స్నేహార్ద్రితమైనది. కృపాణవల్లి యని కృపాణమును వల్లితో రూపించుట కవి సమయసిద్ధమే. ఆ వల్లి ఉత్పలవల్లి యేల కాకూడదు. ఉత్పలవల్లియై ఉత్పల కాంతిని దొంగిలించుట స్వవస్తుచౌర్యమే యగును గావున నది దోషమే కాదు ఇంతకు ఉపమానధర్మచౌర్యము ఉపమేయమున వర్ణించుట కవి సమయ సిద్ధము కావున స్నేహార్ద్రితత్వ కాంతిచౌర్యముల విరోధము పరిహరించు కొనవచ్చును కావున నట విరోధాభాసాలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఓడిపోయినవారికి నూతనమైన ఆయుధసంపత్తి లభించినప్పుడు ఓడించిన వారి నోడించుటకు బయలుదేరుట సర్వేశ్వరులలో బహుధా కనిపించునట్టిదే. అమ్మవారి కటాక్ష కృపాణవల్లి మన్మథునకు లభించినది. ఇక నేమి దాని సాయమున శివుని మీదకే యాతని జయించుటకు బోయినాడు. విజయమును సాధించినాడు. కామజితుడై శివుడమ్మవారిని బెండ్లి జేసికొనవలసివచ్చినది. ఆమెను బెండ్లాడి యామె కర్ధ శరీరమునే యొసగినాడు. తానే యామె యధీనుడైనాడు. అమ్మవారు స్వాధీనపతిక యైనది. మకరము జలములో నివసించు తనకన్న బలహీనములైన జంతువులను బెదరించును. భూచరములైన ప్రాణులు జలములోనికి దిగినప్పుడు వానిని జంపి దినును. మకరకేతువైనంత మాత్రమున కైలాసవాసియగు శివునకేమి భయము. పైగా మకరము భూమిపైకి వచ్చిన మిక్కిలి బలహీనమగును. కుక్కచే గూడ జంపబడును. మకరమును జెండాయందు ధరించిన మన్మథుడు శివునిచే మొదట నోడి పోయినాడు. ఇప్పుడమ్మవారి కటాక్షకృపాణవల్లి లభించగా మరల ఓడిపోయినవాడే మరల విజృంభించి శివునోడించినాడు. విధి బలీయము. ఓడిపోయినవాడే మరల యుద్ధముచేసి గెలువవచ్చును. మన్మథుడు శివుని స్వదేహ బలముచే నోడింపజాలలేదు. అమ్మవారి కటాక్షముయొక్క సాయమున (ఆయుధబలమున) నోడించినాడు. ఘనత అమ్మవారి కటాక్షమునకే చెందును గాని మన్మథునకు చెందదు. మన్మథునిచే శివుడోడింపబడినాడనుట ఆయుధ మహత్త్వ మెఱుగక పోవుటయే అయ్యును ఆయుధసంపాదనము తత్ప్రయోగ నైపుణ్యము మన్మథుని కొప్పుకొని మన్మథుడే గెలిచినాడందము. **జగదిదమనంగో విజయతే** యని సౌందర్యలహరిలో శ్రీ శంకరులే యన్నారు గదా! మన్మథునకు నీలోత్పలము బాణము. అది శివునిపై పనిచేయలేదు. అయినను అది బాణముగా పెక్కేండ్లు మన్మథుని కడ నున్నది. దానిని విడువలేక పోయినను తత్కాంతిగల అమ్మవారి కటాక్షము నాశ్రయించి శివుని గెలుచుట యతనికి తన బాణమైన నీలోత్పలముచేతనే గెలుచుటగా భావించి మిక్కిలి సంతోషము కలిగినది.

అవ:– పైశ్లోకమున కటాక్షము నందుత్పల కాంతి చౌర్యము ప్రసక్తమైనది. ఈ శ్లోకమున పంకజరుక్చౌర్యము ప్రస్తావింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రౌతీం వ్రజన్నపి సదా సరణిం మునీనాం
కామాక్షి! సన్తతమపి స్మృతిమార్గగామీ।
కౌటిల్యమమ్బ! కథమస్థిరతాఞ్చ ధత్తే
చౌర్యఞ్చ పఙ్కజరుచాం త్వదపాఙ్గపాతః॥ 32

ప్రతిపదార్థము:–

అంబ!	=	అమ్మా!
కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షి దేవీ!
సదా	=	ఎల్లప్పుడు;
శ్రౌతీమ్	=	శ్రుతికి సంబంధించిన ;
సరణిమ్	=	మార్గమును;
వ్రజన్నపి	=	పొందుచున్నను;
సంతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
మునీనామ్	=	మునులయొక్క;
స్మృతిమార్గగామి అపి	=	స్మృతి మార్గమున బోవునదైనను;
త్వదపాంగపాతః	=	నీ క్రీగంటి ప్రసారము;
కౌటిల్యమ్	=	వక్రతను;
అస్థిరతాం చ	=	చంచలత్వమును;
పంకజరుచామ్	=	కమలకాంతులయొక్క;
చౌర్యం చ	=	దొంగతనమును;
కథమ్	=	ఎట్లు;
ధత్తే	=	ధరించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! కామాక్షీ దేవీ! నీ క్రీగంటి ప్రసారము శ్రుతిమార్గమును బొందుచున్నది. మునులయొక్క స్మృతి మార్గమును గూడా బొందుచున్నది. ఇట్లు శ్రుతిస్మృత్యనుసారి యైనను వక్రత్వచంచలత్వములను కమలకాంతిచౌర్యము నెట్లు ధరించుచున్నది. అమ్మవారి కటాక్షప్రసారము చెవిని దాకునంత దీర్ఘమైనదని, మునుల స్మృతులందు మెలగునదని, వక్రత్వ చంచలత్వములను కలిగియుండి కమల కాంతుల గూడ కలిగి యున్నదని యర్థాంతరము. ఇట్లు శ్రుతిస్మృతి మార్గగామిత్వములను సద్గుణములు, కౌటిల్యవక్రత్వచౌర్యములను దుర్గుణములు, నీ కటాక్షమున సహవాసము చేయుట వింత కదా!

వివరణము:–

ఆశ్చర్యకరములైన సుగుణదుర్గుణములు కలసి యుండుటయను అపి శబ్దోక్తవిరోధము; చెవి, జ్ఞప్తి అను అర్థాంతరములు కల శ్రౌతీస్మృతి శబ్దముల శ్లేషవలన పరిహరింపబడుటచే నీ శ్లోకమున **విరోధాభాసాలంకారము** వాచ్యమై యున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున **శ్రౌతమార్గము** ప్రస్తావింపబడినది. ఇందా శ్రుతి పరిచయముచే సిద్ధించు **కాలిమా** సంప్రదాయాధ్యయనము ప్రస్తావింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ నిత్యం శ్రుతేః పరిచితౌ యతమానమేవ
నీలోత్పలం నిజసమీపనివాసలోలమ్।
ప్రీత్యైవ పాఠయతి వీక్షణదేశికేన్ద్రః
కామాక్షి! కిం ను తవ కాలిమసమ్ప్రదాయమ్॥ 33

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షి దేవీ!
నిత్యమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
శ్రుతేః	=	చెవి (వేదము) యొక్క;
పరిచితౌ	=	పరిచయమునందు;
యతమానమేవ	=	యత్నించుచున్నదేయయ్యు;
నిజసమీపనివాసలోలమ్	=	తన దగ్గఱ నుండు;
నీలోత్పలమ్	=	నల్లకలువను;
వీక్షణదేశికేన్ద్రః	=	చూపనెడి గురుస్వామి;
ప్రీత్యా+ఏవ	=	ప్రీతితోనే,
తవ	=	నీయొక్క;
కాలిమసంప్రదాయమ్	=	నలుపుయొక్క రీతిని;
(శిక్షయతీవ	=	నేర్పుచున్నదో యన్నట్లున్నది).

తాత్పర్యము:–

వేదముయొక్క (చెవి యొక్క) పరిచయమునందు తనకడనే యుండి యత్నించుచుండుట జూచి నీలోత్పలమునకు నీ చూపనెడి గురుస్వామి ప్రేమతో నలుపుదనమును నేర్పుచున్నట్లున్నది.

వివరణము:–

అమ్మవారి వీక్షణమునందు గురుస్వామిత్వ మారోపింపబడి యుండుట,

2) పతి యనురక్తితో పతివలె తెల్లనివారైన శివభక్తులు భక్తితో నాస్మితజ్యోత్స్నను గ్రోలుచుందురని చకోరశబ్దగతబహువచనము వ్యంజింప జేయుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి లోచనశ్రీ **శ్యామ** యని చెప్పబడినది. ఈ క్రింది శ్లోకమునం దమ్మవారి చూపునకు **కాలాంజనాతుల్యనైల్యము తద్వైషమ్యము**ను చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కాలాఞ్జనం చ తవ దేవి! నిరీక్షణం చ
కామాక్షి! సామ్యసరణిం సముపైతి కాన్త్యా।
నిశ్శేషనేత్రసులభం జగతీషు పూర్వ–
మన్యత్త్రినేత్రసులభం తుహినాద్రికన్యే॥ 36

ప్రతిపదార్థము:–

తుహినాద్రికన్యే!	=	మంచుకొండకు బిడ్డవైన;
కామాక్షి, దేవి	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
కాలాంజనం చ	=	నల్లని కాటుకయు;
తవ	=	నీయొక్క;
నిరీక్షణం చ	=	(ఎదురు) చూపున్ను;
కాన్త్యా	=	కాన్తితో;
సామ్యసరణిమ్	=	పోలిక దారిని;
సముపైతి	=	పొందుచున్నది;
పూర్వమ్	=	మొదటిది(కాలాంజనము);
జగతీషు	=	లోకములయందు;
నిశ్శేషనేత్రసులభమ్	=	సర్వుల నేత్రములకు లభించునది;
అన్యత్	=	మఱొకటి (నీ నిరీక్షణము);
త్రినేత్రసులభమ్	=	త్రినేత్రుడైన శివునకే లభించునట్టిది.

తాత్పర్యము:–

కామాక్షీ దేవి నిరీక్షణము, కాలాంజనము నల్లనివే, రెండును కాంతితో సమములే. కాని కాలాంజనము ఎవరి నేత్రములకైన లభించును. కాని అమ్మవారి నిరీక్షణము త్రినేత్రుడైన శివునకు మాత్రమే లభించును.

వివరణము:–

1) నేత్రశోభను పెంపొందించుటకు సహజమైన నల్లదనము తక్కువగా నున్నవారు కాలాంజనము (కాటుక) ను ధరించెదరు. అమ్మవారి నేత్రము సహజముగా నల్లనిదే కనుక కాలాంజనమును ధరింప నక్కఱ లేదు. అయినను దానిని ధరించినది.

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షి దేవీ!
స్తబకితస్మితఫేనరాశౌ	=	గుత్తులు కట్టిన చిఱునవ్వు అనెడి నుఱుగులు గుంపుగల;
తవ	=	నీ యొక్క;
వక్త్రరుచిసంచయవారిరాశౌ	=	ముఖకాంతి సమూహమనెడి సముద్రమునందు;
ముహుః	=	మాటిమాటికి;
భ్రాన్త్వా	=	భ్రమించి;
మన్దమ్	=	మెల్లనైన;
అపాంగసేతుమ్	=	క్రీగంటి చూపనెడి ఒడ్డును;
ఆలభ్య	=	పొంది;
త్రిపురమర్దననేత్రలక్ష్మీః	=	త్రిపురసంహారియైన శివుని కన్నుల కాంతి;
ఆనన్దతి	=	ఆనందించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! శివుని కన్నుల కాంతి నీ చిఱునవ్వుతో నిండిన వక్త్రకాంతి యనెడి సముద్రమునందు తిరిగి తిరిగి క్రీగంటి చూపనెడి ఒడ్డును పొంది ఆనందించు చున్నది.

వివరణము:–

సముద్రములో ఒడ్డుగానక భ్రమించు వ్యక్తి కొడ్డును చూచిన సంతసము కల్గును. శివుని నేత్రలక్ష్మి అమ్మవారి వక్త్రకాంతి సముద్రమున తిరిగి తిరిగి చివరికి క్రీగంటిచూపను ఒడ్డునుచూచి యానందించుచున్నది. ఒడ్డెక్కక పోయినను ఒడ్డును చూడగనే యానందించుచున్నది. ఆనందించుచునే యుండుటచే నొడ్డెక్కు యత్నమునే చేయలేదేమో? వర్తమాన క్రియ ఈ యంశమును వ్యంగ్యమొనరించు చున్నది. స్త్రీలింగమైన లక్ష్మీశబ్దము; పుంలింగమైన సేతు శబ్దము; లక్ష్మీ సేతువులందు నాయికా నాయక వ్యవహారమును స్ఫురింపజేయుటచే నీ శ్లోకమున సమాసోక్త్యాలంకారము కలదు. నాయిక నాయకుని బొంది యానందించును గదా! లక్ష్మి సముద్రుని కూతురగుటచే సముద్రము నందుండుటకే యిష్టపడును. సముద్రపు టొడ్డును బొంద యత్నింపలేదు. శివుని నేత్రలక్ష్మి యట్టిది కాదు. ఆమెకు ముఖకాంతి సముద్రముయొక్క అంచును చూడవలెనను కోరిక కలదు. ఆమె చూపను చెలియలికట్టను పొంది యానందించినది. కాని దానిని దాటలేదు. అది మర్యాదాతిక్రమణము. శివనేత్రలక్ష్మికి అమ్మవారి చూపను ఒడ్డే భర్త కావున పతిని పొంది యానందించినది. ఆ లక్ష్మి చంచల. ఈ లక్ష్మి స్థిర. కావుననే అమ్మవారి నేత్రసేతువును పొంది యిప్పటికిని ఆనందించుచునే యున్నది. ఆ యానంద మనంతము. సముద్రమున శోభావహములైన రత్నములెన్నో కలవు. ముఖకాంతి సముద్రమునందు భ్రూయుగము లలాటము, కపోలములు, ఇత్యాదులు రత్నములు. కాని వాని యన్నిటిని చెప్పక స్మిత

మొక్కటే ఈ శ్లోకమున చెప్పబడినది. కారణమేమి? స్మితము ఫేనము. అది శివనేత్రలక్ష్మిని యొద్దునకు చేర్చినదా? యన్నట్లు శివుని నేత్రలక్ష్మి కపాంగసేతువు కనబడినది. అది ముఖ కాంతి సముద్రముయొక్క పరమావధి. ఇతర రత్నములకన్న స్మితము దాని కన్న అపాంగమే శివున కానందదాయకమైనది. ఆ చూపు మందముగా నున్నది. అమ్మవారేదో పారవశ్యమున నున్నట్లున్నది. అది శివనేత్రదర్శనముచేత కాబోలు. ఆ శివనేత్ర మీమె యపాంగమును స్పృశించినది. కన్నులు కన్నులు కలసినవి. ఇక శివుడన్య మాలోచింపక యానందించుచున్నాడు. శివుడు త్రిపురమర్దన మొనరించి వచ్చినాడు. దేవతల కమృతోద్భవ మైనప్పుడు కలిగిన యానందము కన్న ఎక్కుడానందమైనది. ఆ ఆనందము శివుని నేత్రలక్ష్మి కమ్మవారి యపాంగ సేతుస్పర్శవలన కలిగినది. అమ్మవారి చూపు శివుని నేత్రములందలి యానందము నోరగా చూచి పారవశ్యమొందినది. శివుని కన్నులలోనికి సూటిగా చూచుట కమ్మవారి హృదయములోని లజ్జ యడ్డువచ్చినట్లున్నది. పారవశ్యలజ్జాతిశయము లమ్మచూపునకు మాంద్యమును ఘటింపజేసినవి. అప్పుడు అమ్మవారి ముఖ్య సౌందర్యసముద్రపారదర్శనముచే శివుని యానంద మపారమైనది. అందుకే శివ నేత్రలక్ష్మి నిశ్చలమైనది. మగవాడైన శివుని నేత్రములందలి లక్ష్మి యాడుదియై, ఆడుదైన కామాక్షీదేవి యపాంగసేతువు పురుషుడై ఉభయుల శరీరము దృశ్యమని, ఉభయుల యాత్మ దృగ్రూపుడని, దృగ్దృశ్య సంయోగమును సూచించుచున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున **శివనేత్రలక్ష్మి** చెప్పబడినది. ఈ క్రింది శ్లోకమున అమ్మవారి **లోచనశ్రీ** వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ శ్యామా తవ త్రిపురసున్దరి! లోచనశ్రీః
కామాక్షి! కన్దలితమేదురతారకాన్తిః।
జ్యోత్స్నావతీ స్మితరుచాపి కథం తనోతి
స్పర్ధామహో కువలయైశ్చ తథా చకోరైః॥ 35

ప్రతిపదార్థము:–

త్రిపురసున్దరి	=	త్రిపురములలో సుందరివైన;
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	=	నీయొక్క;
లోచనశ్రీః	=	కంటి కాంతి;
శ్యామా	=	నల్లనిదై (యౌవనమధ్యస్థురాలై);
కందలితమేదురతారకాంతిః	=	మొగ్గతొడిగిన దట్టమైన కనుపాపల తళుకు (నక్షత్రముల కాంతి) గలదై;
స్మితరుచా	=	చిఱునవ్వు కాంతిచే;
జ్యోత్స్నావతీ	=	వెన్నెల కలదై (రాత్రియయ్యును);
కువలయైః	=	కలువలతో;
తథా చకోరైః చ	=	అట్లే చకోరములతోడను;
కథమ్	=	ఎట్లు;
స్పర్ధామ్	=	పోటీని;
తనోతి	=	పెంచుచున్నది;
అహో	=	ఆహా!

తాత్పర్యము:–

త్రిపురసున్దరి వైన యో కామాక్షీ దేవీ! నల్లని కనుపాపల తళుకు అనెడి నక్షత్రకాంతిగల నీ నయనశోభ చిఱునవ్వు వెన్నెలగలదై వెన్నెలరాత్రి యగుటచే కలువలతో చకోరములతో స్నేహము చేయవలసియుండగా వానితో పోటీ పడుచుండుట విచిత్రము గదా!

వివరణము:–

1) అమ్మవారి నయనశోభయందు రాత్రిత్వ మపహ్నుతమై అమ్మవారి రెప్పలకాంతియందు నక్షత్రకాంతి యారోపమును **కందలితమేదురతారకాంతిః** అను శ్లిష్టశబ్దవిశేషణము స్మితరుచియందు వెన్నెల యారోపమును, **స్మిత రుచా జ్యోత్స్నావతీ** అను అశ్లిష్టవిశేషణము చెప్పుటచే నిది రూపకాతిశయోక్త్యలంకార మగుచున్నది. చకోరములతో కువలయములతో అసహజమైన విరోధము **అపి** శబ్దముచే వాచ్యమగుటచే నిట విరోధాభాసాలంకారము కూడ నున్నది. ఈ లోచనశ్రీ రాత్రి చీకటి రాత్రియా? వెన్నెల రాత్రియా? శ్యామయు, కందలిత మేదురతారకాంతియు నగుటచే చీకటి రాత్రియని చెప్పవచ్చును. కాని చిఱునవ్వు వెన్నెలకలదై చకోరములతో కలువలతో స్పర్ధించుచుండటచే వెన్నెలరాత్రి యని తెలియుచున్నది. శ్యామయను శబ్దమునకు యౌవనమధ్యస్థురాలని యర్థము చెప్పినను ఆమె నల్లనిది కాదనుటకు వీలులేదు. వెన్నెల రాత్రి నల్లని దెట్లగును? ఇంతకు లోచనశ్రీ నల్లనిది. కావున చీకటిరాత్రియే యనవలెను. చీకటి రాత్రిలోనే మేదురతారకాంతి కందలిత మగుచుండును. స్మితరుచి లోచనశ్రీ కాగంతుకము. ఆగంతుకమైన దీనితోనే లోచనశ్రీ కలువలతో, చకోరములతో స్పర్ధించుట న్యాయము కాదు. అట్లు స్పర్ధించుచుండుట తాను కాదు. అట్లు స్పర్ధించుచుండుట తాను కలువల కన్న, చకోరములకన్న నధిక సౌందర్యము కలదాననని చెప్పుటకే కావున నిందు ప్రతీపాలంకారధ్వనియున్నది. లోచనశ్రీ స్పర్ధించుట సద్వలయము లతో కాదు. కువలయములతోనే కావున నా స్పర్ధ యుచితమే, యనవచ్చును. అను చమత్కారమును **కువలయ** శబ్ద ప్రయోగమందించుచున్నది. శివుడు తెల్లనివాడు, అమ్మవారి లోచనశ్రీ స్మితజ్యోత్స్నావతి, అందుచే అమ్మవారి లోచనశ్రీ శివుని శరీరముతో స్పర్ధించుచున్నను శివచకోరము మాత్రమా స్మితజ్యోత్స్నను గ్రోలుచు నానందించుచునే యున్నది.

ప్రతిభయే అత్యద్భుతమైన వింతగా బేర్కొనుచున్నట్లనిపించుచున్నది. లేక మూకుడైన తన కా యత్యద్భుతప్రతిభ నీయగల్గుటయే అమ్మవారొనర్చిన యద్భుతమని చెప్పుచున్నట్లనిపించుచున్నది.

అవ:– అమ్మవారి లోచన చాతుర్యమత్యద్భుతముల నొనర్పగలదని పై శ్లోకమున జెప్పబడినది. అది చేయు మరొక యద్భుతము నీ క్రింది శ్లోకము ప్రస్తావించు చున్నది.

శ్లో॥ ఆరమ్భలేశసమయే తవ వీక్షణస్య
కామాక్షి! మూకమపి వీక్షణమాత్రనమ్రమ్।
సర్వజ్ఞతా సకలలోకసమక్షమేవ
కీర్తిః స్వయంవరణమాల్యవతీ వృణీతే॥ 38

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	=	నీ యొక్క;
వీక్షణస్య	=	చూపుయొక్క;
ఆరమ్భలేశసమయే	=	వ్యాపారలేశకాలమునందు;
వీక్షణమాత్రనమ్రమ్	=	చూపుచేతనే నమ్రత నొందిన;
మూకమపి	=	మూగను గూడ;
సకలలోకసమక్షమేవ	=	సమస్తదేహుల యెదురుగనే;
సర్వజ్ఞతా	=	సర్వమెఱుగు శక్తి (అనుకన్య);
కీర్తిః	=	కీర్తి(యనుకన్య);
స్వయంవరణమాల్యవతీ	=	స్వయముగా వరించుటకై మాల గలదై;
వృణీతే	=	వరించును.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చూపు ప్రసరించినదో లేదో వినమ్రుడయిన మూగను కూడ సర్వజ్ఞతాకన్య, కీర్తికన్యయు స్వయంవరమాలల ధరించి వరించెదరు.

వివరణము:–

కనులు దెరచుచున్నప్పుడే పూర్తిగా దెఱవకమునుపే నిన్ను చూచి వినమ్రుడయిన మూగను సర్వజ్ఞతాకీర్తికన్యలు వరించునని కారణప్రవృత్తి. సమకాలముననే కార్యప్రవృత్తి జరిగినట్లు శ్లోకమున చెప్పబడినది. కీర్తి సర్వజ్ఞతలను జెప్పుటకు స్త్రీ లింగ శబ్దముల బ్రయోగించుటచే కన్యకాత్వారూపము స్ఫురించుచున్నది. కావున నిందు **సాపహ్నవాతిశయోక్త్యలంకార** మున్నది. తెల్లవాఱుజామున నమ్మవారిని నిద్రనుండి

దాని వలన ఆమె కంటిశోభ పెరుగను లేదు. తరగను లేదు. ఇది ఈ శ్లోకమున వ్యంగ్యమగు అర్థము. ప్రసిద్ధోపమానోపమేయ భావము నేత్రాంజనములకు లేదు. కాంతితో నవి సమములని వాని యుపమానోపమేయ భావము కవి వ్యంజింపజేసినాడు. నేత్రాంజనములకు భూషణభూష్య భావమున్నది. వానియందు సామ్యమును చెప్పుటచే నేత్రాంజనములకు కవి కల్పితోపమానోపమేయ భావమున్నది. అయినను కాలాంజనము నిశ్శేషనేత్ర సులభము. ఎవరైనను కన్నులకు కాటుకను ధరింపవచ్చును. లేదా కన్నుల కలంకరించుకొన్న కాటుకను చూడవచ్చును. అమ్మవారి చూపును నీరీక్షణ మనుట మిక్కిలి యందముగా నున్నది. సాధారణ దృష్టితో జూచినప్పుడు అది చూపే. మూడవ కంటితో జూచినప్పుడది యెదురు చూపు. అది యెదురు చూపని గ్రహించుట త్రినేత్రునకు సులభము. ఇతరులకది చూపు మాత్రమే. కాటుక ధరించినను ధరించక పోయినను దానియందు నలుపు శోభించుచునే యుండును. ఉపమానోపమేయభావమును కల్గించి తిరిగి ఆ రెంటిలోని విశేషమును బేర్కొనుటచే నిట వ్యతిరేకాలంకారము కలదు. కవి తానే ఈ శ్లోకమును కల్పించి యా రెంటిలో విశేషము చెప్పుట ఈ **వ్యతిరేకాలంకారములోని ప్రత్యేకత.** ప్రత్యేక విశేషము.

2) **తుహినాద్రికన్యే** అను సంబోధనము అమ్మవారి చూపులోని చల్లదనమును వ్యంజింప జేయుచున్నది. శివుని యవయవములలో కంఠ మొక్కటి కాలాంజనాభము. కాని శరీరమంతయు నల్లనైన అమ్మవారి నిరీక్షణముచే శివుని శరీరమంతయు నల్లబడి పోయినది. శివుడు సమీపించెను. సమీపమునుండి చూచు వారి కా యిరువురు నల్లగా యద్వైత స్థితినందినట్లు కనపడుదురు. భిన్నులై యుండ సామ్యసరణి యభేదము స్ఫూర్తికి హేతువగును. అమ్మవారి కన్నులలోని యా నీలిమ సహజమో? కాలంజన జన్యమో? యెవ్వరెఱుగుదురు? ఆ త్రినేత్రుడే చెప్పవలెను. అమ్మవారి కొఱకు దేవేంద్రాదులు నిరీక్షించెదరు. అమ్మవారు శివుని కొఱకు నిరీక్షించును.

అవ:– అమ్మవారి కన్నులు కాంతితో కాలాంజనసమములని పై శ్లోకమున చెప్పబడినది. ఆ **నీలిమచాతురి** యా క్రింది శ్లోకమున వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ధూమాఙ్కురో మకరకేతనపావకస్య
కామాక్షి! నేత్రరుచినీలిమచాతురీ తే।
అత్యన్తమద్భుతమిదం నయనత్రయస్య
హర్షోదయం జనయతే హరిణాఙ్కమౌలేః॥ 37

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!

తే	=	నీ యొక్క;
నేత్రరుచినీలిమచాతురీ	=	నేత్ర కాంతిలోని నీలిమయొక్క నిపుణత;
మకరకేతనపావకస్య	=	మన్మథాగ్నియొక్క;
ధూమాంకురః	=	పొగమొలక;
ఇదమ్	=	ఇది;
అత్యంతమ్	=	మిక్కిలి;
అద్భుతమ్	=	వింత;
హరిణాంకమౌలేః	=	చంద్రుని శిరమందు దాల్చిన శివునియొక్క;
నయనత్రయస్య	=	మూడు కన్నులకు;
హర్షోదయమ్	=	ఆనందావిర్భావమును;
జనయతే	=	కలిగించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి కంటిలోని **నీలిమ** ఆమెలో మన్మథాగ్ని కలదని తెలియజేయు పొగవలె గన్పడుచున్నను, శివుని మూడు కన్నులలో హర్షోదయమునే కలిగించుట మిక్కిలి యద్భుతము కదా.

వివరణము:-

కనబడని యగ్ని యున్నదనుటకు కనబడు ధూమము హేతువు. అగ్ని లేనిదే పొగ యుండదు గదా! అమ్మవారి హృదయములో కామాగ్ని యున్నదనుటకు ఆమెకన్నులలో **నీలిమ** యను పొగ హేతువుగా చెప్పబడినది. కావున పూర్వార్ధములో ననుమానాలంకారము వ్యక్తమగుచున్నది. హిమగిరి సానువునందు దపము జేయు శివునకమ్మవారు మన్మథతాపము తోడనే పరిచరించినది. ఆమెలోని మన్మథుడే దేవతల ప్రేరణమువలన బయటికి కుసుమబాణుడై వచ్చి శివునిపై బూబాణముల ప్రయోగించెను. శివుడది గ్రహించి తన మూడవ కంటిలోని యగ్నిచే వానిని గాల్చివైచెను. అమ్మవారి హృదయములోని కామాగ్ని జల్లార్చుట కదియే హిమవర్షమయ్యెను. మన్మథాగ్ని జల్లారునపుడు పైకెగసిన పొగ అమ్మవారి కన్నుల నీలిమగ రూపు ధరించెనా! అది చూచి శివునకు సంతోషమయ్యెనా? లేక మన్మథుని బాణముచే అమ్మవారిపై కలిగిన కామాగ్నికి లోబడెనా? కాని అమ్మవారక్కడనుండి వెడలి తపము చేయుచుండెను. ఆమె హృదయములో కామాగ్ని యున్నదో లేదో చూచుటకు శివుడు వచ్చెను. తపో విషయమున కాటుక లేకున్నను అమ్మవారి కన్నులలో నీలిమ కన్పడెను. అమ్మవారి హృదయములో కామాగ్ని నుండి బయలుదేరిన ధూమమున్నదని నిశ్చయించుకొని సంతోషించెనా? మొదటి పక్షమంగీకరించిన శివుడమ్మవారితో కలసి యుండడు. శివుడమ్మ వారితో కలిసి యున్నాడు గదా! రెండవ పక్షమే సరియైనది. మన్మథుడు చావలేదని అమ్మవారి యెదలో అగ్ని

రూపమున నున్నాడని తెలిసి శివుని సూర్య చంద్రులనెడి క్రింది కన్నులు సహచరుడు బ్రతికి యున్నందు కానందించినవి. మూడవకన్ను తాను స్వయముగా గాల్చినను బూడిదగాక అమ్మవారి హృదయములో చేరి ఇంకను మండుచునే యున్నాడని తనవలె శాశ్వతముగా నుండుచున్నాడని సంతసించినది. ఈ విధముగా మూడు కన్నులును హర్షించుట యెంతో వింతగా నున్నది. ఇది పూర్వోత్తరార్ధములచే వ్యక్తమయిన వింత. సహచరుని దుఃఖముతో నానందించు వారు కొందఱుందురు. అందుకే సూర్యుడుదయించినప్పుడు మిత్రోదయమయ్యెనని యేడ్చుచు చంద్రుడస్తాద్రి గుహలో తల దాచుకొనును. అట్లే చంద్రోదయవేళలో మిత్రుడైన సూర్యుడేడ్చుచు సప్తగిరి గుహలో తలదాచుకొనును. అగ్నికుభయోదయకాలరూపదర్శపూర్ణమాసలలో నాహుతులు లభించుటచే నానందము కల్గును. అదిగాక సాయంకాలమున దనతేజమును సూర్యుడగ్ని యందుంచును. సూర్యుడగ్ని యందు మైత్రి బ్రకటించగా నగ్ని బాగుగా వెలుగురాత్రులందే చంద్రుడు ప్రకాశించుచు అగ్నితో మైత్రీభావమునే పొంది యున్నాడు. కావున సూర్యచంద్రులిరువు రెడ మొగము పెడమొగముగా నుందురు. వారిరువురకు పై నుండి అగ్ని యా యిరువురితో మైత్రి పాటించును. మొత్తము మీద మన్మథాగ్ని సత్తా నిర్ణాయక ధూమమును జూచి శివుని మూడు కన్నులకును హర్షము కలిగెను. ఇది యెంతో వింతగా నున్నది. ఇది పూర్వోత్తరార్ధముల రెంటిలో వ్యాపించి వ్యక్తమయిన వింత. ఏమైనను చంద్రాగ్నులు రాత్రియందు వెలిగినంతగా, సూర్యుడు ప్రకాశించు దినవేళ నంతగా ప్రకాశించరు. చంద్రాగ్నులే మిక్కిలి మిత్రులుగా నందురు. తన మిత్రుడగ్ని మన్మథాగ్ని రూపమున నమ్మవారి హృదయములో నున్నాడని నేత్రకాంతిధూమ దర్శనమున నిశ్చయించుకొన్న చంద్రుడు శివుని శిరముపై నెక్కి నాట్య మాడెనని **హరిణాంకమౌలేః** అను శివవాచకపదము ప్రయోగించుటచే వ్యక్త మగును. అగ్నిప్రకాశము సంతోషమును, అగ్ని పొగ చూరి యుండుట దుఃఖమును, సూచించు చిహ్నములు. అమ్మవారి కన్నుల నీలిమ యొక్క చాతురి యేమనగా నది ధూమరూపమైనను శివుని మూడు కన్నుల కానందమునే కల్గించినది. అగ్నిలో నుండి అంకురము జనించదు. కాని అమ్మవారి హృదయములో నున్న కామాగ్నిలో నుండి ధూమాంకుర ముదయించినది. ఇది యన్నింటి కంటె నత్యంత మైన యద్భుతము. పూర్వార్ధము నందలి పావకమునకు ధూమాంకురోద్భవ మొక వింత. ఉత్తరార్ధము నందలి నయనత్రయమున కొకేసారి హర్షముదయించుట యొక వింత యని చెప్పుటకు ఉత్తరార్ధారంభమున **అత్యంత మద్భుతమిద** మను వాక్యము దేహళీదత్తదీపన్యాయమున రెండు వింతలను ప్రకాశింపజేయుచున్నది. ఉత్తరార్ధారంభమున శివునకు అనితర సాధారణముగా నయనత్రయ ముండుటయు వింతయే. ధూమము నయనములకు బాధనే కలిగించును. కాని అమ్మవారి కన్నుల నీలిమ యను ధూమము మాత్రము శివనయనత్రయమునకు హర్షమును గలిగించుట అద్భుతము కాకుండుట యెట్లు. ఇన్ని వింతలొక శ్లోకమున ప్రకాశించునట్లు శ్లోకమును రచించి మూకకవి తన

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
సంతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
భవత్యాః	=	నీ యొక్క;
అసౌ	=	ఈ ;
కటాక్షరుచిపుంజమయే	=	క్రీగంటి చూపుల కాంతుల సమూహమనెడి;
హరినీలరత్నస్తంభే	=	ఇంద్రనీలమణిస్తంభమందు;
భక్తినిగలైః	=	భక్తిశృంఖలలచేత;
బద్ధః+అపి	=	బంధింపబడియున్నను;
మమ	=	నా యొక్క;
చిత్తహస్తీ	=	చిత్తమను నేనుగు;
స్తంభం చ	=	స్తంభమును;
బంధం చ	=	బంధమును;
ముంచతి	=	విడచుచున్నది;
హన్త	=	ఆహా!
చిత్రమ్	=	విచిత్రము.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి కటాక్షకాంతిపుంజమనెడి స్తంభమునందు భక్తిశృంఖలలచే నా మనస్సనెడి ఏనుగు బంధించబడి యున్నను అది స్తంభించిపోవుటను మానుకొన్నది. అట్లే బంధమును కూడ విడచి వేయుచున్నది.

వివరణము:–

స్తంభమునకు కట్టివేయబడిన వారి బంధమును వేరొకరు విడువవలెను. కాని అమ్మవారి కటాక్షకాంతిసమూహస్తంభమున కట్టి వేయబడిన నా చిత్త హస్తి తనకు తానే సంసారబంధమును విడచివేయుచున్నది. తమోగుణమువలన కలుగు స్తంభించి పోవుటయను గుణమును విడచివైచినది. కటాక్షకాంతిపుంజ మందు స్తంభత్వ మారోపించుటచే పూర్వార్ధమున రూపకాలంకారము. ఇది ఉత్తరార్ధమున స్తంభ బంధమోచనము చిత్తహస్తి తానే చేయుట విచిత్రమని చెప్పబడినది. పూర్వార్ధమున భక్తి శృంఖలాబంధము చెప్పబడినది. ఉత్తరార్ధమున సంసారబంధమోచనము చెప్పబడినది. ఏ బంధముయొక్క మోచనమో చెప్పబడక పోవుటచే నేర్పడిన విరోధము సంసారమును ఆక్షిప్తార్థముగ చెప్పుకొనుటచే పరిహృతమగుచున్నది. అట్లే పూర్వార్ధమున కటాక్షరుచి పుంజమునందు స్తంభత్వారోప మున్నది. ఉత్తరార్ధమున స్తంభమను తమోగుణవిశేషము యొక్క మోచనమని శ్లేషవలన లభించిన యర్థాంతరముచే అది ఏ స్తంభమో తెలియక ముందు కలిగిన విరోధము పరిహరింపబడుటచే నీశ్లోకమున రూపకానుప్రాణిత

మేల్కొల్పుటకు అమ్మవారి దేవాలయమునకు బలువురు వచ్చిరి. వారిలో నొక మూగ యున్నాడు. మూగ యనగా వినికిడి శక్తి కూడ లేనివాడు. ఏ మాటను వినలేక పోవుటచే బలుకుటకును జేతగాని వాడు, జదువురాదని, వైదికవిజ్ఞానమెఱుంగని వాడని వేరుగా జెప్ప బనిలేదు. అమ్మవారికి నమస్కరించుట కూడ యెఱుగడు. అట్టి వాని నమ్మవారు చూచినట్లున్నది. కాదు అట్టివాడమ్మవారిని జూచినాడు. వెంటనే వాడు సర్వజ్ఞతను బ్రకటించుచు మాట్లాడినాడు. అతని వాక్కులు వాగ్దేవీ విలాసములుగా నున్నవి. ఈ విషయము వెంటనే జగత్ప్రసిద్ధమాయెను. ఇది యంతయు మూకకవి స్వానుభవమును వలె జెప్పుచున్నాడని లేక యట్టి మరొక సంఘటనము నాతడు జూచి స్వానుభవమును జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొన్నాడని, **సకల లోకసమక్షమేవ** అనుటచే దెలియుచున్నది. ఆ వచ్చిన పెక్కుఱు లోకులలో నొక మూకయున్నాడని మూక–లోక శబ్ద ప్రయోగముచే స్ఫురించుచున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి లోచన ఎడతెగని కాంతిని ప్రకటించుచున్నదని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కాలామ్బువాహ ఇవ తే పరితాపహారీ
కామాక్షి! పుష్కరమధఃకురుతే కటాక్షః।
పూర్వః పరం క్షణరుచా సముపైతి మైత్రీ–
మన్యస్తు సన్తతరుచిం ప్రకటీకరోతి॥ 39

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
పరితాపహారీ	=	సంతాపమును హరించు;
తే	=	నీ యొక్క;
కటాక్షః	=	క్రీగంటి చూపు;
కాలాంబువాహ ఇవ	=	వర్షాకాల మేఘమువలె;
అధఃకురుతే	=	ముకుళింపజేయుచున్నది;
పుష్కరమ్	=	కమలమును;
పూర్వః పరమ్	=	మొదటిది(కాలామ్బువాహము) మాత్రము;
క్షణరుచా	=	క్షణకాలము వెలుగు (విద్యుత్తు) తో;
మైత్రీమ్	=	స్నేహమును;
సముపైతి	=	పొందుచున్నది;
అన్యః తు	=	మఱొకటి(కటాక్షము) మాత్రము;
సన్తతరుచిమ్	=	ఎడతెగని కాన్తిని;
ప్రకటీకరోతి	=	ప్రకటించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చూపు వర్షాకాలమేఘము వంటిది. అమ్మవారి చూపును వర్షాకాల మేఘమును పరితాపమును హరించు నట్టివే. కాని భేదమేమనగా వర్షాకాలమేఘము క్షణకాలము మెఱసి నశించు మెఱుపుతో స్నేహమొనర్చు చుండగా అమ్మవారి కటాక్షము మాత్రము నిరంతర కాంతిని ప్రకటించుచుండును.

వివరణము:–

కాలామ్బువాహ కటాక్షములకు పరితాపహరణము అను సామాన్య ధర్మము నాశ్రయించి యుపమానోపమేయభావము చెప్పబడి పిమ్మట వానిలో కాలామ్బువాహమున క్షణకాంతి సంబంధము కటాక్షమునకు సంతతకాంతి సంబంధము అను వైషమ్యము అనగా విశేషము చెప్పుటచే నీ శ్లోకమున వ్యతిరేకాలంకారము గలదు. కాలామ్బువాహ కటాక్షములకు పుష్కరాధఃకరణరూప సమానధర్మము కూడ కలదు. కాలామ్బువాహ మంతరిక్షమున నుండుటచే సరోవరమునందలి పుష్కరము వికసించి యుండినను అధః కృతమైనట్లే, సూర్యునకాచ్ఛాదకరమై కాలామ్బువాహము తనకు తన హితునకు మధ్య యవనికగా నుండుటచే కమలము తన ప్రియుడు కనబడకపోవుటచే తల వంచుకొనియే దిగులు పడుచుండును. స్వాధీనవికాసముకల అమ్మవారి కటాక్షము పరాధీన వికాసముకల కమలము నధఃకరించుట యుచితముగనే యున్నది. కాలామ్బువాహము జలవర్షము కురిపించునట్లు అమ్మవారి కటాక్షము కరుణావర్షము కురిపించి భక్తులను శాశ్వతైశ్వర్య సంపన్నుల నొనర్చును. కాలామ్బువాహము జనుల తాత్కాలికైశ్వర్యసంపన్నుల నొనర్చును. కాలామ్బువాహము జనుల తాత్కాలికైశ్వర్యసంపన్నుల మాత్రమే యొనర్చును. ఈ విశేషము అమ్బువాహమునకు విశేషణమగు కాలశబ్దముచే క్షణరుచా యందలి క్షణశబ్దము చేతను, **సంతతరుచిం** యందలి సంతతశబ్దము చేతనే స్ఫురింప జేయబడుచున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమున యష్ట్యారోపము చేయబడుట వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ సూక్ష్మేఽపి దుర్గమతరేఽపి గురుప్రసాద–
సాహాయ్యకేన విచరన్నపవర్గమార్గే।
సంసారపఙ్కనిచయే న పతత్యమూన్తే
కామాక్షి! గాఢమవలమ్బ్య కటాక్షయష్టిమ్॥ 40

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
సూక్ష్మే+అపి	=	సన్నగానున్నను;

దుర్గమతరే+అపి	=	నడచిపోవుటకు మిక్కిలి కష్టమైనదే ఐనను;
అపవర్గమార్గే	=	మోక్షమార్గమున;
గురుప్రసాదసహాయ్యకేన	=	గుర్వనుగ్రహముయొక్క తోడ్పాటుతో;
విచరన్	=	నడచుచు;
తే	=	నీ యొక్క;
అమూమ్	=	ఈ ;
కటాక్షయష్టిమ్	=	చూపనెడి కఱ్ఱను;
గాఢమ్	=	గట్టిగా;
అవలమ్బ్య	=	పట్టుకొని;
సంసారపఙ్కనిచయే	=	సంసారమనెడి బురదల సమూహమున;
న పతతి	=	పడడు.

తాత్పర్యము:–

మోక్షమార్గమిఱుకుగా నుండును. నడుచుటకు గష్టముగా నుండును. అయినను గుర్వనుగ్రహముతో అమ్మవారి కటాక్షమనెడి యూత కఱ్ఱను గట్టిగా పట్టుకొని నడుచువాడు ఆ మార్గమున నిటునటు నున్న బురదగుంటలలో పడకుండ గైవాల్యానందధామము జేరుకొనును.

వివరణము:–

మోక్షము లభింపవలెనన్న ఈశ్వరానుగ్రహమున నద్వైతవాసన ముందు లభింపవలెను. ఆ యీశ్వరానుగ్రహము గురూపదిష్టమార్గమున నీశ్వరోపాసన చేసిన పిమ్మటనే లభించును. గురువుగారికడ అమ్మవారి కటాక్షమను ఊతకఱ్ఱ యున్నది. ఆ మార్గమున గైవల్యమును బ్రదికి యుండగానే చేరికొన్న జీవన్ముక్తుడైన గురువు తనకింక ప్రేమతో దేవీ కటాక్షమను యష్టిని యవసరము లేకపోవుటచే శిష్యున కొసగును. ఇదియే గుర్వనుగ్రహము. దానిని పట్టుకొని పదిలముగా నెంతటి దుర్గమమార్గమున నైనను బ్రయాణించవచ్చును. అదిగాక గురువు తన ముందుండి మార్గము జూపుచున్నాడు గదా. కటాక్షమునందు యష్ట్యారోప ముండుటచే నిట రూపకాలంకారముగలదు.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమందు భక్తిశృంఖలాబంధము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! సన్తతమసౌ హరినీలరత్న–
స్తమ్భే కటాక్షరుచిపుఞ్జమయే భవత్యాః।
బద్ధోఽపి భక్తినిగలైర్మమ చిత్తహస్తీ
స్తమ్భం చ బన్ధమపి ముఞ్చతి హన్త చిత్రమ్॥ 41

అవ:– శ్రేయస్సులను ప్రసాదించు అమ్మవారి కటాక్షమున తనను క్షణకాలము స్నానమాడింపుమని కవి అమ్మవారిని ఈ శ్లోకమున ప్రార్థించుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాతః క్షణం స్నపయ మాం తవ వీక్షితేన
మన్దాక్షితేన సుజనైరపరోక్షితేన।
కామాక్షి! కర్మతిమిరోత్కరభాస్కరేణ
శ్రేయస్కరేణ మధుపద్యుతితస్కరేణ॥ 45

ప్రతిపదార్థము:–

మాతః	=	అమ్మా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
మధుపద్యుతితస్కరేణ	=	తుమ్మెదల కాంతిని దొలగించు;
శ్రేయస్కరేణ	=	శుభముల గలిగించు;
కర్మతిమిరోత్కరభాస్కరేణ	=	కర్మలనెడి చీకట్లగుంపునకు సూర్యుడైన;
మన్దాక్షితేన	=	సిగ్గిలిన;
సుజనైః	=	మంచివారిచేత;
అపరోక్షితేన	=	సాక్షాత్కరింప జేసికొనబడిన;
తవ	=	నీ యొక్క;
వీక్షితేన	=	చూపుచేత;
క్షణమ్	=	కొంచెము సేపు;
మామ్	=	నన్ను;
స్నపయ	=	తడుపుము.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీదేవీ! నీ చూపు కర్మాంధకారము బాపుటలో సూర్యుడు తుమ్మెదల కాంతి నపహరించు దొంగయునైనట్టిది. అది శ్రేయస్సులను కలిగించునది. సిగ్గు తొణికిసలాడు నట్టిది. సుజనులెప్పుడు దానిని సాక్షాత్కరించు కొనుచుందురు. అట్టి చూపుచేత నో తల్లీ! నన్ను క్షణకాలము స్నానమాడింపుము.

వివరణము:–

1) తుమ్మెద మధువు ద్రాగును. మధువు త్రాగువారి దగ్గఱనున్న దానిని అపహరించుట సులభము. మధుపాయి దగ్గరనున్న దానిని దొలగించిన వాడిక మధువు ద్రాగలేడు. వాని దురభ్యాసము మానుట కిది యొక మార్గము. మధువనగా విషయసుఖము. స్త్రీరూపముకూడ మధువే. దానిని ద్రావు జీవుని చూపు నపహరించినచో వాడిక స్త్రీరూపమధువు గ్రోలడు. తుమ్మెద కాంతిని అమ్మవారి కన్ను అపహరించు దొంగ యని అమ్మవారి చూపునందు దొంగతన మారోపింపబడినది. తుమ్మెద యనుటకు

విరోధాభాసాలంకారమున్నది. **అపి హంత చిత్రమ్** అను పదములచే విరోధాభాసాలంకారము వాచ్యమైనది. ఇంద్రనీలమును చెప్పుటకు బదులు హరినీల మనుటచే అమ్మవారి కటాక్షపుంజస్తంభమున సింహత్వము స్ఫురించు చున్నది. సింహము అను స్తంభమునకు ఏనుగు కట్టివేయబడుట యను విరోధమే కాక అమ్మవారి కటాక్షరుచిపుంజమునందు విష్ణ్వభేదాపత్తి విష్ణువు గజేంద్రబంధమోచన వృత్తాంతము శబ్దశక్తిమూలమున స్ఫురించుచున్న వస్తు ధ్వనులుగా నీ శ్లోకమున నున్నవి.

అవ:– పై శ్లోకమున విరోధాభాస మున్నది. అటువంటిదే మరొక విరోధ మీశ్లోకమున ప్రస్తావించబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! కార్ష్ణ్యమపి సన్తతమఞ్జనం చ
బిభ్రన్నిసర్గతరలోఽపి భవత్కటాక్షః।
వైమల్యమన్వహమనఞ్జనతాం చ భూయః
స్థైర్యం చ భక్తహృదయాయ కథం దదాతి॥ 42

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
కార్ష్ణ్యం చ	=	నల్లదనమును;
సంతతమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
అంజనం చ	=	కాటుకను;
బిభ్రన్	=	ధరించుచున్న;
నిసర్గతరలః అపి	=	సహజచంచలమైనను;
భవత్కటాక్షః	=	నీ కడగంటి చూపు;
అన్వహమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
వైమల్యమ్	=	నిర్మలత్వమును;
అనంజనతాం చ	=	అకలంకత్వమును;
భూయః	=	మాటిమాటికి;
భక్తహృదయాయ	=	భక్తుని యెదకు;
స్థైర్యం చ	=	స్థిరత్వమును కూడ;
కథమ్	=	ఎట్లు;
దదాతి	=	ఇచ్చుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి కటాక్షము నల్లని దయ్యు స్వచ్ఛతను, సాంజనమయ్యు

నిరంజనత్వమును, చంచలమయ్యు స్థైర్యమును, భక్త హృదయమునకు నెట్లు గూర్చుచున్నది.

వివరణము:-

మాహాత్మ్యాతిశయముచే విరోధము పరిహరింపబడుటచే విరోధాభాసా లంకారము కలదు.

అవ:- ఈ శ్లోకమున సావయవరూపకాలంకారము ప్రస్తావింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ మన్దస్మితస్తబకితమ్మణికుణ్డలాంశు-
స్తోమప్రవాలరుచిరం శిశిరీకృతాశమ్।
కామాక్షి! రాజతి కటాక్షరుచేః కదమ్బ-
ముద్యానమమ్బ! కరుణాహరిణేక్షణాయాః॥ 43

ప్రతిపదార్థము:-

అమ్బ!	=	అమ్మా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
మన్దస్మితస్తబకితమ్	=	చిఱునవ్వే పూలగుత్తులుగా గల;
మణికుణ్డలామ్	=	మణి కుండలముల యొక్క;
అంశుస్తోమ-	=	కాంతి సమూహమనెడి
ప్రవాల-	=	చిగుళ్ళతో
రుచిరమ్	=	అందమైన;
శిశిరీకృతాశమ్	=	చల్లబఱచిన దిక్కులు గల;
కటాక్షరుచేః	=	కడగంటికాంతులయొక్క;
కదమ్బమ్	=	సమూహము;
కరుణాహరిణేక్షణాయాః	=	కరుణయను సుందరికి;
ఉద్యానమ్	=	తోటగా;
రాజతి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

చిఱునవ్వులే పూలగుత్తులుగా, మణికుండల కాంతులే చిగుళ్ళుగా, దిక్కుల జల్లబఱచునట్టి అమ్మవారి కటాక్షకాంతి, కదంబము కరుణాసుందరి విహరించు తోటగా ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము:-

అమ్మవారి కటాక్షకాంతికదమ్బ మీ శ్లోకమున నుద్యానముగా రూపింప బడుచున్నది. విషయధర్మములైన మందస్మితములు, మణికుండలాంశు స్తోమములు విషయిధర్మములైన పూలగుత్తులుగా చిగుళ్ళుగా రూపింపబడినవి. కరుణయే యా యుద్యానమున విహరించు సుందరిగా రూపింపబడినది. కావున నిందు సావయవరూపకాలంకారము కలదు.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి లోచన దీపమాలగా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! తావకకటాక్షమహేన్ద్రనీల-
సింహాసనం శ్రితవతో మకరధ్వజస్య।
సామ్రాజ్యమఙ్గలవిధౌ మణికుణ్డలశ్రీ-
ర్నీరాజనోత్సవతరఙ్గితదీపమాలా॥ 44

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తావకకటాక్షమహేన్ద్రనీల	=	నీ కటాక్షమనెడి యింద్రనీలమణి
సింహాసనమ్		సింహాసనమును;
శ్రితవతః	=	ఆశ్రయించిన;
మకరధ్వజస్య	=	మన్మథునియొక్క;
సామ్రాజ్యమఙ్గలవిధౌ	=	సామ్రాజ్యపట్టాభిషేక కర్మయందు;
మణికుండలశ్రీః	=	మణికుండల కాంతి;
నీరాజనోత్సవతరఙ్గితదీపమాలా	=	నీరాజనోత్సవమున బొందిన దీపమాలగా;
రాజతి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి కటాక్షము మహేన్ద్రనీలమణినిర్మితసింహాసనము. దానిని మన్మథుడెక్కెను. అప్పుడు వానికి పట్టాభిషేకకర్మ జరిగెను. ఆ కర్మ చివఱ నీరాజన దీపమాలగా అమ్మవారి మణికుండలకాంతి రూపొందెను.

వివరణము:-

సంభావనావాచకములైన ఇవాది పదము లేవియు లేకుండ అమ్మవారి కటాక్ష సింహాసన మెక్కిన మన్మథుని పట్టాభిషేకకర్మయందు మణికుండలకాంతి నీరాజనోత్సవ దీపమాలగా నుత్ప్రేక్షింపబడుటచే నీ శ్లోకమున **రూపకానుప్రాణిత గమ్యోత్ప్రేక్షాలంకారము** గలదు.

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
కైవల్యదాయ = కైవల్యము నొసగునట్టి;
కరుణారసకింకరాయ = కరుణారసము సేవకముగా గలిగిన;
కన్దలితవిభ్రమశంకరాయ = అంకురించిన విలాసములచే సుఖమును గలిగించు;
భక్తవశంకరాయ = భక్తులు వశంకరులుగా గలిగిన;
పరతన్త్రితశంకరాయ = పరతన్త్రుడుగా మార్చబడిన శంకరుడు గల;
తవ = నీయొక్క;
ఆలోకనాయ = చూపుకొఱకు;
నమః = నమస్సు;
అస్తు = అగుగాక.

తాత్పర్యము:–

కైవల్యము నొసగునట్టి, ఏమిచేయు మనిన నదియే చేయునట్టి కరుణా రసముగల, అంకురించిన విలాసములచే సుఖమును కలిగించు భక్తులకు వశమైన శంకరుని తనకు వశమొనరించు కొనిన నీ కటాక్షమునకో కామాక్షీ దేవీ! నేను నమస్కరించుచున్నాను.

వివరణము:–

నాలుగు పాదముల చివఱ కరాయ అను శబ్దముండుటచే నీ శ్లోకమున పాదాంతానుప్రాసము కలదు.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి లోచన కదలుచున్న కలువల పతాకవలె ప్రకాశించు చున్నదని ప్రతిపాదించినాడు.

శ్లో॥ సామ్రాజ్యమఙ్గలవిధౌ మకరధ్వజస్య
లోలాలకాలికృతతోరణమాల్యశోభే।
కామేశ్వరి! ప్రచలదుత్పలవైజయన్తీ–
చాతుర్యమేతి తవ చఞ్చలదృష్టిపాతః॥ 48

ప్రతిపదార్థము:–

కామేశ్వరి! = ఓ కామేశ్వరీ దేవీ!
లోల– = చంచలములైన
అలక– = ముంగురుల
అలి– = వరుసచేత
కృత– = చేయబడిన

మధుపశబ్దమును ప్రయోగించుటచే బై యర్థము స్ఫురించుచున్నది. మధుపద్యుతితస్కరేణ యను సమాసమున కిది వివరణము. అమ్మవారి చూపు కర్మతిమిరోత్కరభాస్కరము. కర్మమార్గము గహనము. **గహనా కర్మణో గతిః(4.17)** అని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది. భక్తి మార్గమునందు శ్రవణాది కర్మలున్నను ప్రత్యవాయము లింతగా నుండవు. యజ్ఞాది కర్మలు ప్రత్యవాయ బహులములు వాని ఫలముగా లభించు స్వర్గాది లోకము లనిత్యములు. కర్మమార్గముతో బోల్చినపుడు భక్తిమార్గము సులభతరము. కర్మమార్గము శుభకరమే అయినను భక్తి మార్గము శ్రేయస్కరము. భక్తి మార్గమున లభించు వైకుంఠాది లోకములు నిత్యములు కాకపోయినను కైవల్యరూపములు కాక పోయినను అటకుజేరిన వారు కూడ వెనుకకు మాత్రము రారు. ఆ లోకముల యంతమందు లోకాధిపతి తన లోకమునకు వచ్చిన వారికి **తత్త్వమసి** యను వాక్యము నుపదేశించును. అప్పుడు కైవల్యము కలుగును. కావున భక్తిమార్గమందు పునరావృత్తి లేదు. కర్మమార్గమందట్లు కాదు. **గతాగతం కామకామా లభంతే(9.21)** అని సకామకర్మమార్గమును భగవద్గీత నిందించినది. అందుచేత నిది తిమిరముగా రూపింపబడినది. దానికి భాస్కరుడుగా నమ్మవారి చూపు రూపింపబడినది. నిష్కామకర్మమార్గము చిత్తశుద్ధిజననము అది యక్కడ తిమిరముగా చెప్పబడలేదు. సకామకర్మమార్గమే తిమిరోత్కరము. దాని కమ్మవారి చూపు భాస్కరుడు. అమ్మవారి యొక కన్నెట్లైనను ఆరోపణము లేకున్నను అది సూర్యుడే. కాని సూర్యుడుగా కన్పడక విగ్రహమునందు కన్నుగా గన్పడుటచేత అది యట సూర్యుడుగా రూపింపబడినది. కావున నీ సమాసమున రూపకాలంకారమున్నది. అమ్మవారి వీక్షితము దృగ్రూపము. జగమంతయు దృశ్యము. ఆత్మను దృగ్రూపమందురు. సుజనులు అమ్మవారి చూపును పరోక్ష మొనరించుకొనినారనగా స్వాత్మ బ్రహ్మైక్యజ్ఞానము నొందినారన్నట్లే అపరోక్షితశబ్ద ప్రయోగము మిక్కిలి చమత్కారజనకము. సాధారణముగా ప్రత్యక్షము అపరోక్షము అను శబ్దము లనేకార్థముగా వాడెదరు. ప్రత్యక్ష మనగా ఇంద్రియము లేక ఇంద్రియజన్య జ్ఞానము. అపరోక్షమనగా స్వయంప్రకాశజ్ఞానము. అది ప్రత్యక్షమను ఇంద్రియమునే కాదు మరి యే అనుమానాదీతర ప్రమాణమును అపేక్షింపదు.

2) కావున అపరోక్షిత మనగా స్వయం ప్రకాశమైన యాత్మజ్ఞానమే. బ్రహ్మాత్మైకవిజ్ఞానస్వరూపమే బ్రహ్మాత్మైక్యవిజ్ఞానము తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానము కదా. అది యపరోక్షిత మెట్లను ప్రశ్న జనించును. సమాధాన మేమనగా నా జ్ఞానము వృత్తివ్యాప్యత్వాంశమునందే వాక్యజన్యము. ఫలవ్యాప్యత్వాంశమున నది వాక్యజన్యముగాదు. కావున నది యపరోక్షితమే. సుజనులకు మాత్రమే బహుజన్మాంతమున నీ జ్ఞానము కలుగును. **సుజనైరపరోక్షితేన** అను మాటచే నా యర్థమంతయు స్ఫురింపజేయబడినది. అన్ని జ్ఞానములవలె మహావాక్య జన్యబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానము కూడ క్షణికమే. అన్ని యితర జ్ఞానములు అనాదితూలావిద్యను నివారించినట్లు ఇది మూలావిద్య నివారింపజేయును. కావుననే యిట మూకకవి క్షణం స్నపయ క్షణకాలము నీ చూపును నా మీద వర్షింపుము

అనుచున్నాడు. అమ్మవారి చూపు మందాక్షితము. శివుని సాన్నిధ్యమున నది సిగ్గిల్లుటచే నిట నది **మందాక్షితేన** అని పేర్కొనబడినది. అమ్మవారి చూపు **శ్రేయస్కరేణ** అని విశేషింపబడినది. శ్రేయస్సనగా నిత్యసుఖము. అనిత్యసుఖము ప్రేయస్సనబడును. కఠోపనిషత్తునందు **శ్రేయశ్చ ప్రేయశ్చ మనుష్యమేతః(క1.2.2)** అని చెప్పబడినది. శ్రేయస్సు ప్రేయస్సు ఈ రెంటిలో సుజనులే శ్రేయస్సునెన్ను కొందురు. అందుకై సుజనులమ్మవారి చూపు నవలంబించి శ్రేయస్సు నందుదురు. ఇతర దేవతాకటాక్షము ప్రేయస్సు నొసంగునే కాని శ్రేయస్సు నొసంగదు. పరదేవతాకటాక్ష మందుచే శ్రేయస్కరము. శ్రేయస్సనగా నిత్యసుఖమైన మోక్షమే. అది బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానరూపమే. అది అనాది దుఃఖము నివారించి నిత్యము కైవల్యరూపమునైన **మహానందము** నొసంగును. పరదేవతా కటాక్షమపరోక్షితము కానిదే ఈ మహానందము లభించదు. అందుచే సుజనులమ్మవారి కటాక్షమున పరోక్షిత మొనరించుకొనగోరుదురు. సుజనుల కోర్కె నమ్మవారి కటాక్షము తీర్చును. అది వారి కపరోక్షిత మగును. అదియే చరమపురుషార్థము. అనాదిసంసార మహాదుఃఖనివృత్తిరూపము **భాస్కరేణ, శ్రేయస్కరేణ, తస్కరేణ"** అను పదాన్తములందనుప్రాస రూప శబ్దాలంకారము కలదు.

అవ:– పై శ్లోకమున **శివైక్యరూపమైన శ్రేయస్సు** ప్రస్తావించబడినది. ఈ శ్లోకమున శ్రేయస్సాధనమైన **శ్రీ కన్ఠభజనము** ప్రస్తావింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రేమాపగాపయసి మజ్జనమారచయ్య
యుక్తస్మితాంశుకృతభస్మవిలేపనశ్రీః।
కామాక్షి! కుణ్డలమణిద్యుతిభిర్జటాలః
శ్రీకణ్ఠమేవ భజతే తవ దృష్టిపాతః॥ 46

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	= నీ యొక్క;
దృష్టిపాతః	= చూపు;
ప్రేమాపగాపయసి	= ప్రేమయను నది నీటిలో;
మజ్జనమ్	= స్నానమును;
ఆరచయ్య	= చేసి;
యుక్త–	= కూడిన
స్మిత–	= చిఱునవ్వుయొక్క
అంశు–	= కాంతిచే

కృత–	= చేయబడిన
భస్మవిలేపన–	= బూడిద పూతయొక్క
శ్రీః	= కాంతి కలదై;
కుండలమణిద్యుతిభిః	= కుండలమణికాంతులచే;
జటాలః	= జడల దాల్చినదే;
శ్రీకణ్ఠమ్ ఏవ	= శివునే;
భజతే	= సేవించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ప్రేమయను నది నీట స్నాన మొనరించి చిఱునవ్వు కాంతి యనెడి బూడిద పూతతో ప్రకాశించుచున్నదై కుండల మణి కాంతులనెడి జడల దాల్చి నీ చూపు శివునే సేవించుచున్నదో కామాక్షీ దేవీ!

వివరణము:–

నారుద్రో రుద్రమర్చయేత్ అనునది శాసనము. రుద్రుడు కాని వాడు రుద్రునర్చింప గూడదని యర్థము. అందుచేతనే శివభక్తులు శివుని వలె భస్మము, జడల ధరించెదరు. అమ్మవారి చూపుకూడ శివదీక్ష గైకొన్నట్లు నదిలో స్నానమొనరించినది. ఆ నది యే నది? ప్రేమాపగ. భస్మ మేది? చిఱునవ్వు కాంతినే భస్మముగా ధరించినది. జడలేవి? కుండలకాంతులనే జడలుగా ధరించినది. వీనివలన నమ్మవారి చూపునకు రుద్రత్వము వచ్చినట్లే, అనగా రుద్రవేషధారణము పూర్తియైనది. ఆపైన శివుని సేవించుచున్నది. పై శాసనము పాటించి శివదీక్ష గైకొని శివునివలె భస్మజటాధారియై అమ్మవారి దృష్టి శివుని చూచినది. అట్లు కాకుండ జూచినచో ఆ చూపును శివుడంగీకరించడేమో. అందుకే యామె చూపట్లు చేసినది. కటాక్షమునందు లేని శివదీక్ష యున్నట్లు వర్ణింప బడుటచే నీ శ్లోకమున నతిశయోక్త్యలంకారము కలదు.

అవ:– శ్రీ కంఠుని భజించు నమ్మవారి చూపే స్వయముగా కైవల్యము నొసగు నట్టిదని ఈ శ్లోకమున జెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కైవల్యదాయ కరుణారసకిఙ్కరాయ
కామాక్షి! కన్దలితవిభ్రమశఙ్కరాయ।
ఆలోకనాయ తవ భక్తవశఙ్కరాయ
మాతర్నమోఽస్తు పరతన్త్రితశఙ్కరాయ॥ 47

ప్రతిపదార్థము:–

మాత	= అమ్మా!

తావకకటాక్షయతీశ్వరః	=	నీ కటాక్షమను యతీశ్వరుదు;
సుతరామ్	=	మిక్కిలి;
చకాస్తి	=	ప్రకాశించుచున్నాదు.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి కటాక్షమను యతీశ్వరుడు మాణిక్యకుండలకాంతినే కాషాయాంబరముగా ధరించి మమకారము లేని వాడై వేదాంతసీమలో నాసక్తుడై మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నాడు.

వివరణము:–

మాణిక్యకుండలకాంతియందు కాషాయాంబరత్వము, కటాక్షమందు యతీశ్వరత్వ ముత్ప్రేక్షింపబడుటచే నీ శ్లోకమున **నుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది.** కాషాయాంబరము ధరించుట, మమకారమును విరోధించుట, వేదాంతము నందాసక్తివహించుట యతీశ్వర లక్షణములు. కటాక్షయతికి మాణిక్య కుండలకాంతి కాషాయాంబరమైనది. చెవి చివఱి ప్రదేశమే వేదాంతసీమ యైనది. వేదాంతములనగా **ఉపనిషత్తులు**. వేదములయొక్క చివఱిభాగములు లేక వేదాంతముల సిద్ధాంతములున్న భాగములు. వేదము ఋక్సామయజురథర్వ రూపము. **ఋగ్వేదము**నకు, **యజుర్వేదము**నకు, **సామవేదము**నకు, **అథర్వ వేదము**నకు బెక్కు శాఖలున్నవి. అవి యన్నియు వేయికి మించియున్నవి. వానిలో నేడు కొన్నియే మిగిలియున్నవి. ఒక్కొక్కశాఖ **సంహిత, బ్రాహ్మణము. ఆరణ్యకము, ఉపనిషత్తు** అను నాలుగు భాగములుగా నుండును. నేడు మిగిలి యున్న యుపనిషత్తులు రెండు వందలకు మించవు. బ్రహ్మచర్యాశ్రమమున సమగ్రముగా వేదము నభ్యసింపవలెను. గృహస్థాశ్రమమున యజ్ఞాది కర్మము లొనరచ్చవలెను. వానప్రస్థాశ్రమమున నుపాసనముల నొనర్చవలెను. సన్యాసాశ్రమమున లేక యత్యాశ్రమమున బ్రహ్మవిచార ముపనిషద్వాక్యముల ద్వారమున జేయవలెను. అందుకే **శ్రుత్యంతసీమనిరతః** అని చెప్పబడినది. సర్వసంగ పరిత్యాగి యగు సన్యాసికి ఎవరి యందును మమకారముండరాదు. అందుకే మమతా విరోధీ యని పేర్కొనబడినది. సన్యాసాశ్రమ బహిరంగ చిహ్నము కాషాయాంబరధారణ మని వివరింప నవసరము లేదనుకొందుము. **కాషాయ దండమాత్రేణ యతి పూజ్యో న సంశయః** (అన్ని యాశ్రమముల వారికి, కాషాయాంబర దండములు గల సన్యాసి పూజ్యుడు) అని చెప్పబడినది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి లోచనయందు కాషాయాంబరత్వమును చెప్పిన మూకమహాకవి ఈ శ్లోకము దానికుపమానములేదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ పాషాణ ఏవ హరినీలమణిర్దినేషు
ప్రమ్లానతాం కువలయం ప్రకటీకరోతి।

తోరణమాల్య–	=	తోరణరూపమాలల యొక్క
శోభే	=	కాంతి గల;
మకరధ్వజస్య	=	మన్మథునియొక్క;
సామ్రాజ్యమంగలవిధౌ	=	సామ్రాజ్యార్పణ శుభకర్మయందు;
తవ	=	నీ యొక్క;
చంచలదృష్టిపాతః	=	చంచలమైన దృక్ప్రసారము;
ప్రచలత్	=	కదలుచున్న;
ఉత్పల–	=	కలువల
వైజయంతీ–	=	పతాకయొక్క
చాతుర్యమ్	=	నైపుణ్యమును
ఏతి	=	పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ముంగురులే తోరణమాలలైన మన్మథుని సామ్రాజ్యార్పణోత్సవమునం దమ్మవారి చంచలదృక్ప్రసారమే కదలుచున్న కలువల పతాకవలె ప్రకాశించు చున్నది.

వివరణము:–

అమ్మవారి చంచల కటాక్షమునందు మన్మథుని సామ్రాజ్యార్పణోత్సవమున బతాకధర్మమారోపింపబడుటచే పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకార మున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము కదలుచున్న కలువల పతాకవలె నున్నదని వర్ణించిన మూకమహాకవి ఈ శ్లోకమున కటాక్షమునందు అభిసారికత్వమును ఉత్ప్రేక్షించుచున్నాడు.

శ్లో॥ మార్గేణ మఞ్జుకచకాన్తితమోవృతేన
మన్దాయమానగమనా మదనాతురాసౌ।
కామాక్షి! దృష్టిరయతే తవ శఙ్కరాయ
సఙ్కేతభూమిమచిరాదభిసారికేవ॥ 49

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
మంజు–	=	అందమైన
కచ–	=	కురుల యొక్క
కాన్తి–	=	కాంతి యనెడి
తమః–	=	చీకటితో

వృతేన = కూడిన;
మార్గేణ = దారిలో;
మన్దాయమానగమనా = మెల్లనగుచున్న నడక గలదై;
మదనాతురా = కామాధిక్యముచే పీడుతురాలైన;
అసౌ = ఈ;
తవ = నీ యొక్క;
దృష్టిః = చూపు;
శంకరాయ = శంకరునికొఱకై;
అచిరాత్ = వేగముగా;
అభిసారిక ఇవ = అభిసారికవలె;
సంకేతభూమిమ్ = ఏర్పఱచుకొన్న సంగమ ప్రదేశమును గూర్చి;
అయతే = పోవుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ముంగురుల చీకటి ముసిరిన దారిలో కామాక్షి యైన అమ్మ వారి చూపు శంకరుని సంగమునకై తమోభిసారికవలె సంకేతభూమికి పోవుచున్నట్లున్నది.

వివరణము:–

అమ్మవారి చూపునందు తమోభిసారికత్వ ముత్ప్రేక్షింపబడుటచే నీ శ్లోకమున **నుత్ప్రేక్షాలంకారము** ఇవ శబ్దముచే వాచ్యమైయున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకము అమ్మవారి కడగంటి కాంతి శివుని కొఱకై యున్నదని ప్రతిపాదించు చున్నాడు.

శ్లో॥ వ్రీడానువృత్తిరమణీకృతసాహచర్యా
శైవాలితాం గలరుచా శశిశేఖరస్య।
కామాక్షి! కాన్తిసరసీం త్వదపాఙ్గలక్ష్మీ–
ర్మన్దం సమాశ్రయతి మజ్జనఖేలనాయ॥ 50

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
వ్రీడానువృత్తిరమణీ– = లజ్జ యనెడి దాసిచేత
కృత– = చేయబడిన
సాహచర్యా = సహచరణము గల;
త్వదపాంగలక్ష్మీః = నీ కడగంటి లక్ష్మి;

శశిశేఖరస్య = చంద్రావతంసుని (శివుని) యొక్క;
గలరుచా = కణ్ఠకాన్తిచేత;
శైవాలితామ్ = నాచేర్పడిన;
కాన్తిసరసీమ్ = కాన్తియనెడి సరస్సును;
మజ్జనఖేలనాయ = జలక్రీడకొఱకు;
మన్దమ్ = మెల్లగా;
సమాశ్రయతి = ఆశ్రయించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

లజ్జయను దాసితో కలసినడుచునట్టి యమ్మవారి కడగంటి కాంతి యనెడి రాణి శివుని కంఠకాన్తి యనెడి నాచుగల కాన్తి యనెడి సరస్సును, స్నానమాడి వినోదించుట కొఱకు జేరుచున్నది.

వివరణము:–

అమ్మవారి కటాక్షలక్ష్మి రాజ్ఞీత్వము స్ఫురింపజేయుటకై లజ్జ యందు అనుచరీత్వ మారోపింపబడినది. శివుని కంఠకాన్తి యందు శైవాలత్వము, శివుని దేహకాంతియందు సరసీత్వ మారోపింపబడినది. అందుచేత నీశ్లోకమున రూపకాతిశయోక్త్యలంకారము కలదు.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమున కాషాయాంబరత్వము ప్రతిపాదించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కాషాయమంశుకమివ ప్రకటం దధానో
మాణిక్యకుణ్డలరుచిమ్మమతావిరోధీ।
శ్రుత్యన్తసీమని రతః సుతరాం చకాస్తి
కామాక్షి! తావకకటాక్షయతీశ్వరోఽసౌ॥ 51

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
కాషాయమ్+అంశుకమ్+ఇవ = కాషాయవస్త్రమువంటి;
మాణిక్యకుండలరుచిమ్ = మణికుండల కాంతిని;
ప్రకటమ్ = బహిరంగముగా;
దధానః = ధరించుచు;
మమతావిరోధీ = మమకారమును విరోధించు;
శ్రుత్యంతసీమని = చెవి చివఱి ప్రదేశమున (వేదాంతసీమ యందు);
రతః = ఆసక్తికల;
అసౌ = ఈ;

అవ:– ఈ శ్లోకముననుు అమ్మవారి చూపునకుపమానము లేదని పలుకుచున్నాడు.

శ్లో॥ నీలోత్పలేన మధుపేన చ దృష్టిపాతః
కామాక్షి! తుల్య ఇతి తే కథమామనన్తి।
శైత్యేన నిన్దతి యదన్వహమిన్దుపాదా–
న్పాథోరుహేణ యదసౌ కలహాయతే చ॥ 54

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీ యొక్క
దృష్టిపాతః	=	చూపు;
నీలోత్పలేన	=	నల్లకలువతో;
మధుపేన	=	తుమ్మెదతోడను;
తుల్యః	=	సమానము;
ఇతి	=	అని;
కథమ్	=	ఎట్లు;
ఆమనన్తి	=	చెప్పెదరు;
యత్	=	ఏదైతే;
అసౌ	=	ఇది (చూపు);
శైత్యేన	=	చల్లదనముతో;
అన్వహమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
ఇన్దుపాదాన్	=	చన్ద్ర కిరణములను;
నిన్దతి	=	నిందించునో;
యత్	=	ఎందువలన నైతే;
పాథోరుహేణ	=	కమలముతో;
కలహాయతే చ	=	కలహించుచు గూడ నుండునో!

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చూపు చంద్రకిరణముల నిందించుటచే నల్లకలువతో సమానమని చెప్పరాదు. కమలములతో కలహించుటచే తుమ్మెదతో సమానమని చెప్పరాదు. వానితో సమానమని చెప్పుట యెట్లుకుదురును వాని కన్న గొప్పది కదా!

వివరణము:–

నీలోత్పలము చంద్రకిరణముల నవవికాసహేతువైనందున చంద్ర కిరణముల బ్రశంసించునే కాని నిందించదు. అమ్మవారి చూపు చంద్ర కిరణముల నిందించుచున్నది. కనుక నీలోత్పలముతో సమానమని చెప్పరాదు. మధుపము కమలముతో కలహింపదు.

నైమిత్తికో జలదమేచకిమా తతస్తే
కామాక్షి! శూన్యముపమానమపాఙ్గలక్ష్మ్యాః॥ 52

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
హరినీలమణిః	=	ఇంద్రనీలమణి;
పాషాణః ఏవ	=	రాయియే;
దినేషు	=	పగళ్ళయందు;
కువలయమ్	=	కలువ;
ప్రమ్లానతామ్	=	వాడియుండుటను;
ప్రకటీకరోతి	=	బయటపెట్టును;
జలదమేచకిమా	=	మేఘముయొక్క నలుపు;
నైమిత్తికః	=	(కాలము) నిమిత్తమున నేర్పడినది;
తతః	=	అందువలన;
తే	=	నీయొక్క;
అపాంగలక్ష్మ్యాః	=	కడగంటికాంతికి;
ఉపమానమ్	=	ఉపమానము;
శూన్యమ్	=	లేదు.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి కడగంటి కాంతికి హరినీలమణి యుపమానము కాలేదు. అది ఱాయి మాత్రమే. కలువ ఉపమానము కాజాలదు. అది పగలు ముకుళించుకొని పోవును. మేఘము కూడ ఉపమానము కాజాలదు. అది వర్షాకాలమందే నల్లగా ఉండును. అందుచే అమ్మవారి కడగంటి కాంతి కుపమానము లేదు.

వివరణము:–

లోకమున కంటి కింద్రనీలమణియు సమానముగా భావింపబడును. అది ఱాయి కావున దానికి దయయుండదు. అమ్మవారి కడ గన్ను దయ గలిగినది. కావున దయ యెఱుగని ఇంద్రనీలమణి దాని కుపమానము కాజాలదు. అట్లే కలువను కడకంటి కుపమానముగా జెప్పెదరు. కాని అది పగలు ముడుచుకొని యుండును. అమ్మవారి యపాంగము పగలు రాత్రి వికసించియే యుండును. కావున దానికి కలువ యుపమానము కాజాలదు. అట్లే మేఘముకూడ ఉపమానముగా కొందఱిచే భావింపబడినను అదియు అమ్మవారి యపాంగమున కుపమానము కాజాలదు. ఎందుకనగా మేఘమునకు నలుపు నైమిత్తికముగా అనగా వర్షాకాలము వచ్చినప్పుడే యేర్పడును. అమ్మవారి యపాంగమునకు నలుపు తాత్కాలిక మయినది కాదు. ఇట్లు లోకమున సమానముల బరిశీలించి నమ్మవారి

యపాంగమునకు సమానముగా నుండదగిన యోగ్యత దేనికిని లేదు. అన్నిటికి యేదో లోపమున్నది. వాస్తవమునకు ఉపమానమధిక గుణములు కలదిగా నుండవలెను. అధికత యట్లుంచి సమత్వముకూడా వానికి లేదు. కావున అమ్మవారి యపాంగమున కుపమానమే లేదని యొప్పుకొని ఉపమానాన్వేషణ మానుకొనవలెను. అమ్మవారి యపాంగమున కుపమానమే లేదని చెప్పుటచే రెండవ వస్తువేదియు అమ్మవారి యపాంగమునకు లేదని దాని కదియే సాటియని శూన్య శబ్దముచే ద్వితీయ సదృశ వ్యవచ్ఛేదము చెప్పబడుటచే నిట **ననన్వయాలంకారము** కలదు. ఇంద్రనీలమణి సువర్లోకస్థము, మేఘము భువర్లోకస్థము, కువలయము భూలోకస్థము– మూడు లోకములలో నమ్మవారి యపాంగమునకు సాటి లేదని రెండవ పాదమందలి కు(భూ) వలయ శబ్దముచే వ్యంగ్యమగుచున్నది. అమ్మవారి సువలయమను నపాంగమునకు జాలనందుననే తనను కు(చెడ్డ) వలయముగా నిందించుకొనుచున్నది. **కు** శబ్దశక్తిమూలమున లభించిన వస్తుధ్వని యిది. కువలయము (కలువ) పగలు సరే రాత్రి పూట కూడ చంద్రుడు లేనప్పుడు ప్రమ్లానమే. చంద్రుడున్నప్పుడు కూడ వృద్ధి క్షయములు కలవాడగుటచే నది చంద్రుని సంపూర్ణత లేనప్పుడు కొంత మ్లానముగానే యుండును. పగలు అది ప్రమ్లానము. రాత్రి చంద్రుని సంపూర్ణత లేనప్పుడు కొంత మ్లానము, పూర్ణిమనాడు కూడ చంద్రునకు సాఖ్యకళ లేకుండుటచే షోడశకలాపరిపూర్ణుడు కాజాలడు. అందుచే కించిన్మ్లానము గానే కువలయ ముండును. కావున నెప్పుడును కలువ అమ్మవారి యపాంగమునకు సాటి కాజాలదని ప్రమ్లాన శబ్దమందలి **ప్ర** యను ఉపసర్గము వ్యక్తమొనరించుటచే నిది ప్రశబ్దశక్తిమూల వస్తుధ్వని, వర్షాకాలమున జలదము వర్షించిన పిమ్మట జలదత్వమును, దానితో పాటు మేచకిమను కోల్పోవును. అమ్మవారి యపాంగ మెల్లప్పుడు కరుణా వర్షమును కురిపించుచు నల్లగానే యుండును. కావున మేఘము వర్షాకాలమున కూడ అమ్మవారి యపాంగమునకు సాటి రాజాలదని జలదశబ్దము వ్యక్తమొనర్చుటచే నిది జలదశబ్దశక్తిమూలధ్వని. అమ్మవారి యొక కన్ను సూర్యుడు. అతడు సువర్లోకస్థుడు. మరొక కన్ను చంద్రుడు. అతడు పితృలోకము అనబడు భువర్లోకమున నుండువాడు. సువర్లోకమున నుండు సూర్యుడు భూర్భువస్సువర్లోకములకు మూడింటికి తన కాంతితో సంతోషము కలిగించును. భువర్లోకస్థుడైన చంద్రుడు కువలయానందకరుడను పేరు గలవాడైనను భూర్భువర్లోకముల కానందము గలిగించును. భువర్లోకమున నుండు చంద్రుడు దేవతలకాహారమైన సుధకరములందు గలవాడగుటచే సువర్లోకమునకు నానందము కలిగించును. మహర్లోకస్థచంద్రుడు అమ్మవారి లలాటము నలంకరించువాడు.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షకాంతి శివుని ముఖబింబమును చుంబించుచున్నదని ప్రతిపాదించుచున్నాడు.

శ్లో॥ శృఙ్గారవిభ్రమవతీ సుతరాం సలజ్జా
నాసాగ్రమౌక్తికరుచా కృతమన్దహాసా।
శ్యామా కటాక్షసుషమా తవ యుక్తమేత–
త్కామాక్షి! చుమ్బతి దిగమ్బరవక్త్రబిమ్బమ్॥ 53

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
శృంగారవిభ్రమవతీ	=	శృంగారవిలాసములుగల;
సుతరామ్	=	మిక్కిలి ;
సలజ్జా	=	సిగ్గుతో కూడిన;
నాసాగ్రమౌక్తికరుచా	=	ముక్కుకొన ముత్తెపుకాంతిచేత;
కృతమన్దహాసా	=	చిందించిన చిఱునవ్వుగల;
శ్యామా	=	నల్లనిదైన (యౌవన మధ్యస్థురాలైన);
తవ	=	నీ యొక్క;
కటాక్షసుషమా	=	కడగంటి కాంతి;
యుక్తమ్	=	తగినదైన;
ఏతత్	=	ఎదుటనున్న;
దిగమ్బరవక్త్రబిమ్బమ్	=	దిక్కులే వస్త్రములుగా గల శివునియొక్క ముఖబిమ్బమును;
చుమ్బతి	=	చుమ్బించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

శృంగారవిలాసముల నొకవైపు, సిగ్గుగా నొకవైపు ప్రదర్శించు ముక్కు కొన ముత్తెపుకాంతినే చిఱునవ్వుగా చేసికొన్న నల్లనిదై, యౌవనమధ్యస్థురాలై యున్న నీ కటాక్షకాంతి దిగంబరుడైన శివుని ముఖబింబమును చుంబించు చున్నది.

వివరణము:–

శృంగారవిభ్రమము ప్రౌఢయొక్క లక్షణము. అధికలజ్జ ముగ్ధా లక్షణము. ఇవి కలసి యమ్మవారి కటాక్షకాంతియనెడి స్త్రీలో నున్నవనగా నామె యౌవన మధ్యస్థురాలే కావలెను. నవ్వు పెదవిని దాటకుండుట ముగ్ధా లక్షణము. స్పష్టమైన నవ్వు ప్రౌఢ లక్షణము ముక్కుకొనముత్తెపుకాంతి చిఱునవ్వుగా నుండుటచే నా కటాక్షసుషమ యౌవనమధ్యస్థయే. శివుని ముఖమందు చూపు నిలుపుటయే. ఇట చుమ్బనము దిగమ్బరదర్శనముచే సుద్దీప్తమైన కామము కటాక్షసుషమ యను కాంత ప్రౌఢవలె, చుంబించుటకు కారణమైనదని గ్రహింపవలెను. కటాక్షసుషమయందు నాయికావ్యవహారము స్ఫురించుటచే నీ శ్లోకమున **సమాసోక్త్యలంకార** మొప్పుచున్నది.

వివరణము:-

అమ్మవారి చూపులవరుసయందు దూర్వాకదంబకవిడంబన ముత్ప్రేక్షింప బడుటచే నీ శ్లోకమున **నుత్ప్రేక్షాలంకార** మున్నది. దూర్వ పశువులచే తినబడవలెనను నాశచే చూడబడుచుండును. అట్లే శివుని నేత్రము (కన్ను) లను గోవులచే నాశచే చూడబడుచున్నందున నపాంగములయందు దూర్వోత్ప్రేక్ష ముచిత మగుచున్నది. శివుని యింద్రియములకు గోవులకు ఆరోపము శ్లేషచే స్ఫురించుచుండుటచే నీ యుత్ప్రేక్ష రూపకానుప్రాణితమగు చున్నది. పురాధిపతికి పశువులుండుట సహజము. కాని శివుడు పురశత్రువు. కాని ఆయన యింద్రియములనే గోవులే యనుట విచిత్రము. దూర్వ సాధారణముగా ప్రవాహపు టొడ్ల యందు మొలచును. అమ్మవారి కన్నులలో కృపారసప్రవాహములున్నవి. ఱెప్పలు వాని కొడ్లవలె నున్నవి. వాని చివఱలలో వెంద్రుకలున్నవి. అవి గరికె పోచలవలె కృపారసాంబు బిందువులు కలిగి యున్నవి. శివుని కన్నులను గోవులు నిరంతరమా గరికెవైపు చూచుచున్నవనగా అమ్మవారి చూపులయం దాయన చూపులు లగ్నమై యున్నవను నంశము వ్యక్తమగుచున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున శ్రీ కామాక్షీదేవి కటాక్షమను ప్రాతఃకాలము తన హృదయ పంకజమును వికసింపజేయమని మూకమహాకవి ప్రార్థించుచున్నాడు.

శ్లో॥ హృత్పఙ్కజమ్మమ వికాసయతు ప్రముష్ణ-
న్నుల్లాసముత్పలరుచేస్తమసాం నిరోద్ధా।
దోషానుషఙ్గజడతాం జగతాం ధునానః
కామాక్షి! వీక్షణవిలాసదినోదయస్తే॥ 58

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీ యొక్క;
వీక్షణవిలాసదినోదయః	=	కంటి విలాసమనెడు ప్రాతఃకాలము;
ఉత్పలరుచేః	=	కలువలకాంతికి;
ఉల్లాసమ్	=	వికాసమును;
ప్రముష్ణన్	=	దొంగిలించుచున్నది;
తమసామ్	=	చీకట్లయొక్క (తమోగుణవికారములయొక్క);
నిరోద్ధా	=	నిరోధించునదై;
జగతామ్	=	లోకములయొక్క;
దోషానుషంగజడతామ్	=	దోషమునకు (రాత్రికి) సంబంధించిన జాడ్యమును;

కమలము తనకు మధువు నొసగుచున్నది. అట్లుపకారము చేయు కమలముతో మధుపము ఎట్లు కలహింపగలదు? అమ్మవారి చూపు కమలముతో సౌందర్యమున బోటీపడుచు కలహించును. కావున అమ్మవారి చూపు మధుపముతో సమానమని చెప్పరాదు. ఇట్లు నీలోత్పల మధుపములతో నైల్యహేతువున ప్రసిద్ధముగా బ్రాప్తమైన సామ్యము శ్లోకము యొక్క పూర్వోత్తరపాదములచే నిషేధింపబడినది. అమ్మవారి చూపునందు నీలోత్పలసామ్యము నిషేధింపబడుటకు కమలముతో కలహించుటను కారణముగా చెప్పుట జరిగినది. కావున నిందు **బ్రతీపాలంకార** మొప్పుచున్నది. ఉపమానములందు సమానత్వము నిషేధింపబడుటచే నిట నుపమాన తిరస్కారము చెప్పబడినట్లైనది. **ఉపమానతిరస్కారమే ప్రతీపాలంకార లక్షణము.**

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము 'వర్షాకాలమేఘము'గా యుత్ప్రేక్షించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఓష్ఠప్రభాపటలవిద్రుమముద్రితే తే
భ్రూవల్లివీచిసుభగే ముఖకాన్తిసిన్ధౌ।
కామాక్షి! వారిభరపూరణలమ్బమాన-
కాలామ్బువాహసరణిం లభతే కటాక్షః॥ 55

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీ యొక్క;
ఓష్ఠ ప్రభాపటలవిద్రుమముద్రితే	=	పెదవుల కాంతుల సమూహమనెడి పగడముల చిన్నెలు కల;
భ్రూవల్లివీచిసుభగే	=	తీగవంటి కనుబొమలను తరంగములు గల;
ముఖకాన్తిసిన్ధౌ	=	ముఖము యొక్క కాంతియనెడి సముద్రము నందు;
కటాక్షః	=	కడగంటి చూపు;
వారిభర-	=	జలసమూహమును
పూరణ-	=	నింపుకొనుటకై
లమ్బమాన-	=	వ్రేలాడుచున్న
కాలామ్బువాహ-	=	వర్షాకాలమేఘముయొక్క
సరణిమ్	=	రీతిని;
లభతే	=	పొందుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

పెదవులు పగడములుగా, కనుబొమలు తరంగములుగా, నొప్పు నమ్మవారి

ముఖ కాంతియనెడి సముద్రమునందు కటాక్షము నీరు నింపుకొనుటకై వ్రేలాడు వర్షాకాలమేఘమా యన్నట్లున్నది.

వివరణము:–

నీరు నింపు కొనుటకై వ్రేలాడు మేఘముతో నమ్మవారి కటాక్షముత్రేక్షింప బడుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. ముఖకాంతి సముద్రముగా రూపింపబడి యున్నది. తన అవయవములైన ఓష్ఠవిద్రుమములకు భ్రూతరంగములకు నారోపము కూడ నుండుటచే పై యుత్ప్రేక్షాలంకారము **సావయవరూపకాను ప్రాణితమై** యున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమునను 'యుత్ప్రేక్ష' వాచ్యమై యున్నది.

శ్లో॥ మన్దస్మితైర్ధవలితా మణికుణ్డలాంశు–
సమ్పర్కలోహితరుచిస్త్వదపాఙ్గధారా।
కామాక్షి! మల్లికుసుమైర్నవపల్లవైశ్చ
నీలోత్పలైశ్చ రచితేవ విభాతి మాలా॥ 56

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
త్వదపాంగధారా	= నీకడగంటి చూపులవరుస;
మన్దస్మితైః	= చిఱునవ్వులచే;
ధవలితా	= తెల్లనిదై;
మణికుండలాంశుసంపర్కలోహితరుచిః	= మణి కుండలకాంతుల సంబంధముచే నెఱ్ఱని కాంతి గలదై;
మల్లికుసుమైః	= మల్లెపూల చేత;
నవపల్లవైః చ	= క్రొత్త చిగుళ్ళ చేతను;
నీలోత్పలైః చ	= కలువలచేతను;
రచితా	= కూర్చబడిన;
మాలా ఇవ	= హారమువలె;
విభాతి	= ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

నల్లనైన అమ్మవారి క్రీగంటి చూపుల వరుస, చిఱునవ్వులచే తెల్లనిదై, మణికుండలకాంతులచే నెఱ్ఱనిదై, మల్లెలతో చిగుళ్ళతో కలువలతో కూర్చబడిన హారమో యను నట్లున్నది.

వివరణము:–

మందస్మితములు మల్లెలు. మణికుండలకాంతులు చిగుళ్ళు. అమ్మవారి చూపులు నల్లకలువలు అను ఆరోపము లిందు వ్యక్తములై కటాక్షధారయందు మాలాత్వోత్ప్రేక్షణ మిందు వాచ్యమై యుండుటచే **రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకార** మిందు శోభించుచున్నది.

అవ:– పూర్వ శ్లోకమున అపాంగాధార యందు మాలాత్వ ముత్ప్రేక్షింపబడినది. ఈ శ్లోకమున నపాంగమాలయందు దూర్వాత్వ ముత్ప్రేక్షింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! శీతలకృపారసనిర్ఝరామ్భ–
స్సమ్పర్కపక్ష్మలరుచిస్త్వదపాఙ్గమాలా।
గోభిస్సదా పురరిపోరభిలక్ష్యమాణా
దూర్వాకదమ్బకవిడమ్బనమాతనోతి॥ 57

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
శీతల–	= చల్లనైన;
కృపారస–	= దయారసము అనెడి;
నిర్ఝరాంభః	= ప్రవాహజలము యొక్క ;
సంపర్క–	= సంబంధము కల;
పక్ష్మల–	= ఱెప్పలయొక్క;
రుచిః	= కాంతిగల;
త్వదపాంగమాలా	= నీ చూపుల వరుస;
పురరిపోః	= త్రిపురములకు శత్రువైన శివునియొక్క;
గోభిః	= ఇంద్రియములను గోవులచేత;
సదా	= నిత్యము;
అభిలక్ష్యమాణా	= చూడబడుచున్నదై;
దూర్వాకదమ్బకవిడమ్బనమ్	= గరికె కాంతియొక్క అనుకరణమును;
ఆతనోతి	= చేయుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి చూపులవరుసయందు కరుణారసప్రవాహజలముచే దడిసిన ఱెప్పలకాంతి యున్నది. అందుచే శివునింద్రియము లనెడి గోవులచే గరికెగా చూడబడుచున్నట్లున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ కంటి కాంతితో యుద్ధము చేసి యోడి పోయిన నీలోత్పలము అభిమానము వీడి ఆ కంటికి సమీపమునకు వచ్చి చెవి కలంకారముగా నుండి యా నెపమున దన కభయము నీయుమని వీక్షణమును నిశ్చయముగా వేడుకొనుచున్నదేమో యన్నట్లున్నది.

వివరణము:–

నీలోత్పలము యుద్ధమున నమ్మవారి కంటిచే నోడిపోయి యున్నదట. ఇంకను బీడింపకుండ శ్రవణావతంసరూపమున వీక్షణపరిసరమున నున్న చెవి నాశ్రయించి వీక్షణముతో తన కభయము నీయగోరినట్లు ఉత్ప్రేక్షణముండుటచే నీ శ్లోకమున **నుత్ప్రేక్షాలంకారము** "నూనమ్" అను పదముండుటచే వాచ్యమై యున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున శ్రీకామాక్షీదేవి కటాక్షవైచిత్రి వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆశ్చర్యమమ్బ! మదనాభ్యుదయావలమ్బః
కామాక్షి! చఞ్చలనిరీక్షణవిభ్రమస్తే।
ధైర్యం విధూయ తనుతే హృది రాగబన్ధం
శమ్భోస్తదేవ విపరీతతయా మునీనామ్॥ 61

ప్రతిపదార్థము:–

అమ్బ!	=	అమ్మా
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
మదనాభ్యుదయావలమ్బః	=	మన్మథుని (యిహపరలోకములలోని) అభివృద్ధికి ఆధారమైన;
తే	=	నీ యొక్క;
చంచలనిరీక్షణవిభ్రమః	=	చంచలమైన చూపుయొక్క విలాసము;
శమ్భోః	=	శివునియొక్క;
హృది	=	హృదయమునందు;
ధైర్యమ్	=	ధీరతను;
విధూయ	=	తొలగించి;
రాగబన్ధమ్	=	అనురాగబన్ధమును;
తనుతే	=	చేయుచున్నది;
మునీనామ్	=	మునులయొక్క;
హృది	=	హృదయమునందు;

ధునానః	=	తొలగించునట్టిదై;
మమ	=	నా యొక్క ;
హృత్పఙ్కజమ్	=	హృదయకమలమును;
వికాసయతు	=	వికసింపజేయు గాక.

తాత్పర్యము:–

కలువల కాంతిని దొంగిలించునట్టి, తమో వికారములనెడి చీకట్లనణచు నట్టి, దోషమనెడి రాత్రికి సంబంధించిన జాడ్యమును దొలగించునట్టి, అమ్మవారి కంటివిలాసమనెడి ప్రాతఃకాలము నా హృదయపఙ్కజమును వికసింప జేయుగాక.

వివరణము:–

కలువల కాంతిని మించుట నా కలువల కాంతి యుల్లాసమును దొలగించుటయే. తమో వికారముల నణచుట చీకట్లను అణచుటయే. దోషముల సంబంధమును దొలగించుట రాత్రి సంబంధమును దొంగిలించుటయే అను మూడు ఆరోపములు అవయవులైన అమ్మవారి వీక్షణవిలాసమునకు దినోదయమునకు ఆరోపముండుటచే నీ శ్లోకమున **సావయవరూపకాలంకార** మున్నది. మొదటి ఆరోపము అర్థశ్లేషము మీద, రెండవ ఆరోపము తమః శబ్దము యొక్క శ్లేషమీద, మూడవ ఆరోపము (దోష+అనుషంగ) దోషానుషంగ శబ్దము యొక్క శ్లేష మీద ఆధారపడి యున్నవి. అమ్మవారి యొక నేత్రము సూర్యుడే కావున ఆ నేత్రముయొక్క విలాసము సహజముగనే దినోదయ మగుటచే పై రూపకాలంకారముచే **స్వభావోక్త్యలంకారము** వ్యంగ్యమగు చున్నది.

అవ:– పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపుయొక్క విలాసము **దినోదయము**గా రూపింపబడినది. దినోదయ శబ్దముచే తద్విరుద్ధమైన తమః ప్రరోహ స్ఫురణము జరుగుటచే నీ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపు **తమః ప్రరోహము**గా రూపింపబడు చున్నది.

శ్లో॥ చక్షుర్విమోహయతి చన్ద్రవిభూషణస్య
కామాక్షి! తావకకటాక్షతమఃప్రరోహః।
ప్రత్యఙ్ముఖం తు నయనం స్తిమితం మునీనాం
ప్రాకాశ్యమేవ నయతీతి పరం విచిత్రమ్॥ 59

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తావకకటాక్షతమఃప్రరోహః	=	నీ కడ కన్ననెడి చీకటి మొలక;
చన్ద్రవిభూషణస్య	=	చంద్రుని అలంకారముగా ధరించిన శివునియొక్క;

చక్షుః	=	కంటిని;
విమోహయతి	=	మోహింపజేయుచున్నది;
స్తిమితమ్	=	నిశ్చలమైన;
ప్రత్యఙ్ముఖమ్	=	అంతర్ముఖమైన;
మునీనామ్	=	మునులయొక్క;
నయనమ్	=	కంటిని;
ప్రాకాశ్యమ్ ఏవ	=	వెలుగునే;
నయతి+ఇతి	=	పొందించుచున్నదనుట;
పరమ్	=	మిక్కిలి;
విచిత్రమ్	=	వింత.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి కడగంటి చీకటిమొలక శివుని కంటిని మోహింప జేయుచున్నను, నిశ్చలమైన అంతర్ముఖమైన మునులయొక్క కంటిని మాత్రము వెలిగించుచున్నది.

వివరణము:-

చీకటికి మోహింపజేయుట సహజము. కాని శివుడు చంద్రవిభూషణుడు గదా! ఆ భూషణము చీకటిని దొలగింపదా? తొలగించ గలదే. కాని అమ్మవారి చూపు మొలకగా నున్నను దాని శక్తి యధికము. చన్ద్రుడమ్మవారికంటి చీకటి మొలకగా నున్నను దానిని వారింపలేకపోయెను. శివుని కన్నొకటి సూర్యుడు మరొకటి చంద్రుడు. ఇరువురు తమోనివారణమున సమర్థులే కాని వారిరువురు కలసి యొక్కటై అనగా అమావాస్యారూపము ధరించుటచే అమ్మవారి కటాక్ష తమః ప్రరోహమును వారింప లేకపోయినారు అని చన్ద్రవిభూషణశబ్దము నయన శబ్దగతైకవచనము వ్యక్తమొనర్చుచున్నవి. రెండు కన్నులొకటై అమ్మవారి చూపు యొక్క సౌందర్యమునకు మోహింపు చున్నవని భావము. శివుని కంటి కమ్మవారి కటాక్ష మెదురుగా నున్నది కావున శివుడామె కటాక్షమును జూచుటకై, కనులు తెఱచి బహిర్ముఖుడు కావలెను. శివుని కన్ను తెఱవబడి యున్నను అమ్మవారి కటాక్ష తమస్సే కాన్పించుచున్నది. కాని ప్రత్యఙ్ముఖమైన మునులయొక్క మూసిన కంటి కమ్మవారు కటాక్షతమస్సు మొలకగానే యుండి దాని వెలుగునే ప్రసరింప జేయుచున్నది. అమ్మవారి కన్నులు కూడ సూర్యచంద్రులైనను జీకటిలోను నల్లని చీకటి మొలకలైనవి. ఆత్మజ్యోతిర్దర్శనభాగ్యము నమ్మవారి కటాక్ష మనుగ్రహించుచునే యున్నది. శివుని జీవునిగా చేయుట, జీవుని శివునిగా చేయుట, అమ్మవారి కటాక్షముయొక్క కృత్యములే. ఇట్లు (కటాక్ష) తమఃప్రరోహము మునుల కంటికి వెలుగును ప్రసరింపజేయుట యను విరోధము పరిహరింప బడుటచే నిందు **విరోధాభాసాలంకారమున్నది.** చన్ద్రవిభూషణుడైన శివుని కన్ను కూడ చంద్రరూపమే. చంద్రుడు తమోగర్భుడు. అమ్మవారి కటాక్షతమఃప్రరోహ సౌందర్యమును జూచి శివుని కంటిలోని తమస్సు పైకి ప్రసరించినదేమో మోహమును బొందినది. తమ వారి జూచినప్పు దుత్సాహముతో పొంగి పోవుట విరోధి దర్శనముచే క్రుంగిపోవుటయు సహజములే. అందును లేతమనస్సులోని తమస్సుయొక్క మొలకను జూచి సజాతీయు లానంద పడకుండ నెట్లుందురు? మరియు నమ్మవారి కటాక్ష తమఃప్రరోహమును జూచి శివుని కన్ను చెదరినది. కన్ను చంచలమైనప్పుడు మోహమును పొందుట సహజము. మునుల మనస్సు కటాక్షతమఃప్రరోహమున కభిముఖముగాక ప్రత్యఙ్ముఖత్వమును స్థిమితత్వమును అనగా మూసికొనిపోయి నిశ్చలత్వమును పొందుటచే లోని పరంజ్యోతి దర్శన మిచ్చినది. అది అమ్మవారి కటాక్ష ప్రసారానుగ్రహఫలము.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపు తమః ప్రరోహముగా రూపింపబడుచున్నది. ఈ శ్లోకమున ఓడిపోయిన నీలోత్పలము అభయమీయమని అమ్మవారి కటాక్షమును వేడుకొనుచున్నట్లు చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! వీక్షణరుచా యుధి నిర్జితం తే
నీలోత్పలం నిరవశేషగతాభిమానమ్।
ఆగత్య తత్పరిసరం శ్రవణావతంస-
వ్యాజేన నూనమభయార్థనమాతనోతి॥ 60

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీ యొక్క;
వీక్షణరుచా	=	కంటికాంతితో;
యుధి	=	యుద్ధమునందు;
నిర్జితమ్	=	ఓడింపబడిన;
నీలోత్పలమ్	=	నల్ల కలువ;
నిరవశేషగతాభిమానమ్	=	పూర్తిగా పోయిన అభిమానము కలదై;
తత్పరిసరమ్	=	దాని (వీక్షణము యొక్క) సమీపమును;
ఆగత్య	=	చేరి;
శ్రవణావతంసవ్యాజేన	=	శ్రవణాలంకారమగునెపమున
నూనమ్	=	నిశ్చయముగా;
అభయార్థనమ్	=	అభయయాచనమును;
ఆతనోతి	=	చేయుచున్నది.

జలానుషఙ్గమ్	= నీటియొక్క సంబంధమును;
న అయతే	= పొందదు;
భృఙ్గావళీ కిమ్	= తుమ్మెదల వరుసయా;
పద్మమ్	= కమలమును;
న ఉరరీకురుతే	= అంగీకరించదు;
వా	= లేక;
కళిన్దతనయా కిమ్	= యమునయా;
గంగామ్	= గంగను;
న సహతే	= సహించదు;
నిశ్చయపదమ్	= నిశ్చయస్థానమును;
న అయతే	= పొందుట లేదు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి కంటికాంతి మేఘమాల యనుకొందమా? మేఘమాలకు జలానుషంగమున్నది. అమ్మవారి కంటికాంతికి జలానుషంగము లేదు. లేక యది తుమ్మెదల వరుస అనుకొందమా? తుమ్మెదల వరుస పద్మము నంగీకరించును. కాని అమ్మవారి కంటికాంతి దాని నంగీకరించదు. పోని యమున యను కొందమా. యమున గంగను సహించును. అమ్మవారి కంటిచూపు గంగను సహించదు. కావున మేఘమాల యని భృంగావలియని, యమున యని నిశ్చయించలేక మూకకవి సందేహములలోనే మునుగుచున్నాడు.

వివరణము:-

1) మేఘమాల యని కాని, భృంగావలి యని కాని, యమున యని కాని నిశ్చయించలేక పోవుటచే నీశ్లోకమున **సందేహాలంకారమున్నది.** జలసంబంధము కలగియుండుట **కాదంబిని** యందున్నది. పద్మము నంగీకరించుట తుమ్మెద యందున్నది. గంగను సహించుట యమున యందున్నది. పై మూటిలో నే యొకటియు నమ్మవారి కంటికాంతియందు లేదు. నిజమే కాని అక్షిలక్ష్మి కుపమాన మేదైన కలదా లేదా యను సందేహము మాత్రము తప్పుట లేదు. పై యొక్కొక్క వైషమ్యము తప్ప మిగిలిన ధర్మముల విషయమున అమ్మవారి కంటి కాంతి మేఘములతో భృంగావలితో యమునతో పోలిక కలిగి యున్నదని ఆ యొక్క ధర్మము లేదని చెప్పుటచే మిగిలిన ధర్మము లుండుటచే నమ్మవారి కంటికాంతి కాదంబిని యని యొప్పుకొనవలసి వచ్చుట యొక కోటి ధర్మములు లేకపోవుటచే నొప్పుకొన నక్కఱ లేకపోవుట మరొక కోటి సమానములుగా నుండుట చే నీశ్లోకమున నొప్పుకొనవలసి యున్న సందేహాలంకారముచే వానిలోని వైషమ్యము చెప్పబడుట హేతువుగా **విశేషాలంకారము** స్ఫురించుచున్నది.

తదేవ	= దానినే (ధైర్యమును దొలగించుట రాగబన్ధమును కలిగించుట);
విపరీతతయా	= వ్యతిరేకముగా (ధైర్యమును గలిగించుట, రాగబన్ధమును దొలగించుట);
తనుతే	= చేయుచున్నది;
ఆశ్చర్యమ్	= వింతగదా!

తాత్పర్యము :- అమ్మవారి చంచలవీక్షణవిలాసము మన్మథుని అభివృద్ధికి ఆధారమైన శివుని హృదయమున ధైర్యము దొలగించి అనురాగమును కలిగించు చున్నను, మునుల హృదయమునందు మాత్రము ధైర్యమును గలిగించి, రాగమును దొలగించుచున్నది.

వివరణము :- మన్మథుడు శివుని గెలిచి ఆ లోకమున అప్రతిహతవీరుడను కీర్తిని, శివఫాలాక్షదగ్ధమైనశరీరమును మరల పొందుట అను రెండు శుభము లమ్మవారి వీక్షణవిలాసఫలములే. అవి రెండు ఇహలోకమునకు సంబంధించిన అభివృద్ధులు. అమ్మవారి పంచదశీవిద్యలలో నొకటైన కాదివిద్య-మన్మథదృష్టము. మన్మథోపాసితము. గురుపరమ్పరాలబ్ధమై నేటికి నుపాసింపబడుచున్నది. మన్మథున కమ్మవారి సారూప్య ముపాసనా కాలమందున్న దని, మన్మథుని జగద్విజయము శివవిజయముతో సహా అమ్మవారి కటాక్షనుగ్రహ లబ్ధమని శంకరులు చెప్పి యున్నారు. ఉపాసనాఫలముగా తత్క్రతున్యాయము ననుసరించి అమ్మవారి లోకమందు మన్మథునకు సారూప్యముక్తిలాభము సందేహమే కాదు. ఈ విధముగా అమ్మవారి కటాక్షము మన్మథుని యిహపరలోకములలోని యభివృద్ధిరూపమైన అభ్యుదయమునకు అవలమ్బమై యున్నది. అమ్మవారి కటాక్షవిభ్రమము శివుని హృదయమున రాగబన్ధమును, మునుల హృదయమున వైరాగ్యబన్ధమును; శివుని హృదయమున నధైర్యమును, మునుల హృదయమున ధైర్యమును; ఒకే కాలమున నొకే కటాక్షవిభ్రమమున విరుద్ధములైన రెండు కార్యముల నొనర్చుట విచిత్రము గదా. 59వ శ్లోకము వలె నీ శ్లోకమునను అమ్మవారి కటాక్ష వైచిత్రి వర్ణింపబడినది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్ష వైచిత్రి ప్రదర్శింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారు వొకింతసేపు చూచిన, వెంటనే సర్వసంపదలు కలుగునని వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ జన్తోస్సకృత్ప్రణమతో జగదీడ్యతాం చ
తేజస్వితాం చ నిశితాం చ మతిం సభాయామ్।
కామాక్షి! మాక్షికఝరీమివ వైఖరీఞ్చ
లక్ష్మీఞ్చ పక్ష్మలయతి క్షణ(వీ)మీక్షణం తే॥ 62

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీ యొక్క
క్షణమ్	=	అల్పకాలపు;
ఈక్షణమ్	=	చూపు;
సకృత్	=	ఒకసారి;
ప్రణమతఃజన్తోః	=	నమస్కరించు వానికి;
జగదీడ్యతాం చ	=	లోకస్తుత్యతను;
తేజస్వితాం చ	=	ప్రకాశవత్త్వమును;
సభాయామ్	=	సభయందు;
నిశితామ్	=	తీక్షణమైన;
మతిం చ	=	బుద్ధిని;
మాక్షికఝరీమ్ ఇవ	=	తేనె వాక వంటి;
వైఖరీమ్	=	ఇతరుల చెవులకు వినబడు వాక్కును;
లక్ష్మీం చ	=	సంపదను కూడ;
పక్ష్మలయతి	=	కలిగించుచున్నది.

తాత్పర్యము :- అమ్మా! కామాక్షీదేవీ! నీకొకపరి నమస్కరించువానికి నీ వొకింత సేపు చూచిన వెంటనే జగన్నుత్యత్వము, తేజస్విత, సభారంజకమైన సూక్ష్మబుద్ధి, తేనెల గార్చు వాక్కు, నింటియందు లక్ష్మియు గలుగును.

వివరణము :- ఒకసారి నమస్కరించినవాని నొకపరి చూడగానే వీనికి లభించు లోకస్తుత్యత, తేజస్విత, సభారంజకములైన ప్రతిభ, తేనెలూరు ప్రసంగమును జేయుశక్తి, ఇంటియందు సంపదయు లభించుచున్న నిరంతరము పెక్కుసార్లు నమస్కరించువానిని నీ వెక్కువ సేపు దయతో చూచినవానికి లభించు సౌఖ్యముల సంగతి యేమని చెప్పవచ్చును. మూలాధారమున నున్నట్టిది పరావాగ్బీజము. ఇది పరమాత్మాభిన్నము. అది స్వాధిష్ఠానము నను చ్చూనమై (ఉబ్బి) మణిపూరము నందు ద్విదళితాంకురముగా రూపొందును. అనగా శబ్దము అర్థము అని రెండుగా చీలిన యంకురమువలె యుండి దర్శనీయమై **పశ్యంతీ** యను పేరునొందును. ఇది విషయజ్ఞానైకరూపము. ఆ తరువాత అనాహతమున దాని కనాహతమై నాదము చేరును. అప్పుడు దానికి **మధ్యమా** యను పేరు కల్గును. అయినను అది ఇతరుల చెవులకు వినబడదు. విశుద్ధమున కందాద్యవయవముల యాహుతిచే ఇతరుల చెవి జేరునదై **వైఖరీ** వాక్కని పిలువబడును. పరావాక్కు మన యనుభవమునకు రాకున్నను విషయజ్ఞానరూపమైన **పశ్యంతీ వాక్కు** మన యనుభవమున గోచరమగును. ఒక యర్థమున గూర్చిన జ్ఞానమున ఆ యర్థమును బోధించు శబ్దముకూడ గోచరించును. కావున పశ్యంతి, మధ్యమ, వైఖరి అను మూడు వాక్కులే మన జ్ఞానమున కందునట్టివి.

కావుననే వేరే పేరు పెట్టక పశ్యంతికి వైఖరికి మధ్య నున్న దానికి మధ్యమ వాక్కనియే పేరు పెట్టబడినది. వైఖరి యనగ చతుర్థమైన వాక్కు. ఈ చతుర్విధవాక్కు సరస్వతీ దేవియే, తదర్థములైన అర్థాదులు లక్ష్మీ రూపములు. సాధారణముగా సరస్వతి లక్ష్ములొకరికడ నుండవు. కాని యమ్మవారి కటాక్షమునకు బాత్రుడైన వానికి రెండును వశములై యుండును యని **లక్ష్మీంచ** అనుచోటి **చ**కారము తెలుపు చున్నది. ప్రణామ మనగా ఆత్మనివేదనము లేక శరణాగతి. అది యొకసారి చేసిన చాలును. **సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతమ్మమ** అని శ్రీమద్ రామాయణమున శ్రీరాముడు చెప్పినాడు. **మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరంతి తే(7.14)** అని భగవద్గీతయు దీనిని పేర్కొన్నది. ప్రణామమనగా నాదేమియులేదని ఈ స్థూలసూక్ష్మకారణదేహములు నీవే యని భగవానునిపై వాని భారముంచుట, దీనినే **భరన్యాస** మనియు నందురు. **ఏకోపి కృష్ణస్య కృతః ప్రణామః దశాశ్వమేధావభృథేన తుల్యః దశాశ్వమేధీ పునరేతి జన్మ కృష్ణ ప్రణామీ న పునర్భవాయ** (ఒకసారి చేసిన ప్రణామము దశాశ్వమేధావాభృథతుల్యము. కాదు కాదు. అంతకంటెను గొప్పది. దశాశ్వమేధి పునర్జన్మ నొందును. ప్రణామి మరల జన్మనొందదు) అను శ్లోకము కూడ నిట ననుసన్ధేయము. **సకృత్ప్రణమతః**-అనుటలోని విశేషమిది. కామాక్షి మాక్షిక అనుచోట **మాక్షి** అను వర్ణములు అవ్యవధానముగా పునరావృత్తము లగుటచే **ఛేకానుప్రాస** మను శబ్దాలంకారమున్నది. క్షణమీక్షణమ్ అనుచోట క్షణ శబ్దము యొక్క పునరావృత్తి యుండుటచే **యమకాలంకారము** అను శబ్దాలంకారమున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి వీక్షణము సర్వసంపద్ప్రదానమని ప్రదర్శింపబడినది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కంటికాంతి 'యిది' అని తెల్చుకోలేక సందిగ్ధములో మూకమహాకవి కొట్టుమిట్టాడుట వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కాదమ్బినీ కిమయతే న జలానుషఙ్గం
భృఙ్గావలీ కిమురరీకురుతే న పద్మమ్।
కిం వా కళిన్దతనయా సహతే న గఙ్గాం
కామాక్షి! నిశ్చయపదం న తవాక్షిలక్ష్మీః॥ 63

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తవ	=	నీ యొక్క
అక్షిలక్ష్మీః	=	కంటికాంతి;
కాదమ్బినీ కిమ్	=	మేఘమాలయా;

బేర్కొన్నది. అది అభ్యర్థ్య అను పదముచే చెప్పబడినది. **బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్ మామ్ ప్రపద్యతే। (7.19)** అని భగవద్గీత బహుజన్మానంతరమే జ్ఞానము కలుగునని చెప్పుచున్నది. **యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః(7.3)** (జ్ఞాన ప్రయత్నముచేయు వేలకొలది మనుష్యులలో నొకానొకడు మాత్రమే జ్ఞానమును బొందగలడు) అని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది. ఈ యంశమును **కదాచిత్** అను పదము సూచించుచున్నది. సుకృతీ అను పదము పై శ్లోకములోని కశ్చిత్ అను పదమునకు వివరణము. **అత్యన్తదుర్లభమ్** అను పదము పై శ్లోకములోని "అపి" అను పదమునకు వివరణము.

అవ:– పై శ్లోకమున దేశికకృప వైద్యానుగ్రహముగా రూపింపబడినది. ఈ శ్లోకమున దేశికకృపాలేశమును బొందినవారు కూడ సిద్ధిని బొందుదురని చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! దేశికకృపాఙ్కురమాశ్రయన్తో
నానాతపోనియమనాశితపాశబన్ధాః।
వాసాలయం తవ కటాక్షమమం మహాన్తో
లబ్ధ్వా సుఖం సమధియో విచరన్తి లోకే॥ 67

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
దేశికకృపాఙ్కురమ్	= గురువుయొక్క యనుగ్రహలేశమును;
ఆశ్రయన్తః	= ఆశ్రయించిన;
నానాతపోనియమనాశితపాశబన్ధాః	= అనేక తపోనియమములచేత నశింప జేయబడిన పాశముల బన్ధములు గల;
మహాన్తః	= గొప్పవారు;
అముమ్	= ఈ;
తవ	= నీ యొక్క;
కటాక్షమ్	= కటాక్షమును;
వాసాలయమ్	= నివాసభవనమునుగా;
లబ్ధ్వా	= పొంది;
సమధియః	= సమబుద్ధి గలవారై;
లోకే	= లోకమునందు;
సుఖమ్	= సుఖముగా;
విచరన్తి	= తిరిగెదరు.

2) మూడు నకారములు ధర్మనిషేధమున కుపయోగింపబడుట ఈ స్ఫురణమునకు హేతువు.

అవ:– ఈ శ్లోకము అమ్మవారి చూపు చల్లనిదయ్యు, శివుని చిత్తమును మోహింపజేయుట వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కాకోలపావకతృణీకరణేఽపి దక్షమ్
కామాక్షి! బాలకసుధాకరశేఖరస్య।
అత్యన్తశీతలతమోఽప్యనుపారతం తే
చిత్తం విమోహయతి చిత్రమయం కటాక్షః!! 64

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	= నీ యొక్క
అయం కటాక్షః	= ఈ చూపు
అత్యన్తశీతలతమః+అపి	= మిక్కిలి చల్లనిదైనను
కాకోలపావకతృణీకరణే+అపి	= విషాగ్నులను గడ్డిపోచగా చేయుట యందైనను
దక్షమ్	= సమర్థమైన
బాలకసుధాకరశేఖరస్య	= చిన్ని చంద్రుడు శిరోభూషణముగా గల శివునియొక్క
చిత్తమ్	= మనస్సును
అనుపారతమ్	= ఎడతెగకుండ
విమోహయతి	= విశేషముగా మోహింపజేయుచున్నది
చిత్రమ్	= వింత కదా!

తాత్పర్యము:–

విషాగ్నులను లెక్క చేయని చిన్ని చంద్రుని శిరోభూషణముగా ధరించు శివుని చిత్తమును గూడ అమ్మవారి చూపు చల్లనిదయ్యు మోహింప జేయుట చిత్రము గదా!

వివరణము:–

తృణము నగ్ని దహింపగలదు. అగ్నిదాహకము. తృణము దాహ్యము. అగ్నిని తృణీకరించినది శివుని చిత్తము. అగ్నిని దాహ్యముగా జేసికొని దాహక దాహకమైనది శివుని చిత్తము. అంతకంటె ఘోరమైన విషమో, అగ్నియో శివుని చిత్తమును మోహింప జేయవలెను. కాని అమ్మవారి చూపు శీతలమును సైతము శీతలీకరింప గలది. అని అత్యన్త శీతల తమః అను పదమందలి శీతల విశేషణము "తమ" అను ప్రత్యయము వ్యంజింపజేయుచున్నవి.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము గండ్రగొడ్డలిగా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కార్పణ్యపూరరసవర్ధితమమ్బ! మోహ-
కన్దోద్గతం భవమయం విషపాదపమ్మే।
తుఙ్గం ఛినత్తు తుహినాద్రిసుతే భవత్యాః
కాఞ్చీపురేశ్వరి! కటాక్షకుఠారధారా॥ 65

ప్రతిపదార్థము:-

అమ్బ!	=	అమ్మా!
తుహినాద్రిసుతే	=	హిమపర్వతకుమారివైన;
కాంచీపురేశ్వరి	=	ఓ కాంచీపురనాయికా!
భవత్యాః	=	నీ యొక్క;
కటాక్షకుఠారధారా	=	కంటికొన యనెడి గండ్ర గొడ్డలి యంచు;
కార్పణ్యపూరరసవర్ధితమ్	=	అహంకార ప్రవాహము నందలి రసముచే పెరిగి;
మోహకన్దోద్గతమ్	=	మోహమను దుంపనుండి మొలచిన;
తుంగమ్	=	ఎత్తయిన;
మే	=	నా యొక్క;
భవమయమ్	=	సంసారరూపమైన;
విషపాదపమ్	=	విషవృక్షమును;
ఛినత్తు	=	ఛేదించుగాక!

తాత్పర్యము:-

హిమవత్పర్వత కుమారివైన, జగదీశ్వరివైన, కాంచీపురనాయికవైన, యో కామాక్షీ దేవీ! నీ కటాక్ష మనెడి గండ్ర గొడ్డలి యంచు; మోహమనుదుంప నుండి మొలచిన, అహంకారజలముచే పెరిగిన, ఎత్తయిన నా సంసార మనెడి విషవృక్షమును ఛేదింప జేయుగాక!

వివరణము:-

అమ్మవారి చూపు సంసారమనెడి విషవృక్షమును ఛేదించు గండ్రగొడ్డలిగా రూపింపబడుటచే నిందు రూపకాలంకారమున్నది. ఆ విషవృక్షము మోహ మనెడి దుంపనుండి పుట్టి అహంకార మనెడి జలముచే పెరిగినదని అవయవముల రూపణ ముండటచే నిది సావయవము.

అవ:- పై శ్లోకమున సంసారము విష వృక్షముగా రూపింపబడినది. ఈ క్రింది శ్లోకమున నది **రోగము**గా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! ఘోరభవరోగచికిత్సనార్థ-
మభ్యర్థ్య దేశికకటాక్షభిషక్ప్రసాదాత్।
తత్రాపి దేవి! లభతే సుకృతీ కదాచి-
దత్యన్తదుర్లభమపాఙ్గమహౌషధం తే॥ 66

ప్రతిపదార్థము:-

దేవి, కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
ఘోరభవరోగచికిత్సనార్థమ్	=	ఘోరమైన సంసారమనెడి రోగము యొక్క చికిత్సకొఱకు;
అభ్యర్థ్య	=	అడిగి;
దేశికకటాక్షభిషక్ప్రసాదాత్	=	గురువు చూపనెడి వైద్యుని యనుగ్రహమువలన;
తత్ర+అపి	=	అందును;
కదాచిత్	=	ఒకప్పుడు;
సుకృతీ	=	పుణ్యాత్ముడు;
అత్యన్తదుర్లభమ్	=	మిక్కిలి దుర్లభమైన;
తే	=	నీ యొక్క;
అపాంగమహౌషధమ్	=	కటాక్షమనెడి గొప్ప మందును;
లభతే	=	పొందును.

తాత్పర్యము:-

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ కటాక్షము ఘోరమైన సంసార మనెడి రోగమును కుదుర్చుటలో గొప్ప మందు. అది లభింప వలెనన్న ముందుగా గురువనెడి వైద్యుడు లభింపవలెను. అతడు దయతో చూచి రోగి ననుగ్రహింపవలెను. మాటిమాటి కడిగిన పిమ్మట నా దేశికుడను వైద్యుడు నీకటాక్షమను గొప్ప మందు నొసగును. దానిని పొందుట కా రోగి బహుజన్మార్జితసుకృతము కలవాడై యుండవలెను. ఇన్ని యున్నను ఆ మందు లభించుట నియతము కాదు. ముఖ్యముగా గుర్వనుగ్రహమును పొంది యుండవలెను. అమ్మవారి కటాక్షము గురు కటాక్షాధీనము.

వివరణము:-

భవరోగమహౌషధముగా అమ్మవారి కటాక్షము రూపింపబడినది. గురువు వైద్యుడుగా రూపింపబడినాడు. కావున నిందు రూపకాలంకారము గలదు. గురునడుగనిదే యీ భవరోగమనే ఔషధరూపదేవీకటాక్షము నాతడీయడు. **నా పృష్టః కస్యచిద్బ్రూయాత్-** అడుగనిదే యెవనికి మోక్షోపాయము చెప్ప గూడదని పెద్దలందురు గదా! అందుకే మాటిమాటి కడుగ వలెను. **తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః(4.34)** అని భగవద్గీత జ్ఞానప్రాప్తిసాధనముగా పరిప్రశ్నను

వాడు శత్రువుతో యుద్ధము సంభవించినప్పుడేమియు సాయము చేయలేదు. అయినను శివుడు వానిని శిరమునుండి తీసివేయలేదు. ఇది వింత యను నంశమును **"చిత్రమ్"** అను పదము తెలుపుచున్నది.

అవ:– అమ్మవారి కటాక్షము మహామునులకు వైరాగ్యమును ప్రకటించుటను ఈ శ్లోకమున చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాఙ్కురైకనిలయస్తవ దృష్టిపాతః
కామాక్షి భక్తమనసాం ప్రదదాతి కామాన్।
రాగాన్వితః స్వయమపి ప్రకటీకరోతి
వైరాగ్యమేవ కథమేష మహామునీనామ్॥ 70

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
కామాఙ్కురైకనిలయః	=	కామమను మొలకకు ముఖ్య నివాసమైన;
తవ	=	నీ యొక్క;
దృష్టిపాతః	=	చూపు;
భక్తమనసామ్	=	భక్తుల మనస్సులకు;
కామాన్	=	కోరికలను;
ప్రదదాతి	=	ఇచ్చుచున్నది;
స్వయమ్	=	స్వయముగా;
రాగాన్వితః అపి	=	రాగముతో కూడిన దైనను;
ఏషః	=	ఇది(దృష్టిపాతము);
మహామునీనామ్	=	గొప్ప మునులకు;
వైరాగ్యమ్ ఏవ	=	వైరాగ్యమునే;
కథమ్	=	ఎట్లు;
ప్రకటీకరోతి	=	ప్రకటించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ చూపు మన్మథునికి పుట్టిల్లు. భక్తుల మనస్సులలో బుట్టిన కోరికలన్నిటిని తీర్చుచు నుండును. అది స్వయముగా రాగముతో కూడినదే యైనను మహామునులకు వైరాగ్యమునే ప్రకటించుచున్నది.

వివరణము:–

అమ్మవారి చూపు పడి కామారియైన శివునియెదలో సైతము శృఙ్గార

తాత్పర్యము:–

దేశికకృపాలేశమున నమ్మవారి కటాక్షమను నివాసభవనమును బొందిన గొప్పవారు సమబుద్ధి గలవారై సుఖముగ విహరించెదరు. ఆ భవనము లభించుటకు ముందు వారు గురుకృపాలేశము నాశ్రయించి వారుపదేశించిన తపోనియమముల ననుష్ఠించి పాశబన్ధములను దొలగించికొని యుండవలెను. అట్లు భవనము వారికి లభింపగా సమబుద్ధి గలవారై వారు లోకమున సుఖముగా విహరించెదరు.

వివరణము:–

సంసారవనమున భ్రమించి యలసిన వారికి నివాసభవనము కావలెను. సంసారవనమున భ్రమించుచుండగా నదృష్టవశమున లభించిన గుర్వనుగ్రహమున భ్రమించుచుండగా నదృష్టవశమున లభించిన గుర్వనుగ్రహమును బొంది వారు చెప్పిన విధముగా తపోనియమవ్రతాదుల ననుష్ఠించి తత్ఫలముగా పాశబన్ధములను నశింపజేసి కొనవలెను. అప్పుడమ్మవారి కటాక్షమను నివాసభవనము లభించును. దానిలో ప్రవేశించి సుఖముగా తిరుగుచుందురు. భవనము లభించిన వారు తిరుగుట విచరణము; భవనము లభింపక వనములో తిరుగుట భ్రమణము. మొదటిది సుఖరూపము, రెండవది దుఃఖరూపము. అమ్మవారి కటాక్షము లభించిన పిమ్మట సంసారము నందు భ్రమజనకత్వరూపవనధర్మము నశించి విశ్రాంతిజనకత్వరూపభవనధర్మము లభించుటచే వారికి లోకవిచరణము సుఖముగానే యుండును. కటాక్ష భవనమును బొంది సుఖముగా విచరించెదరు అనుమాటచేత నంతకు ముందు వారు వనమునందు భ్రమించి దుఃఖపడినారను నర్థము వ్యంగ్యమగును. వనములో కంటకవృక్షములే యధికమైనను గురుకృప యనునది దివ్యాంకురముగా చెప్పబడుటచే నది కూడ నదృష్టవశమున సంసారవనముననే లభించును. దానికై వెదకి లభింపగానే దాని నాశ్రయింపవలెనని అంకుర శబ్దముచే వ్యంగ్యమగుచున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి విలోకన మహిమ ప్రతిపాదింపబడినది.

శ్లో॥ సాకూతసంలపితసమ్భృతముగ్ధహాసం
వ్రీడానురాగసహచారి విలోకనం తే।
కామాక్షి! కామపరిపన్థిని మారవీర–
సామ్రాజ్యవిభ్రమదశాం ప్రకటీకరోతి॥ 68

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
సాకూత–	=	అభిప్రాయముతో కూడిన
సంలపిత–	=	మాటలతో

సంభృత–	= పోగుపడిన
ముగ్ధ–	= అమాయకమైన
హాసమ్	= నవ్వుగల;
వ్రీడానురాగసహచారి	= సిగ్గుతో అనురాగముతో కూడి తిరుగు;
తే	= నీయొక్క;
విలోకనమ్	= చూపు;
కామపరిపన్థిని	= కామునికి శత్రువైన శివునియందు;
మారవీరసామ్రాజ్యవిభ్రమదశామ్	= వీరుడైన మన్మథుని సామ్రాజ్యమునకు లోబడిన యవస్థను;
ప్రకటీకరోతి	= ప్రకటించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీవు సాభిప్రాయముగ మాట్లాడునప్పుడు అప్రయత్నముగా నుబికిన నవ్వు, సిగ్గు, అనురాగము, ముప్పిరిగొన్న నీ చూపు శివునియం దేర్పడిన మన్మథవీరునిసామ్రాజ్యమునకు లోబడియున్న యవస్థను బ్రకటించుచున్నది.

వివరణము:–

కాముని దహించి శివుడు కామపరిపన్థి యను ప్రసిద్ధిని బడసి యుండగా శివుని జీవితమునం దమ్మవారు ప్రవేశించినది. ఆమె చూపు శివునియందు బడినదో లేదో మన్మథుడు సమ్రాట్టగుట శివున కాయనకు లోబడి యుండు నవస్థ కలిగినది. ఈ విషయమును గూడ ఆమె కన్నులలోని హాసము తెలుపుచున్నది. ఎటువంటి శివున కెటువంటి యవస్థ కలిగినదను పరిహాసమా కన్నులలో నుండి వ్యక్తమగు చున్నది. జయాపజయములు ఎవరియందును నియతముగా నుండవు గావున ఒకప్పుడు గెలిచిన శివుడే మన్మథుడు సమ్రాట్టగుట చూచి యాతనికి లోబడ వలసిన వాడైనాడు. ఇది యంతయు నమ్మవారి విలోకన మహిమ.

అవ:– ఈ శ్లోకము అర్ధనారీశ్వరత్వము ప్రతిపాదింపబడినది.

శ్లో॥ కామాక్షి! విభ్రమబలైకనిధిర్విధాయ
భ్రూవల్లిచాపకుటిలీకృతమేవ చిత్రమ్।
స్వాధీనతాం తవ నినాయ శశాఙ్కమౌలే–
రఙ్గార్ధరాజ్యసుఖలాభమపాఙ్గవీరః॥ 69

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!

తవ	= నీయొక్క;
అపాఙ్గవీరః	= కటాక్షవీరుడు;
విభ్రమబలైకనిధిః	= విలాసబలము ముఖ్యనిధిగా గలవాడై;
చిత్రమ్	= వింతగా;
భ్రూవల్లిచాపకుటిలీకృతమ్+ఏవ	= తీగవంటి కనుబొమలు వంచుటను మాత్రమే;
విధాయ	= చేసి;
శశాఙ్కమౌలేః	= చంద్రుడు శిరమునందుగల శివునియొక్క;
అంగార్ధరాజ్యసుఖలాభమ్	= శరీరములోని సగమను రాజ్యముయొక్క సుఖసంపాదనమును;
స్వాధీనతామ్	= స్వ (నీ యొక్క) వశమును;
నినాయ	= పొందించెను.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ కటాక్షవీరుడు కనుబొమ్మలను ధనుర్లతను వంచి విలాసబలము నిధిగా పొందినవాడై శివునియొక్క సగము శరీరము నందధికారమును నీకు వశ మొనర్చెను.

వివరణము:–

అమ్మవారికి లభించినది శివుని యంగార్ధ రాజ్యము. దానిని లభింపజేసిన వాడు అపాఙ్గవీరుడు అపాఙ్గి అనగా తొలగిన అంగము కలవాడు. అనఙ్గుడన్న మాట. అనంగుడంగార్ధ రాజ్యము నమ్మవారికి సంపాదించి పెట్టుట యను వింత ఈ శ్లోకమునందు వర్ణింపబడినదని **'చిత్రమ్'** అను పదము తెలుపుచున్నది. శివుడు శశాంకమౌళి. మన్మథున కా శశాంకుడు మామ. మన్మథుని పక్షమున నుండవలసిన వాడు. ఆ శశాంకుడు శత్రువైన మన్మథుని పక్షమునకు చెందినవాడు. శివుడు శత్రుపక్షమునకు చెందిన వాని నెత్తికెక్కించుకొన్నాడు. అయినను చంద్రుడు శివునకేమియు సాయపడలేదు. చివఱకు శివుడోడింప బడినవాడు. తత్ఫలితముగా తన శరీరార్ధ రాజ్యమందధికారమును గోల్పోయినాడు. ఇప్పటికి నా శశాంకుని నెత్తిమీదనే యుంచుకొన్నాడు. ఇది వింత యని **"చిత్రమ్"** అను పదము తెలుపుచున్నది. శివుడమ్మ వారికి తన శరీరములోని సగమప్పగించి యోటమి నంగీకరించినాడు. అప్పుడా శశాంకు డమ్మవారి శిరమున గూడ వ్యాపించినాడు. అప్పుడాత దపాంగుడను నామాంతరముగల అనంగుని పక్షమే వహించి నట్టైనది. అయినను శివునకు శశాంకమౌళి యను యశము వీడి పోలేదు. ఇది వింత యను విషయమును **"చిత్రమ్"** అను పదము తెలుపుచున్నది. శశాఙ్కి శబ్దము చంద్రగత కలంకితను దోషిత్వమును చెప్పుచున్నది. అట్టి వానిని నెత్తికెక్కించు కొన్నను

మన్మథరిపోః = మన్మథశత్రువైన శివునియొక్క;
అవలోకనేషు = చూపులయందు;
కాన్తమ్ = కాన్తి నొందిన;
పయోజమ్ ఇవ = కమలమువలె;
తావకమ్ = నీ;
అక్షిపాతమ్ = చూపును;
ప్రేమాగమః = ప్రేమయొక్క రాక;
దివసవద్ = పగలువలె;
వికచీకరోతి = వికసింపజేయుచున్నది;
లజ్జాభరః = సిగ్గుయొక్క యతిశయము;
రజనివత్ ముకులీకరోతి = రాత్రివలె సంకోచింపజేయును.

తాత్పర్యము:–

ఓ కామాక్షీ దేవీ! శివుని చూపులు సోకగానే నీ కటాక్షము అందమైన కమలమువలె పగలుయొక్క ప్రేమతో వికసించుచు రాత్రివంటి లజ్జతో ముకుళించుచున్నది.

వివరణము:–

శివుని చూపులు సోకగానే అమ్మవారి కటాక్షము కమలమువలె ప్రేమలజ్జ ఘర్షణతో వికసించియు వికసింపక, ముకులించియు ముకులింపక అరమోడ్పుతో ప్రకాశించుచున్నది. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమునకు కమలము తోడి పోలిక **ఇవ** శబ్దముచే చెప్పబడుటచే **నుపమాలంకారము** వాచ్యమై యున్నది. పగలు వంటిది ప్రేమయని, రాత్రివంటిది సిగ్గని, అప్రసిద్ధములతో పోలిక చెప్పబడినది. సిద్ధమైన కమలముతో కటాక్షమునకు పోలిక చెప్పబడినది. కమలము పగలు వికసించుట రాత్రి ముకుళించుట కవి సమయసిద్ధములే.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షలీలావైచిత్రి పేర్కొనబడుచున్నది.

శ్లో॥ మూకో విరిఞ్చతి పరం పురుషః కురూపః
కన్దర్పతి త్రిదశరాజతి కిమ్పచానః।
కామాక్షి! కేవలముపక్రమకాల ఏవ
లీలాతరఙ్గితకటాక్షరుచః క్షణం తే॥ 74

ప్రతిపదార్థము:–
కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే = నీ యొక్క;

సంబంధమైన కామము కలిగినది. భక్తుల మనస్సులలోనున్న శృఙ్గారేతరము లైన కామముల నెన్నిటినో ప్రసాదించుచున్నది. అమ్మవారి చూపున శివ విషయకమైన రాగమున్నను మహామునులకు మాత్రము వైరాగ్యమునే కల్పించు చున్నది. రాగన్వితమైనది వైరాగ్యమును కలిగించుట వింతయే, అమ్మవారి కటాక్షమహిమ అన్ని విరోధములకు నతీతమే కావున నందు **విరోధాభాసాలంకార** మున్నది. వైరాగ్యమనగా శృంగార, శృంగారేతర సర్వకామములు వీడిపోవుట. ఇట్టి స్థితి సామాన్య భక్తులలో నుండదు. సర్వసఙ్గపరిత్యాగులైన మునులలో మాత్రమే యుండును. సర్వసంగపరిత్యాగసూచకముగా తల గొరిగించుకొని యున్న సన్యాసి **ముని** యనబడును. సంకల్పములు మనస్సున మొలచు కేశములు. వానిని ఛేదించిన వాడు ముని, దానికి బహిరంగ సూచనము శిరోముండనము. శిరోముండనమను బహిరంగ చిహ్నము లేకున్నను మనస్సు నందలి సంకల్పముల త్యజించిన వాడు మునియే యగును. అట్టి మునులకు సైతము అమ్మవారి కటాక్షము వాంఛనీయమే. అది లేనిదే అద్వైత వాసనయే లభించదు. ఇక జీవైశ్వర్యైక్యవిజ్ఞానము, ముక్తిలాభము, అను నంశములు లభింపవని చెప్పనక్కఱలేదు కదా! ఈ యంశమంతయు ముని విశేషణమైన మహాశబ్దము వ్యంజింప జేయుచున్నది.

;**అవ:–** ఈ శ్లోకమున శివుడు 'నెమలి'గా రూపింపబడుచున్నాడు.

శ్లో॥ కాలామ్బువాహనివహైః కలహాయతే తే
కామాక్షి! కాలిమమదేన సదా కటాక్షః।
చిత్రం తథాపి నితరామముమేవ దృష్ట్వా
సోత్కణ్ఠ ఏవ రమతే కిల నీలకణ్ఠః॥ 71

ప్రతిపదార్థము:–
కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే = నీ యొక్క;
కటాక్షః = చూపు;
సదా = ఎల్లప్పుడు;
కాలిమమదేన = నలుపుయొక్క మదముచేత;
కాలామ్బువాహనివహైః = వర్షాకాలమేఘముల గుంపులతో;
కలహాయతే = కలహించును;
తథాపి = అయినను;
అముమ్ ఏవ = దీని (కటాక్షము) నే;
దృష్ట్వా = చూచి;

నీలకణ్ఠః = నల్లని కంఠము గల శివుడను నెమలి;
సోత్కణ్ఠః ఏవ = ఉత్కంఠగల వాడయియే;
నితరామ్ = ఎక్కువగా;
రమతే కిల = రమించునట;
చిత్రమ్ = వింత గదా!

తాత్పర్యము: –

ఓ కామాక్షీ దేవీ! నీ కటాక్షము వర్షాకాలమేఘమాలతో కాలిమ మదము కారణముగా కలహించుచున్నను దీనిని చూచి యుత్కంఠగల వాడయి శివుడను నెమలి రమించుచుండుట చిత్రము గదా!

వివరణము: –

వర్షాకాల మేఘములను చూచి యుత్కంఠ గలదై నెమలి సంతోషముతో పురివిప్పి యాడును. కావున మేఘములతో నెమలికి స్నేహమే యుండును. కాని అమ్మవారి కటాక్షము మేఘములతో కలహించుచుండును. అయినను శివుడను నెమలి మాత్రము తన మిత్రులైన కాలామ్బువాహములతో కలహించు కటాక్షమును చూచి యానందించుచునే యుండుట విచిత్రము. ఈ శ్లోకమున శివుడు నెమలిగా నీలకంఠశబ్దశ్లేషబలమున రూపింపబడినాడు. కావున నిందు **రూపకాలంకార** మున్నది. చిత్రమ్, తథాపి అను శబ్దములచే చెప్పబడిన కాలామ్బువాహములతో కలహించు కటాక్షమును చూచి యానందించుట యను విరోధము శ్లేషచే పరిహరింపబడును. కావున నిందు విరోధాభాసాలంకార మున్నది. అది రూపకశ్లేషలచే ననుప్రాణితమై యున్నది.

అవ: – పై శ్లోకమున శివుడు **నెమలి**గా రూపింపబడినాడు. ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి యపాఙ్గము **నెమలి**గా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! మన్మథరిపుం ప్రతి మారతాప –
మోహాన్ధకారజలదాగమనేన నృత్యన్।
దుష్కర్మకఞ్చుకికులం కబలీకరోతు
వ్యామిశ్రమేచకరుచిస్త్వదపాఙ్గకేకీ॥ 72

ప్రతిపదార్థము: –

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
మన్మథరిపుమ్ ప్రతి = మన్మథునికి శత్రువైన శివునిగూర్చి;
మారతాపమోహాన్ధకారజలదాగమనేన = మన్మథతాపమోహాన్ధకారమనెడి మేఘముయొక్క రాకచే;
నృత్యన్ = నర్తించుచున్న;
వ్యామిశ్రమేచకరుచిః = బాగుగా కలసిన నల్లని కాంతిగల;
త్వదపాఙ్గకేకీ = నీ కటాక్షమనెడి నెమలి;
దుష్కర్మకంచుకికులమ్ = చెడు పనులనెడి పాముల సమూహమును;
కబలీకరోతు = మ్రింగివేయుగాక.

తాత్పర్యము: –

అమ్మవారి కటాక్షమనెడి నెమలి శివునిపైకి మన్మథమోహాన్ధకారమేఘము యొక్క రాకతో పురివిప్పి నాట్యము చేయుచున్నదై దుష్కర్మసర్పసమూహములను మ్రింగివేయుగాక!

వివరణము: –

తొలకరి మేఘముయొక్క రాకతో నంతకు ముందు బాగుగా నెండిన భూమినుండి గాలియాడక తాపము బయలు దేరును. మెల్లిగా చీకట్లు గ్రమ్ముకొనును. అట్లే శివుని పై మన్మథుడు విజయము నంద నాతనికి తాపము కలిగినది. మోహాన్ధకారము గ్రమ్ముకొన్నది. అది చూచి యమ్మవారి కటాక్షమను నెమలి సంతోషించి యాడుచున్నది అని కటాక్షమందు నెమలియొక్క యారోపము; దుష్కర్మలందు సర్పారోపమును నీ శ్లోకమున నుండుటచే నీ శ్లోకమున **రూపకాలంకార** మున్నది. నెమలి జలదాగమనమున సంతోషించి నర్తించును. కటాక్షమను నెమలి జలదాగమనమున సంతోషించి నర్తించును. కటాక్షమను నెమలి శివునకు మారతాపమోహాన్ధకారమేఘముయొక్క రాకతో నర్తించును. ఇట్లు మారతాపమోహాన్ధకారమందు జలదముయొక్క యారోపము కూడ నందుండుటచే నిది యాడునెమలియందు బహువర్ణమిశ్రితమైన నల్లని కాంతి యుండును. అట్లే అమ్మవారి కటాక్షమునందు నుండును. కటాక్షమునందు చేయబడుచున్న నెమలి యారోపణము మనస్సునందు రూఢమగుటకు వ్యామిశ్రమేచకరుచి యను సమానధర్మము సాయపడుచున్నది.

అవ: – పై శ్లోకమున మన్మథరిపునకు మార తాపము చెప్పబడినది. ఈ క్రింది శ్లోకమున శివుని చెప్పుటకు మన్మథరిపు శబ్దమే ప్రయోగింపబడినది.

శ్లో॥ కామాక్షి! మన్మథరిపోరవలోకనేషు
కాన్తం పయోజమివ తావకమక్షిపాతమ్।
ప్రేమాగమో దివసవద్వికచీకరోతి
లజ్జాభరో రజనివన్ముకులీకరోతి॥ 73

ప్రతిపదార్థము: –

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!

చన్ద్రాతపన్తి ఘనచన్దనకర్దమన్తి
ముక్తాగుణన్తి హిమవారినిషేచనన్తి॥ 77

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీదేవీ!
శీతలతరాణి	= మిక్కిలి చల్లనైన;
తవ	= నీయొక్క
ఈక్షితాని	= చూపులు;
సంసారఘర్మపరితాపజుషామ్	= సంసారగ్రీష్మపరితాపము నొందిన;
నరాణామ్	= మనుష్యులకు;
చన్ద్రాతపన్తి	= వెన్నెలలగుచున్నవి;
ఘనచన్దనకర్దమన్తి	= గంధపు ముద్దలగుచున్నవి;
ముక్తాగుణన్తి	= ముత్తెముల హారములగుచున్నవి;
హిమవారినిషేచనన్తి	= హిమజలముయొక్క అభిషేకములగుచున్నవి.

తాత్పర్యము:-

అమ్మవారి చల్లని చూపులు సంసారమను గ్రీష్మముయొక్క పరితాపముచే తపించిన మనుష్యులకు వెన్నెలలు గంధపు ముద్దలు, ముత్తెముల హారములు హిమజలాభిషేకములగుచున్నవి.

వివరణము:-

ఎండ కాలమున మనుష్యులు తాపముపశమింపజేసికొనుటకై వెన్నెలలను చందనచర్చలను సేవించెదరు. ముత్తెముల హారముల ధరించెదరు. మంచు వేసిన నీటి నొంటిపై జల్లుకొందురు. సంసారగ్రీష్మతాపతప్తులగువారి కమ్మవారి కటాక్షములే వెన్నెలలవలె, గంధపు బూతలవలె, ముత్తెములవలె, చల్లని నీటి జల్లులవలె, నాచరించుచున్నవని చెప్పుటచే ఉపమానముల మాలయుండుటచే నీ శ్లోకమున **మాలోపమాలంకార**మున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపులు శివునియందు మన్మథజ్వాలను రగుల్కొల్పుటను రంగరించుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రేమామ్బురాశిసతతస్నపితాని చిత్రం
కామాక్షి! తావకకటాక్షనిరీక్షణాని।
సన్ధుక్షయన్తి ముహురిన్ధనరాశిరీత్యా
మారద్రుహో మనసి మన్మథచిత్రభానుమ్॥ 78

లీలాతరంగితకటాక్షరుచః	= విలాసముతో ప్రసరించిన కటాక్షకాంతియొక్క;
కేవలమ్	= ఒక;
ఉపక్రమకాల ఏవ	= ఆరంభకాలమందే;
క్షణం	= క్షణములో
మూకః	= మూగివాడు;
విరించతి	= బ్రహ్మ యగుచున్నాడు;
పురమ్	= మిక్కిలి;
కురూపః	= వికృతమైన రూపముగల;
పరుషః	= పురుషుడు;
కందర్పతి	= మన్మథు డగుచున్నాడు;
కింపచానః	= పేదవాడు;
త్రిదశరాజతి	= ఇంద్రుడగుచున్నాడు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ లీలాకటాక్షము పూర్తిగ ప్రసరింపకుండగనే, కొంచెము ప్రసరింపగానే మూగ-బ్రహ్మ, వికృతరూపుడు-మన్మథుడు, పేద-ఇంద్రుడు నగుచున్నాడు.

వివరణము:-

మాట్లడలేని వాడు మూగ, బ్రహ్మయో సరస్వతికి భర్త నాలుగు వేదములను నాలుగు ముఖములనుండి వెలువరించినవాడు, మాట్లాడగల వారందఱిలో నెవడును బ్రహ్మను మించలేడు. అమ్మ కటాక్షము ప్రసరించుటతోడనే మూగ బ్రహ్మయగును. కురూపుడనగా కంటికి వెగటు కలిగించు రూపము కలవాడు. కందర్పుడో సౌందర్యవంతుల కుపమానభూతుడు. కురూపునియం దమ్మవారి కటాక్షము ప్రసరించుటతోడనే వాడు సౌందర్యవంతులలో నగ్రగణ్యుడైన కందర్పుడగును. కింపచనుడనగా నేడు వండుటకేమి యున్నది. అది యెక్కడెట్లు లభించునని యాలోచించుకొనుచుండువాడు. త్రిదశరాజనగా పరమైశ్వర్య వంతుడైన ఇంద్రుడు. అమ్మవారి కటాక్షము ప్రసరించుటతోడనే కింపచాను డింద్రు డగును. పై మూడు వాక్యము లమ్మవారి కటాక్షమునకు గల అఘటిత ఘటనాసామర్థ్యమును వెల్లడించుచున్నవి. కటాక్షప్రసారముయొక్క ఆరంభకాలము తోనే యనగా కారణము సమగ్రము కాకుండగానే కార్యమైనట్లు చెప్పబడుటచే నిందతిశయోక్త్యలంకార మున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి 'కన్ను' కమలముగా భావించుటచే ఉత్ప్రేక్ష వాచ్యమైయున్నది.

శ్లో॥ నీలాలకా మధుకరన్తి మనోజ్ఞనాసా-
ముక్తారుచః ప్రకటకన్దబిసాఙ్కురన్తి।
కారుణ్యమమ్బ! మకరన్దతి కామకోటి!
మన్యే తతః కమలమేవ విలోచనం తే॥ 75

ప్రతిపదార్థము:-

కామకోటి	=	కామకోటిపీఠాధీశ్వరివైన
అమ్బ!	=	ఓ యమ్మా!
నీలాలకాః	=	నల్లని ముంగురులు;
మధుకరన్తి	=	తుమ్మెదలగుచున్నవి;
మనోజ్ఞనాసాముక్తారుచః	=	అందమైన ముక్కు ముత్తెపు కాంతులు;
ప్రకటకన్దబిసాఙ్కురంతి	=	స్పష్టమైన కన్దమందలి తామరతూండ్ల మొలకలగుచున్నవి;
కారుణ్యమ్	=	దయ;
మకరన్దతి	=	మకరన్దమగుచున్నది;
తతః	=	అందువలన;
తే	=	నీ యొక్క;
విలోచనమ్	=	కంటిని;
కమలమ్ ఏవ	=	కమలమును గానే;
మన్యే	=	తలచుచున్నాను.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ కన్నుమీద వాలు ముంగురులు తుమ్మెదలుగా, ముక్కు ముత్తెపు కాంతులు కందబిసాంకురములుగా, కారుణ్యము మకరన్దముగా, భాసించుటచే నీ కన్నును కమలమును గానే తలచుచున్నాను.

వివరణము:-

అమ్మవారి కన్నును కమలమునుగా భావించుట **మన్యే** అను పదముచేత చెప్పబడుట చే నీ శ్లోకమునం దుత్ప్రేక్షాలంకారము వాచ్యముగా నున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము 'కామధేనువే' అని రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఆకాఙ్క్ష్యమాణఫలదానవిచక్షణాయాః
కామాక్షి! తావకకటాక్షకకామధేనోః।

సమ్పర్క ఏవ కథమమ్బ! విముక్తపాశ-
బన్ధాః స్ఫుటం తనుభృతః పశుతాం త్యజన్తి॥ 76

ప్రతిపదార్థము:-

అమ్బ	=	అమ్మా!
కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
ఆకాంక్ష్యమాణఫలదానవిచక్షణాయాః	=	కోరిన ఫలముల నిచ్చుటలో సమర్థురాలైన;
తావకకటాక్షకకామధేనోః	=	నీ కటాక్షమనెడి కామధేనువుయొక్క;
సంపర్క ఏవ	=	సంబంధమునందే;
స్ఫుటమ్	=	స్పష్టముగా;
తనుభృతః	=	దేహధారులు;
విముక్తపాశబన్ధాః	=	విడువబడిన పాశములయొక్క బన్ధములు గలవారై;
కథమ్	=	ఎట్లు;
పశుతామ్	=	పశుభావమును;
త్యజన్తి	=	విడుచుచున్నారు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! కామాక్షీ దేవీ! కోరిన ఫలముల నొసగుటలో సమర్థమగుటచే నీ కటాక్షము కామధేనువే. దాని సంబంధము కలిగిన తోడనే దేహధారులు పాశబన్ధములనుండి విడివడుదురు. ఇది యెట్లు?

వివరణము:-

కామధేనువు కూడ పశుత్వజాతియుతమే కావున పశువే. పశువు బన్ధింపబడునే కాని బంధములనుండి యితరుల విడిపింపజాలదు. అమ్మవారి కటాక్షకామధేనువుమాత్రము తన సంపర్కము కలిగిన యందఱిని బంధముల నుండి విడిపించును. అమ్మవారి కటాక్షమను కామధేనువు పశుజాతిస్వభావ విలక్షణముగా బన్ధవిమోచన మొనరించునట్లు చెప్పబడుటచే నేర్పడిన విరోధము అమ్మవారి కటాక్షమహిమాతిశయమున **విరోధాభాసాలంకార** మొప్పుచున్నది. కటాక్షమునందు కామధేనుత్వారోపముచే నది **రూపకానుప్రాణితమైనది.**

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపుల వైచిత్రి ప్రతిపాదింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ సంసారఘర్మపరితాపజుషాం నరాణాం
కామాక్షి! శీతలతరాణి తవేక్షితాని।

కలవారుగా;
కల్పిత- = కల్పింపబడిన
ఉత్తంస- = శిరోభూషణము (చంద్రుని) చేత
చకోరకుటుమ్బ- = చకోరకుటుమ్బములయొక్క
పోషాః = పోషణము గలవారుగా;
నక్తందివ- = రాత్రింబవళ్ళ
ప్రసవ- = పుట్టుకకు
భూ- = చోట్లు(సూర్యచంద్రులు)
నయనాః = కన్నులుగా గలవారుగా;
భవన్తి = అగుచున్నారు.

తాత్పర్యము :-

అమ్మవారి చూపు పడిన పుణ్యాత్ములు సజ్జనులైన కొందఱు మాత్రమే నల్లని మెడగల వారుగా (నీలకంఠులుగ) శిరస్సున చంద్రునలంకరించు కొనువారుగా (చంద్రశేఖరులుగ) సూర్యచంద్రులు కన్నులుగా గలవారుగా (సూర్య చంద్రనేత్రులుగా) నగుదురు.

వివరణము :-

అమ్మవారి చూపు బడిన పుణ్యాత్ములు శివరూపమును పొందుదురనుటకు బదులుగా చంద్రశేఖరులుగా సూర్యచంద్రనేత్రులుగా నగుదురని భంగ్యంతరముగా చెప్పుటచే నీ శ్లోకమున **బర్యాయోక్తాలంకారము**న్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి **లోచనమహిమ** వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ నీలోత్పలప్రసవకాన్తినిదర్శనేన
కారుణ్యవిభ్రమజుషా తవ వీక్షణేన।
కామాక్షి! కర్మజలధేః కలశీసుతేన
పాశత్రయాద్వయమమీ పరిమోచనీయాః॥ 82

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
నీలోత్పలప్రసవకాన్తినిదర్శనేన = నల్లగలువ పూవుయొక్క కాంతిని బ్రదర్శించు;
కారుణ్యవిభ్రమజుషా = దయయొక్క విలాసమును బొందిన;
కర్మజలధేః = కర్మయను సముద్రమునకు;
కలశీసుతేన = అగస్త్యుడైన;

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీదేవీ!
ప్రేమామ్బురాశిసతతస్నపితాని = ప్రేమ సముద్రమునందు నిరంతరము మునిగిన;
తావకకటాక్షనిరీక్షణాని = నీ కడగంటి చూపులు;
ముహుః = మాటిమాటికి;
ఇన్ధనరాశిరీత్యా = ఇన్ధన సమూహమువలె;
మారద్రుహః = మన్మథునకు ద్రోహ మొనర్చిన శివునియొక్క;
మనసి = మనస్సునందు;
చిత్రమ్ = వింతగా;
మన్మథచిత్రభానుమ్ = మన్మథాగ్నిని;
సంధుక్షయన్తి = జ్వలింపజేయుచున్నవి.

తాత్పర్యము :-

అమ్మవారి కడగంటి చూపులు ప్రేమసముద్రములో మునిగియుండియు నిన్ధనరాశివలె మాటిమాటికి శివుని మనస్సునందు మన్మథాగ్నిని రగులు కొల్పుచున్నవి.

వివరణము :-

ప్రేమసముద్రములో మునిగిన అమ్మవారి చూపులు శివుని మన్మథాగ్ని రగులు కొల్పుట విరోధము. తడిసిన ఇంధనములు అగ్నిని రగుల్పలేవు గదా! ఈ విరోధము **చిత్రమ్** అనుపదముతో చెప్పబడి కటాక్షమహిమాతిశయముచే పరిహరింపబడుటచే నీ శ్లోకమున **విరోధాభాసాలంకారము** కలదు.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమును దుఃఖశమనమునకై ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కాలాఞ్జనప్రతిభటం కమనీయకాన్త్యా
కన్దర్పతన్త్రకలయా కలితానుభావమ్।
కాఞ్చీవిహారరసికే కలుషార్తిచోరం
కల్లోలయస్వ మయి తే కరుణాకటాక్షమ్॥ 79

ప్రతిపదార్థము:-

కాంచీవిహారరసికే = కాంచీపట్టణమునందు విహరించుటలో రసించునో దేవీ;
కమనీయకాన్త్యా = అందమైన కాంతితో;
కాలాంజనప్రతిభటమ్ = నల్లని కాటుకకు దీటైన;

కన్దర్పతంత్ర కలయా	=	అనంగతన్త్రవిద్యచేత;
కలితానుభవమ్	=	పొందిన గొప్పతనముగల;
కలుషార్తిచోరమ్	=	దోషముల దుఃఖముల దొంగిలించు;
తే	=	నీయొక్క;
కరుణాకటాక్షమ్	=	దయగల చూపును;
మయి	=	నాయందు;
కల్లోలయస్వ	=	పొంగింపజేయును.

తాత్పర్యము :–

ఓ దేవీ! నీ చూపు కాంతిచేతనే కాలాంజనముతో బోలియున్నది. మన్మథాగమముతో మరింత గొప్పతనము నొందియున్నది. దోషముల దుఃఖముల నపహరించు నీ కరుణాకటాక్షమును నాయందు బఱపుము.

వివరణము :–

అమ్మవారి కటాక్షము కరుణగల దొంగ కావుననే తన కలుషదోషముల నపహరింపగ వేడికొనుచున్నాడు. అమ్మవారి కన్ను, కాటుక అక్కఱ లేనంత నల్లని కాంతిని గలిగి యున్నది. మరొక విధముగా తాను ధరించిన కాటుకనే యోడించ గలిగి యున్నది. దొంగను దనకడకు బంపుమని కోరుట యిందలి చిత్రము.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి **లోచనవైచిత్రి** చిత్రీకరింపబడినది.

శ్లో॥ క్రాన్తేన మన్మథమదేన విమోహ్యమాన–
స్వాన్తేన చూతతరుమూలగతస్య పుంసః।
కాన్తేన కిఞ్చిదవలోకయ లోచనస్య
ప్రాన్తేన మాం జనని! కాఞ్చిపురీవిభూషే!॥ 80

ప్రతిపదార్థము:–

కాంచిపురీవిభూషే!	=	కాంచీ పట్టణమున కలంకారమైన
జనని!	=	యో తల్లీ!
క్రాంతేన	=	విక్రమించిన;
మన్మథమదేన	=	కాముని మదముచే;
చూతతరుమూలగతస్య	=	మామిడి చెట్టు మూలముననున్న;
పుంసః	=	పురుషునియొక్క (ఏకామేశ్వరుని యొక్క);
విమోహ్యమానస్వాంతేన	=	మోహించిన మనస్సుగల;
కాంతేన	=	మనోహరమైన;

లోచనస్య	=	కంటియొక్క;
ప్రాంతేన	=	కొనచేత;
మామ్	=	నన్ను;
కించిత్	=	కొంచెము;
అవలోకయ	=	చూడుము.

తాత్పర్యము:–

ఓ తల్లీ! నీ కంటి కొనయందు మన్మథుని మదమున్నది. అది యేకామ్రేశ్వరుని మనస్సును మోహింపజేయుచున్నది. అందమైన యా కంటికొనతో నన్ను కొంచెము చూడుము.

వివరణము:–

నిరంతరము భర్తనే చూచుచు నాతనినే మోహింపజేయుచున్న నీవు, బిడ్డనైన నన్ను కొంచెము సేపైన చూడుము అని, **జనని** అను పదముచే వ్యంగ్యమగు చున్నది. ఈ శ్లోకమున **క్రాంతేన, స్వాంతేన, కాంతేన, ప్రాంతేన** అను నాల్గు పదములు నాల్గు పాదముల మొదట నుండుటచే ఆద్యనుప్రాసమను పేరు గల శబ్దాలంకారమున్నది. శివునకు అని అనుటకు బదులుగా చూతతరుమూల గతుడైన, పురుషునకు అని అనుట చేత అనగా భంగ్యంతరముగా శివుని చెప్పుటచేత **పర్యాయోక్తాలంకార** మనుపేరు గల అర్థాలంకారమున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకము అమ్మవారి చూపు పడినవారు శివరూపము నొందుదురని ప్రతిపాదింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! కేఽపి సుజనాస్త్వదపాఙ్గసఙ్గే
కణ్ఠేన కన్దలితకాలిమసమ్ప్రదాయాః।
ఉత్తంసకల్పితచకోరకుటుమ్బపోషా
నక్తన్దివప్రసవభూనయనా భవన్తి॥ 81

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కే+అపి	=	ఎవరో;
సుజనాః	=	సజ్జనులు;
త్వదపాంగసంగే	=	నీకడగంటి చూపుల కలయికయందు;
కంఠేన	=	మెడతో;
కన్దలితకాలిమసంప్రదాయాః	=	గడ్డకట్టించిన నలుపుదనముయొక్క సంప్రదాయము

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ కటాక్షము మన్మథ విలాసముల గర్వము. వికసించిన కలువల నైపుణ్యమునకు నింద. సంసారాన్ధకారమునకు దీపకలిక. అట్టి నీ కటాక్షము నన్ను నిరంతరము కాపాడుగాక!

వివరణము:–

అమ్మవారి కటాక్షమునందు అంకురత్రయారోపముండుటచే **మాలా రూపకాలంకార** మున్నది. వాని అంకుర త్రయమున మూడవ యారోపము భవమునందు తమిస్రారోపముతో సమంజసమగుచున్నందున మూడవపాదమున **పరమ్పరిత రూపకాలంకార**మున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున రూపకాలంకారము వాచ్యమై యున్నది.

శ్లో॥ కైవల్యదివ్యమణిరోహణపర్వతేభ్యః
కారుణ్యనిర్ఝరపయఃకృతమజ్జనేభ్యః।
కామాక్షి! కిఙ్కరితశఙ్కరమానసేభ్యః
తేభ్యో నమోఽస్తు తవ వీక్షణవిభ్రమేభ్యః॥ 86

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కైవల్యదివ్యమణిరోహణపర్వతేభ్యః	=	కైవల్యమను దివ్యమణికి రోహణ గిరులైన;
కారుణ్యనిర్ఝరపయఃకృతమజ్జనేభ్యః	=	దయాప్రవాహజలమున చేయబడిన;
కింకరితశంకరమానసేభ్యః	=	సేవకముగా చేయబడిన శివుని మనస్సుగల;
తేభ్యః	=	ఆ;
తవ	=	నీయొక్క;
వీక్షణవిభ్రమేభ్యః	=	చూపుల విలాసములకొఱకు;
నమః	=	నమస్సు;
అస్తు	=	అగుగాక.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ వీక్షణవిభ్రమములు కైవల్యదివ్యమణికి రోహణగిరులు, దయాప్రవాహజలమున స్నాతములైనట్టివి. శివుని మనస్సును దాసముగా నొనరించు కొన్నట్టివి. అట్టి నీ వీక్షణవిభ్రమములకు నా నమస్సగుగాక.

తవ	=	నీయొక్క;
వీక్షణేన	=	చూపుచేత;
అమీ	=	ఈ;
వయమ్	=	మేము;
పాశత్రయాత్	=	పాశముల మూడింటినుండి;
పరిమోచనీయాః	=	విడిపింపదగినవారము.

తాత్పర్యము:–

నీ చూపు నల్లనికాంతిని ప్రదర్శించునది. కారుణ్యమే విలాసముగా గలిగి యున్నది. అది కర్మసముద్రము నగస్త్యునివలె త్రాగి వేయునట్టిది. అట్టి నీ చూపు మమ్ము పాశత్రయమునుండి విడిపింపవలెను తల్లీ!

వివరణము:–

నీలోత్పలప్రసవకాన్తినిదర్శనేన అను సమాసమున అన్యధర్మము నన్యత్ర యారోపించుట (నీలోత్పల కాంతిని అమ్మవారి కన్ను ప్రదర్శించుట) చే **నిదర్శనాలంకార** మున్నది. **కారుణ్యవిభ్రమజుషా** అను సమాసమున చుట్టు భక్తులు మూగియుండుటచే వారిపై గల కరుణతో నిటునటు తిరుగు, లేక కారుణ్యమును బొందిన అను నర్థాంతరములు కూడ చెప్పవచ్చును. కర్మజలధేః **కలశీసుతేన** అను సమాసములో **రూపకాలంకార**మున్నది. మూడవపాదమున రెండు కకారములు, నాల్గవపాదమున రెండు పకారములు – ఒకటవ తొమ్మిదవ అక్షరములుగా నుండుటచే దాక్షిణాత్యభాషా సంప్రదాయము ననుసరించి యతి, అలంకారికసంప్రదాయము ననుసరించి వృత్త్యనుప్రాసము అను శబ్దాలంకారమును కలవు.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి **'నేత్రరుచి'** వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ అత్యన్తచఞ్చలమకృత్రిమమఞ్జనం కిం
ఝఙ్కారభఙ్గిరహితా కిము భృఙ్గమాలా।
ధూమాఙ్కురః కిము హుతాశనసఙ్గహీనః
కామాక్షి! నేత్రరుచినీలిమకన్దలీ తే॥ 83

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీదేవీ!
తే	=	నీయొక్క;
నేత్రరుచినీలిమకన్దలీ	=	కంటి కాంతియనెడి నలుపు మొలక;
అత్యన్తచంచలమ్	=	మిక్కిలి చంచలమైన;

అకృత్రిమమ్	=	సహజమైన;
అంజనమ్ కిమ్	=	కాటుకయా;
ఝుంకారభఙ్గిరహితా	=	ఝుంకారపు తీరులేని;
భృఙ్గమాలా కిము	=	తుమ్మెదల వరుసయా
హుతాశనసఙ్గహీనః	=	అగ్నిసమ్పర్కములేని;
ధూమాఙ్కురః కిము	=	పొగమొలకయా.

తాత్పర్యము :-

అమ్మా నీ నేత్రకాంతి మిక్కిలి చంచలమైన సహజమైన కాటుకయా? ఝుంకారములేని తుమ్మెదల వరుసయా? అగ్ని సంపర్కములేని పొగ మొలకయా?

వివరణము :-

అంజనమునకు చాంచల్య ముండదు. భృంగమాల ఝుంకార రహితముగా నుండదు. పొగ మొలక అగ్ని సంపర్కము లేక యుండదు. అమ్మవారి నేత్రరుచి యా మూడు వస్తువులుగా నుల్లేఖింపబడుటచే **నుల్లేఖాలంకార** మీ శ్లోకమున నున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమునకు దోసిలొగ్గుట ప్రతిపాదింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ **కామాక్షి! నిత్యమయమఞ్జలిరస్తు ముక్తి-**
బీజాయ విభ్రమమదోదయఘూర్ణితాయ।
కన్దర్పదర్పపునరుద్భవసిద్ధిదాయ
కల్యాణదాయ తవ దేవి! దృగఞ్చలాయ॥ **84**

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!దేవి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
ముక్తిబీజాయ	=	ముక్తికి మూలమైన;
విభ్రమ-	=	విలాసముయొక్క
మద-	=	మదముయొక్క
ఉదయ-	=	పుట్టుకచే
ఘూర్ణితాయ	=	భ్రమించు
కన్దర్ప-	=	మన్మథుని
దర్ప-	=	గర్వముయొక్క
పునః-	=	మరల
ఉద్భవ-	=	పుట్టుకయను
సిద్ధిదాయ	=	సిద్ధిని ఇచ్చు;

కల్యాణదాయ	=	శుభముల నొసగు;
తవ	=	నీయొక్క;
దృగఞ్చలాయ	=	కంటికొనకొఱకు;
నిత్యమ్	=	ఎల్లప్పుడు;
అయమ్	=	ఈ;
అఞ్జలిః	=	దోసిలి;
అస్తు	=	అగుగాక.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ కటాక్షము విభ్రమమదముల పుట్టుకచే తిరుగుచున్నది. చచ్చిన మన్మథుని గర్వమును మరల బుట్టించుచున్నది. శుభముల నిచ్చు నట్టిది. అట్టి నీ కటాక్షమునకు ఇదిగో దోసిలొగ్గు చున్నాను.

వివరణము:-

శివుడు మొదట కాముని చంపియు మరల కామమునకు లోబడి పార్వతిని బెండ్లాడుట, యామె కర్ధదేహమిచ్చుట, ఆమె సంగమును వీడకుండుట, కాముడు మరల పుట్టినాడనుటకు నిదర్శనములు.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమును రక్షణకై ప్రార్థింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ **దర్పాఙ్కురో మకరకేతనవిభ్రమాణాం**
నిద్రాఙ్కురో విదలితోత్పలచాతురీణామ్।
దీపాఙ్కురో భవతమిస్రకదమ్బకానాం
కామాక్షి! పాలయతు మాం త్వదపాఙ్గపాతః॥ **85**

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
మకరకేతనవిభ్రమాణామ్	=	మన్మథుని విలాసములయొక్క;
దర్పాఙ్కురః	=	గర్వపు మొలకయైన;
విదళితోత్పలచాతురీణామ్	=	వికసించిన కలువల చాతుర్యముయొక్క;
నిద్రాఙ్కురః	=	నిద్రారంభముగా నున్న;
భవతమిస్రకదమ్బకానామ్	=	సంసారమనెడి చీకటిగుంపులకు;
దీపాఙ్కురః	=	చిన్నదీపమైన;
త్వదపాఙ్గపాతః	=	నీ కటాక్షము;
మామ్	=	నన్ను;
పాలయతు	=	కాపాడుగాక!

సు–	=	మంచి
ఉక్తి–	=	మాటలయొక్క
ధాటీ–	=	వేగములనెడి
చూతాటవీషు	=	మామిళ్ళ వనములందు;
బుధకోకిలలాల్యమానమ్	=	పండితులనెడి కోకిలలచే ఆస్వాదింపబడు;
మాధ్వీరసమ్	=	తేనెను;
నిరర్గలమ్	=	అడ్డులేని;
పరిమలమ్ చ	=	వాసనను;
ప్రౌఢీకరోతి	=	అధికముగా నందించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ చూపు వసంతలక్ష్మి. అది పండితవాగ్వనములందు బండితులనెడి కోకిలలచే నాస్వాదింపదగిన తేనెను వాసనను బుష్కలముగా నందించుచున్నది. అమ్మవారి దయగల చూపులెవరిపై ప్రసరించునో వారు రసవంతమైన ఆమోదభరితమైన కవిత్వమును జెప్పి పండితుల నానందింప జేయుదురు.

వివరణము:–

పండితుల సూక్తులందు చూతాటవీత్వారోపము, బుధులయందు కోకిలత్వారోపము, అమ్మవారి చూపునందు వసంతలక్ష్మీత్వారోపమును చేయబడుటచే నీ శ్లోకమున **రూపకాలంకారము** గలదు. వసంతర్తువున బూవులు బాగుగా పూచి వానియందు మకరందము పుట్టును. తేనెటీగలు దాని నొకచోట చేర్చి తేనె పట్టులను సిద్ధము చేయును. మామిడి పూవులలోని వాసనను తేనెను ఆస్వాదించుచు కోకిల లానందించును. ఇతరములైన చెట్లు గూడ పూచి తేనెను, మంచి పరిమళము నందించును. ఇట్టి పరిస్థితులలో ముగ్ధల కన్నులలో సైతము విలాసము లుదయించును. ప్రౌఢత్వమును బ్రకటించుచుందురు. అట్టి తటి యువతులు పరిమళము వ్యాపింపజేయుచుందురు. వారి పెదవులలో తేనె లూరుచుండును. యౌవనమదముచే వారు ప్రియుల సమక్షమున సహజమైన లజ్జను కొంత విడచి ప్రౌఢత్వమునే ప్రదర్శించుచు తమకు తామై వారి నానందింపజేయుదురు. ఈ వస్తువంతయు నీ శ్లోకమున వ్యంగ్యమగుటచే నట **అర్థశక్తిమూలవస్తుధ్వని** యున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున ప్రతీపాలంకారము వాచ్యమైయున్నది.

శ్లో॥ కూలఙ్కషం వితనుతే కరుణామ్బువర్షీ
సారస్వతం సుకృతినస్సులభం ప్రవాహమ్।

వివరణము:–

రోహణగిరి మణి జన్మస్థానము. కైవల్యమణి కమ్మవారి వీక్షణ విభ్రమములు రోహణగిరులగుటచే నీ మొదటి పాదమున **రూపకాలంకారము** కలదు. రెండవ పాదమున అమ్మవారి వీక్షణవిభ్రమములు దయగలవని చెప్పుటకు దయాప్రవాహజలముగా రూపింపబడి ఆ జలమున నవి స్నానము చేసినట్లున్నవని చెప్పుటచే **నతిశయోక్త్యలంకారము**, **రూపకానుప్రాణితమై** యొప్పుచున్నది. స్నాన సంబంధములు చెప్పుటచే నీ యతిశయోక్తి **అసంబంధసంబంధాతి శయోక్త్యలంకార** భేదమగుచున్నది. మూడవ పాదమున శివుని మనస్సున కింకర భావారోపణ ముండుటచే రూపకాలంకారమున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున ప్రతీపాలంకారము వాచ్యమైయున్నది.

శ్లో॥ అల్పీయ ఏవ నవముత్పలమమ్బ! హీనా
మీనస్య వా సరణిరమ్బురుహాం చ కిం వా।
దూరే మృగీ తదసమఞ్జసమఞ్జనం చ
కామాక్షి! వీక్షణరుచౌ తవ తర్కయామః॥ 87

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
అమ్బ	=	అమ్మా!
తవ	=	నీయొక్క;
వీక్షణరుచౌ	=	కంటి కాంతియందు;
నవమ్	=	కొత్తదైన;
ఉత్పలమ్	=	కలువయైనను;
అల్పీయ ఏవ	=	మిక్కిలి తక్కువయే;
అమ్బురుహాం చ	=	కమలములయొక్కయు;
మీనస్య చ	=	చేపయొక్కయు;
సరణిః వా	=	తీరైనను
హీనా	=	తక్కువదే
కిమ్ వా	=	మరియు
మృగీ	=	లేడి యైనను
దూరే	=	దూరమందున్నదే
తత్	=	ఆ
అఞ్జనఞ్చ	=	కాటుకయు

అసమఞ్జసమ్ = సమఞ్జసముగా నుండదు అని
తర్కయామః = ఊహించుచున్నాను.

తాత్పర్యము:–

అమ్మవారి కంటి కాంతిలో కొత్త కలువయు చిన్నదైపోవును. చేపయు తక్కువదైపోవును. లేడియో దూరమందున్నదియే యగును. ఆ కాటుకయు నయోగ్యముగానే కన్పడునని యూహించుచున్నాను.

వివరణము:–

నవోత్పలమందు అల్పీయస్త్వము. చేపయందు కమలములయందును హీనత్వము, లేడియందు దూరస్థత్వము, కాటుకయందు ననమంజనత్వము ఊహించుచున్నామని ఉపమాననింద చెప్పబడుటచే నీ శ్లోకమున **ప్రతీపాలంకార** మొప్పుచున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున శివుని యురము వాకిలిగా రూపింపబడినది.

శ్లో॥ మిశ్రీభవద్గరలపఙ్కిలశాఙ్కరోర–
స్సీమాఙ్గణే కిమపి రిఙ్ఖణమాదధానః।
హేలావధూతలలితశ్రవణోత్పలోఽసౌ
కామాక్షి! బాల ఇవ రాజతి తే కటాక్షః॥ 88

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
అసౌ = ఈ ;
తే = నీయొక్క;
కటాక్షః = చూపు;
మిశ్రీభవత్– = కలసిపోవుచున్న;
గరల– = విషముయొక్క
పఙ్కిల– = బురదయైన
శాఙ్కర– = శివునకు సంబంధించిన
ఉరస్సీమాఙ్గణే = వక్షఃప్రదేశపు వాకిట;
రిఙ్ఖణమాదధానః = అంబాడుట లేక దోగాటను చేయుచున్న;
హేలా = విలాసముగా;
అవధూత– = విదల్చిన
లలిత– = అందమైన

శ్రవణ– = చెవియందలి
ఉత్పలః = కలువగలవాడై;
బాలః ఇవ = బాలుని వలె;
రాజతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ చూపు విషపుకాంతిచే బురదయైన శివుని వక్షోదేహమున చెవి యందలి కలువను విదల్చుచు బాలునివలె దోగాడుచున్నది.

వివరణము:–

పిల్లలు వాకిటిలోని బురదమట్టిలో నాడు కొందురు. చెవికున్న యలంకారమును చేతితో కదలించుకొనుచుందురు. అమ్మవారి కటాక్షబాలకుడు శివుని రొమ్మున దోగాడుచు చెవి కలువను విదలించుచున్నాడని యుత్ప్రేక్షించుట వలన నీ శ్లోకమున **నుత్ప్రేక్షాలంకారము** కలదు. అమ్మవారి చూపు ఉత్పలమును మించి నల్లగా నున్నదని చెప్పుటకు చెవియందలి యుత్పలమును విదల్చుచున్నదని చెప్పుటచే ఉపమాననింద వ్యక్తమగుచుండుటచే **ప్రతీపాలంకారము** మూడవ పాదమున స్ఫురించుచున్నది. శివుని యురము తెల్లనిది. కంఠము నల్లనిది. విషముచే కంఠము నల్లనైనది. ఆ నల్లని కాంతి యురమున వ్యాపించి యున్నది. తెల్లనికాంతి నీరుగా, నలుపును మట్టిగా, భావించినప్పుడు నీటితో కలసిన బురదగా శివుని యురమును వాకిట దోచును. శివుని యురము వాకిలిగా రూపింపబడుటచే నిట **రూపకాలంకార**మున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపునందు వసంతలక్ష్మీత్వారోపమున ప్రతిపాదింపబడినది.

శ్లో॥ ప్రౌఢీకరోతి విదుషాం నవసూక్తిధాటీ–
చూతాటవీషు బుధకోకిలలాల్యమానమ్।
మాధ్వీరసమ్ పరిమలం చ నిరర్గలం తే
కామాక్షి! వీక్షణవిలాసవసన్తలక్ష్మీః॥ 89

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి! = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తే = నీయొక్క;
వీక్షణవిలాసవసంతలక్ష్మీః = కంటియొక్క విలాసమనెడి వసంతముయొక్క సంపత్తి;
విదుషామ్ = విద్వాంసులయొక్క;
నవ– = కొత్తవైన

వివరణము:-

చెవిపై నలంకరించుకొనబడిన కలువ కొంచెము వంకరగానే యుండును. అట్లు వక్రముగా చేయకున్నచో చెవిపై నది నిలువజాలదు. ఎట్లైన నేమి కువలయము మంచిదే యైనను దానికి వక్రతయే యేర్పడినది. యని **సత్** అను శబ్దము వ్యంజింపజేయుచున్నది. చూపును కలువతో బోల్చుట కవిసమయ సిద్ధమే. పోలికయే యిట కువలయ కటాక్షముల సగోత్రభావకల్పనకు మూలము. సామ్యమున్నచోట సోదరభావము నూహించుకొనుట లోకసహజము. అన్న దమ్ముల పోలిక లోకసహజము. పైగా అన్నను దమ్ముడనుకరించుచునే యుండును. కలువయొక్క శ్రుత్యతిక్రమణమును (చెవి నాక్రమించుకొని యుండుటను) చూచి చూపును (శ్రుతిని, చెవిని) ఆక్రమించుచున్నదా యేమి? యని చూపునందు సహజసిద్ధమైన చెవిదాక వ్యాపించుటను శ్రుత్యతిక్రమణముగా నుత్ప్రేక్షించుటచే పూర్వార్ధమున నుత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది. శ్రుత్యతిక్రమణము చేయువారికి కుటిలత యబ్బును. అమ్మవారి చూపునకు గూడ శ్రుత్యతిక్రమణము చేతనే కుటిలత యబ్బినదా? కనుబొమ్మల కుటిలత చూపుల కుటిలతకన్న మిక్కిలి స్పష్టము కావున భ్రూవల్లరితో పరిచయము చేయుటచేతనే కనుబొమ్మల వక్రత నీ చూపున కబ్బినదా యేమి యని కనుబొమ్మల పరిచయమునకు ఫలముగా నేర్పడకున్నను చూపులోని వక్రత కది పరిచయహేతువుగా నుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్తరార్ధమున హేతూత్ప్రేక్షాలంకారమున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపులు శివునియెడ మన్మథబాణపరంపరగా వర్ణింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ ఏషా తవాక్షిసుషమా విషమాయుధస్య
నారాచవర్షలహరీ నగరాజకన్యే।
శఙ్కే కరోతి శతధా హృది ధైర్యముద్రాం
శ్రీకామకోటి! యదసౌ శిశిరాంశుమౌలేః॥ 93

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
నగరాజకన్యే	= పర్వతరాజకుమారివైన
శ్రీకామకోటి!	= ఓ కామకోటిపీఠాధీశ్వరీ!
తవ	= నీయొక్క;
ఏషా	= ఈ;
అక్షిసుషమా	= కంటికాంతి;
విషమాయుధస్య	= మన్మథునియొక్క;

తుచ్ఛీకరోతి యమునామ్బుతరఙ్గభఙ్గీం
కామాక్షి! కిం తవ కటాక్షమహామ్బువాహః॥ 90

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి!	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
కరుణామ్బువర్షీ	= దయాజలమును వర్షించునట్టి;
తవ	= నీ యొక్క;
కటాక్షమహామ్బువాహః	= చూపనెడి గొప్ప మేఘము;
సారస్వతమ్	= భాషకు సంబంధించిన;
కూలంకషమ్	= ఒడ్డనొఱయు;
ప్రవాహమ్	= ప్రవాహమును;
సుకృతినః	= పుణ్యాత్మునకు;
సులభమ్	= సుఖముగా లభించు దానినిగా;
వితనుతే	= చేయుచున్నది;
యమునామ్బుతరంగభంగీమ్	= యమునానదీజలతరంగముల తీరును;
తుచ్ఛీకరోతి కిమ్	= అల్పమునుగా నొనరించుచున్నదా యేమి?

తాత్పర్యము:-

నీ కటాక్షము దయాజలమును వర్షించుటచే మేఘమే యగుచున్నది. అది పుణ్యాత్మునికి కూలంకషసారస్వతప్రవాహమును సులభ మొనరించుచున్నది. యమునానదీ తరఙ్గముల తీరు నవమానించుచున్నదో యను నట్లున్నది. **వివరణము:-**

మేఘము జలమును వర్షించును. అమ్మవారి చూపు దయను వర్షించును అని దయాజలములకు, కటాక్షమేఘముల కభేదమును చెప్పుటచే నిచట రూపకాలంకార మున్నది. ఇంతే కాదు పుణ్యాత్ముని కా చూపు మేఘము. కూలంకషమైన సారస్వత ప్రవాహమును సులభ మొనర్చు ననుటచే భాషయందు నద్యారోపణము వ్యక్తమగుచున్నది. యమునామ్బుతరంగభంగి నవమానించు ననుటచే అమ్మవారి చూపు నందలి నీలిమాతిశయము వ్యక్తమగుచున్నది. ఉపమానముకాదగిన యమునానదీతరంగభంగి నవమానించుననుటచే నుపమాననింద యుండుటచే నుత్తరార్ధమున ప్రతీపాలంకార మొప్పుచున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి లోచన ఇంద్రనీల మణిగా ప్రతిపాదింపబడినది.

శ్లో॥ జాగర్తి దేవి! కరుణాశుకసున్దరీ తే
తాటఙ్కరత్నరుచిదాడిమఖణ్డశోభే।

కామాక్షి! నిర్భరకటాక్షమరీచిపుఞ్జ–
మాహేన్ద్రనీలమణిపఞ్జరమధ్యభాగే॥ **91**

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి! దేవి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తే	=	నీయొక్క;
కటాక్ష–	=	చూపుయొక్క
మరీచి–	=	కిరణముయొక్క
పుఞ్జ–	=	సమూహమనెడి
మాహేన్ద్ర నీలమణి–	=	ఇంద్రనీలమణినిర్మితమైన
పఞ్జర–	=	పంజరముయొక్క
మధ్యభాగే	=	నడిమి ప్రదేశమున;
తాటఙ్క–	=	కమ్మలయందలి
రత్న–	=	రత్నములయొక్క
రుచి–	=	కాంతి యనెడి
దాడిమ–	=	దానిమ్మపండుయొక్క
ఖణ్డ–	=	ముక్కయొక్క
శోభే–	=	కాంతిగల;
కరుణాశుకసున్దరీ	=	దయయను యాడు చిలుక;
జాగర్తి	=	మేలుకొని యున్నది.

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ కటాక్షకాంతి సమూహమొక యింద్రనీలమణి నిర్మిత పంజరము. అందులో కమ్మల కాంతి యను దానిమ్మపండుముక్క శోభించుచున్నది. ఆ పఞ్జరమున దయయను నాడుచిలుక మేలుకొనియున్నది.

వివరణము:–

కటాక్షమరీచిపుంజము మహేన్ద్రనీలమణినిర్మితపంజరముగా అందలి కమ్మల కాంతి దానిమ్మపండుయొక్క ముక్కగా, అందున్న కరుణ శుకసుందరిగా రూపింపబడుటచే నిందు **రూపకాలంకారము**న్నది. పంజరమున శుకము బంధించుట, దాని కాహారముగా దానిమ్మ పండు ముక్క నుంచుట లోకసిద్ధములే. కాని దానియందు చిలుక కొంత కాలము మేలుకొని, కొంత కాలము నిద్రించి యుండును. దయ అమ్మవారి కటాక్షకాంతియను పంజరమందు నిరంతరము మేల్కొని యుండు నాడుచిలుక భక్తుల కెప్పుడే యవసరము వచ్చునో వారికే యాపద మూడునో యని మేలుకొని యుండి వారి యావశ్యకతను దీర్చుచు వారి నాపదలనుండి రక్షించుచున్నది–యని **జాగర్తి** యను శబ్దము వ్యంజింపజేయుచున్నది. మగవారి కన్న నాడువారియందు దయ యెక్కువగా నుండును. కావున నిట **శుకసున్దరి** యను శబ్దముచేత నా దయ మిక్కిలి గొప్పదని వ్యంజింపజేయ బడినది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి చూపులకు వక్రత యేర్పడినదా యేమి? అని శంకించుట ప్రతిపాదింపబడినది.

శ్లో॥ **కామాక్షి! సత్కువలయస్య సగోత్రభావా–**
దాక్రామతి శ్రుతిమసౌ తవ దృష్టిపాతః।
కిం చ స్ఫుటం కుటిలతాం ప్రకటీకరోతి
భ్రూవల్లరీపరిచితస్య ఫలం కిమేతత్॥ **92**

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	=	నీ యొక్క;
అసౌ	=	ఈ;
దృష్టిపాతః	=	కటాక్షము;
సత్కువలయస్య	=	మంచికలువయొక్క;
సగోత్రభావాత్	=	సోదరభావమువలన;
శ్రుతిమ్	=	చెవిని (వేదమును);
ఆక్రామతి	=	ఆక్రమించుచున్నది.
కిమ్ చ	=	మరియు;
స్ఫుటమ్	=	స్పష్టముగా;
కుటిలతామ్	=	వక్రతను (కపటమును);
ప్రకటోకరోతి	=	ప్రకటన చేయుచున్నది;
ఏతత్	=	ఇది;
భ్రూవల్లరీపరిచితస్య	=	తీగవంటి కనుబొనుల పరిచయమునకు,
ఫలమ్ కిమ్	=	ఫలమా యేమి?

తాత్పర్యము:–

అమ్మా! నీ చెవిపై నల్లకలువ యలంకరింపబడియున్నది. అది చూచి నీ చూపు కూడ చెవి నాక్రమించుచున్నది. కువలయమునకు చూపునకు సామ్యమే. సగోత్రభావము శ్రుత్యతిక్రమణమువలననే నీ చూపు కుటిలతను గూడ ప్రకటించుచున్నది. కనుబొమలు తీగలవలె వంకలు తిరిగి యుండుటచే నా కనుబొమ్మల పరిచయమువలన చూపులకునూ వక్రత యేర్పడినదా యేమి?

అక్షిపాతః = చూపు;
క్షణమ్ = కొంచెము సేపు;
వలమానమీనసన్దేహమ్ = కదలుచున్న చేపయా యను సందేహమును;
అంకురయతి = కలిగించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చూపు శివుడు నెత్తిని బెట్టుకొని యాదరించు గంగాజలమున కోపముచే వంకరగా తిరుగు చేపయా యని సందేహింపబడుచున్నది.

వివరణము:-

అమ్మవారి చూపు చేపగా సందేహింపబడుటచే నీ శ్లోకమున **సందేహాలంకార** మున్నదని నిస్సందేహముగా చెప్పవచ్చును. అమ్మవారు కోపమున గంగను చూచుటచే సపత్నీమాత్సర్యముచే కలహోత్కంఠితగా నీ శ్లోకమున సాక్షాత్కరించు చున్నది. శివుడామె కోపమును లెక్క చేయలేదు. కోపమున మరింత ప్రకాశించు నామె చూపు మారధ్వజమైన తిరుగుచున్న చేపవలె నున్నదని **మారద్రుహా** యను పదము వ్యంజింపజేయుచున్నది. దానిని బట్టుకొనవచ్చునని సంతోషించుచున్నాడని పై సందేహాలంకారము వ్యంజింప జేయుచున్నది.

అవ॥:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి చూపు **చలించు చేప**గా సందేహింపబడినది. ఈ క్రింది శ్లోకమున చలనము లేని స్తంభముగా రూపింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! సంవలితమౌక్తికకుణ్డలాంశు-
చఞ్చత్స్మితశ్రవణచామరచాతురీకః।
స్తమ్భే నిరన్తరమపాఙ్గమయే భవత్యా
బద్ధశ్చకాస్తి మకరధ్వజమత్తహస్తీ॥ 96

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి = ఓ కామాక్షీ దేవీ!
సంవలిత- = మూగిన
మౌక్తిక - = ముత్తెముల
కుండల- = కుండలముల
ఆంశు- = కాంతి యనెడి
చంచత్- = ప్రకాశించు
స్మిత- = చిఱు నవ్వుగల
శ్రవణచామర- = చామరముల వంటి చెవుల

నారాచవర్షలహరీ = బాణవర్షముయొక్క పొంగు;
యత్ = ఎందువలననగా;
అసౌ = ఇది (కంటికాంతి);
శిశిరాంశుమౌలేః = చంద్రుడు శిరమందు గల శివునియొక్క;
హృది = మనస్సునందలి;
ధైర్యముద్రామ్ = ధైర్యలక్షణమును;
శతధా = నూరు ముక్కలుగా;
కరోతి = చేయుచున్నదేమో యని;
శఙ్కే = అనుకొనుచున్నాను.

తాత్పర్యము:-

హిమవత్పర్వతసుతవైన యో కామాక్షీ దేవీ! నీ యక్షికాంతి మన్మథుని బాణ వర్షముగా తలపోయుదును. ఏలననగా నది శివుని మనస్సులోని ధైర్యమును నూరు ముక్కలు చేయుచున్నది.

వివరణము:-

శివుని ధైర్య మాతని మనస్సులో నున్నది. బాణములు శరీరములోని బయటి భాగమునే గాయపఱచగలవు. ఒక్క మన్మథుని బాణములే మనస్సును గాయ పఱచగలవు. అందువలననే నీ కంటికాంతి మన్మథబాణవర్షముగా తలపోయు చున్నాను అని అమ్మవారి కంటి కాంతియందు మన్మథబాణవర్షలహరీత్వ ముత్ప్రేక్షింపబడుటచే నిందు ఉత్ప్రేక్షాలంకార మొప్పుచున్నది. శివుడు విషమాంబకుడు. అనగా బేసి కన్నులు గలవాడు. మన్మథుడు విషమాయుధుడు. మన్మథుని బాణము లైదు. కావున నాతడు బేసి యాయుధములు కలవాడు. సములకే కలహము శోభిల్లును. కాన శివునితో మన్మథుడు తలపడినాడు. అయినను మూడు కన్న ఐదు పెద్ద సంఖ్య కావున మన్మథుని బలము గొప్పది. కావుననే శివుని యెదలోపలి ధైర్యమును నూరుముక్కలు చేయగలిగినాడని **విషమాయుధ శబ్దము** వ్యంజింపజేయుచున్నది. ఆరంభమున మన్మథుడు శివునితో తలపడినను ఎదలో కలవరమారంభమైనను తన యెదలో నెట్టి వికారము కలుగనట్లు గాంభీర్యమును జూపుచు తాను మన్మథుని బాణములకు కలవరపడలేదని సూచించుచుండెను. కాని పాపమా శివుడెంత కాలము మన్మథుని నారాచవర్షలహరి కోర్వగలడు. ఒకటా, రెండా, ఆ ఐదు బాణములనే మరల మరల వర్షమువోలె కురిపించెను. శివుని ధైర్యము నూరు ముక్కలయ్యెను. అమ్మవారి కోడి తన శరీరములోని సగభాగమునే యర్పించుకొని సంధి చేసికొనెను. ఇంతకు మన్మథుని యా ఐదు బాణములలో అమ్మవారి కంటికాంతితో నభేదము పొందియే మన్మథుడు విజయము నొందెను అని అమ్మవారి కంటి కాంతియందు
మన్మథుడు విజయము నొందెను అని అమ్మవారి కంటి కాంతి యందు

మన్మథునారాచవర్షలహర్యుత్ప్రేక్షణము వ్యంజింపజేయుచున్నది.

అవ:- పై శ్లోకమున అమ్మవారి కంటికాంతి మన్మథనారాచవర్షలహరిగా నుత్ప్రేక్షింప బడినది. ఈక్రింది శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షము మన్మథుని బాణముగా రూపింప బడుచున్నది.

శ్లో॥ బాణేన పుష్పధనుషః, పరికల్ప్యమాన-
త్రాణేన భక్తమనసాం కరుణాకరేణ।
కోణేన కోమలదృశస్తవ కామకోటి!
శోణేన శోషయ శివే! మమ శోకసిన్ధుమ్॥ 94

ప్రతిపదార్థము:-

కామకోటి	=	కామకోటి పీఠాధీశ్వరివైన
శివే	=	ఓ శివా!
పుష్పధనుషః	=	పువ్వులు బాణములుగాగల మన్మథునియొక్క;
బాణేన	=	బాణమైన;
భక్తమనసామ్	=	భక్తుల మనస్సులకు;
పరికల్ప్యమాన-	=	కల్పించుచున్న
త్రాణేన	=	రక్షణగల;
కరుణాకరేణ	=	దయకు గనియైన;
తవ	=	నీయొక్క;
కోమలదృశః	=	మృదువైన చూపుయొక్క;
కోణేన	=	కొనచేత;
మమ	=	నాయొక్క;
శోకసిన్ధుమ్	=	దుఃఖమనెడి సముద్రమును;
శోషయ	=	ఇగిరిపోవునట్లు చేయుము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చూపు మన్మథుని బాణము. అది భక్తులకు రక్షణమును కల్పించుచున్నది. అది దయకు గనిగా నున్నది. అది యెఱ్ఱనిది. అట్టి నీ చూపు చేత నాయొక్క శోకసముద్రము నింకింపజేయుము.

వివరణము:-

అమ్మవారి చూపు శివునోడించు సమయమున మన్మథుని బాణమగును. భక్తులకు రక్షణము కల్గించునపుడు దయతో నిండిపోవును. భక్తుడైన మూకకవి యొక్క దుః

ఖసముద్రమును శుష్కింపజేయునప్పు డది కోపముతో నిండిపోవలయును. కంటిలోని యెఱుపు ఒకసారి దయను, మరొకసారి కోపమును, మరొకసారి యనురాగమును సూచించును. ఈ మూడు భావములు కోణశబ్దముచే వ్యంజింపజేయబడుచున్నవి. మన్మథుని బాణముగా నమ్మవారి చూపు రూపింపబడుటచే నిందు **రూపకాలంకార**మున్నది. నాలుగు పాదముల మొదట **బాణేన, త్రాణేన, కోణేన, శోణేన** అను నాల్గు పదములుండుటచే నీ శ్లోకమున బాదాద్యనుప్రాసాలంకార మొప్పుచున్నది. చివఱి పాదమున శకారము నాల్గుసార్లుండుటచే వృత్త్యనుప్రాసాలంకారమున్నది. శోషణము వాయుకృత్యము. వాయుపుత్రుడైన యగ్నికి నా గుణము సంక్రమించి యుండును. మూకకవి తన దుఃఖమును శోషయ(ఆర్పివేయుము) అని ప్రార్థించుటచేత అమ్మవారి చూపునకు శోషనస్వభావమైన వాయులక్షణము వ్యంజింపజేయబడినది. కాని వాయువునకు రూపములేదు. అమ్మవారి చూపునకు రూపమున్నది. ఆ రూపమెఱుపు. అగ్నికి రోహితరూపము వేదసిద్ధము. వాయులక్షణమైన శోషణ మగ్నియందు సంక్రమింప జేయబడినట్లు అమ్మవారి చూపునందును సంక్రమింప జేయబడినది. వాచ్యమైన శోకసింధు శోషణముచే పై విషయము వ్యంజింపజేయ బడినది.

అవ:- పై శ్లోకమున సముద్రము ప్రస్తావింపబడినది. సముద్రమున చేపలుండును. ఈ క్రింది శ్లోకమున అమ్మవారిచూపు చేపయా యని సందేహింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ మారద్రుహో మకుటసీమని లాల్యమానే
మన్దాకినీపయసి తే కుటిలం చరిష్ణుః।
కామాక్షి! కోపరభసాద్వలమానమీన-
సన్దేహమఙ్కురయతి క్షణమక్షిపాతః॥ 95

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
మారద్రుహో	=	మన్మథునకు ద్రోహియైన శివునిచేత;
మకుటసీమని	=	కిరీటప్రదేశమున;
లాల్యమాణే	=	ఆదరింపబడుచున్న;
మన్దాకినీపయసి	=	ఆకాశగంగాజలమున;
కోపరభసాత్	=	కోపావేశమువలన;
కుటిలమ్	=	వంకరగా;
చరిష్ణుః	=	తిరుగు;
తే	=	నీయొక్క;

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
తవ	=	నీయొక్క;
దృష్టిపాతః	=	కటాక్షము;
అజ్ఞాతభక్తిరసమ్	=	భక్తిలోని రక్తి నెఱుగని వానిని;
అప్రసరద్వివేకమ్	=	వివేకము ప్రసరించని వానిని;
అత్యన్తగర్వమ్	=	మిక్కిలి గర్వము కలవానిని;
అనధీతసమస్తశాస్త్రమ్	=	సమస్తశాస్త్రములనేర్వని వానిని;
అప్రాప్తసత్యమ్	=	సత్యము చేరని వానిని;
ముక్తేః	=	ముక్తికి;
అసమీపగతమ్	=	దగ్గఱని వానిని;
న ఏవ కాంక్షతి	=	కోరనేరదు.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! భక్తియొక్క రక్తి నెఱుగని వానిని, వివేకము ప్రసరించని వానిని, గర్వము లేని వానిని, అన్ని శాస్త్రముల నేర్వని వానిని, సత్యము చేరని వానిని ముక్తికి దగ్గఱని వానిని నీ కటాక్షము కోరదు. ఇన్ని ఉన్న వానికే అమ్మవారి కటాక్షము లభించును. అనగా నది సామాన్యులకు దుర్లభము.

వివరణము:-

పై లక్షణములు లేని వానిని కోరదనుటలో పై లక్షణముల నపేక్షింపకయే తన స్వేచ్ఛచే నెటువంటి సుగుణములులేని వానిపై సైతము యాదృచ్ఛికముగ అమ్మవారి దృష్టిపడి వాడు కృతార్థుడగును అను అర్థాంతరము కూడ స్ఫురించుటచే నమ్మవారి కటాక్షముయొక్క నిరంకుశస్వాతంత్ర్యము కూడ దెలియుచున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్షమహిమ వర్ణింపబడినది.

శ్లో॥ అత్యన్తశీతలమనర్గలకర్మపాక-
కాకోలహారి సులభం సుమనోభిరేతత్।
పీయూషమేవ తవ వీక్షణమమ్బ! కిన్తు
కామాక్షి! నీలమిదమిత్యయమేవ భేదః॥ 100

ప్రతిపదార్థము:-

కామాక్షి! అంబ!	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
అత్యన్తశీతలమ్	=	మిక్కిలి చల్లని;

చాతురీకః-	=	చాతుర్యముకల;
మకరధ్వజమత్తహస్తీ	=	మన్మథుడనెడి మదగజము;
అపాఙ్గమయే	=	చూపనెడి;
స్తమ్భే	=	స్తంభమునందు;
భవత్యా	=	నీ చేత;
బద్ధః	=	బంధింపబడినదై;
చకాస్తి	=	ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! నీ చూపు ముత్యాల కుండలము. కాంతి యనెడి నవ్వుగల చామరముల వంటి చెవులుగల మన్మథుడనెడి మదగజము నీ చూపనెడి స్తంభమున బంధింపబడినదై ప్రకాశించుచున్నది.

వివరణము:-

ఈ శ్లోకమున అపాంగ మనెడి స్తంభమున మకరధ్వజుడు అమ్మవారి చేత చూపున గట్టివేయబడిన మదగజముగా రూపింపబడుటచే రూపకాలంకారమున్నది. కుండలములు తెల్లని ముత్తెములు కలవగుటచే స్మితమున తెల్లని కాంతి వ్యాపించి యుండుటచే కటాక్షస్తంభమున కట్టివేయబడిన యా మదగజమైరావతమే యని స్ఫురించుచున్నది.

అవ:- ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి కటాక్ష వైచిత్రి ప్రతిపాదింపబడుచున్నది.

శ్లో॥ యావత్కటాక్షరజనీసమయాగమస్తే
కామాక్షి! తావదచిరాన్నమతాం నరాణామ్।
ఆవిర్భవత్యమృతదీధితిబిమ్బమమ్బ!
సంవిన్మయం హృదయపూర్వగిరీన్ద్రశృఙ్గే॥ 97

ప్రతిపదార్థము:-

అమ్బ!	=	అమ్మా!
కామాక్షి	=	ఓ కామాక్షీ దేవీ!
యావత్	=	ఎంతలో;
తే	=	నీయొక్క;
కటాక్షరజనీసమయాగమః	=	చూపనెడి పున్నమరాకయో;
తావత్	=	అంతలో;
అచిరాత్	=	శీఘ్రముగా;

నమతామ్	= నమస్కరించునట్టి;
నరాణామ్	= మనుష్యులకు;
హృదయపూర్వగిరీన్ద్రశృంగే	= హృదయమనెడి తూర్పుకొండ కొమ్మున;
సంవిన్మయమ్	= జ్ఞానమయమైన;
అమృతదీధితిబింబమ్	= చంద్రబింబము;
ఆవిర్భవతి	= ప్రాదుర్భవించును.

తాత్పర్యము:–

ఎంతలో నీకటాక్షమనెడి పున్నమరాత్రి సమయమువచ్చునో అంతలోనే నమస్కరించు నరుల హృదయమనెడి తూర్పు కొండ కొమ్మున జ్ఞానమయమైన చంద్రబింబమావిర్భవించును.

వివరణము:–

హృదయము తూర్పు కొండ కొమ్ముగా, జ్ఞానము చంద్రబిమ్బముగా, అమ్మవారి కటాక్షము పున్నమిరాత్రి రాకగా, రూపింపబడుటచే నీ శ్లోకమున రూపకాలంకారమున్నది. జ్ఞానమును చంద్రునితో బోల్చుట అద్వైత సమ్ప్రదాయమున నున్నదే. ప్రబోధచన్ద్రోదయమను ఆధ్యాత్మికనాటకము కూడ ప్రసిద్ధమైనదే. విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయమున వివేకసూర్యోదయమను నాటకమున్నది. జ్ఞానమును సూర్యునిగా బేర్కొనుట అద్వైతసమ్ప్రదాయమునకు కించిద్భిన్నమైనను అంధకారమును జీల్చు నన్న తాత్పర్యములో భేదము లేదు. పున్నమిరాత్రి రాకయు, చన్ద్రోదయము నొకేసారి వచ్చుటను యావత్ శబ్దము సూచించును. అమ్మవారి యనుగ్రహము కలిగిన పిమ్మట జ్ఞానోదయము కలుగును. అమ్మవారి యనుగ్రహము కారణము, జ్ఞానోదయము కార్యము. ఇవి రెండు సమకాలికములని చెప్పుట కారణకార్యముల మధ్య యెక్కువ వ్యవధానము లేదని కారణముదయించిన వెంటనే కార్యముదయించినదని శైఘ్ర్యాతిశయమిట వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఇది **అతిశయోక్త్యలంకారము.**

అవ:– మోక్షపురుషార్థము అలౌకికము. శ్రేయోనామకము. అమ్మవారి యనుగ్రహము శ్రేయో హేతువే కాక ప్రేయో హేతువు కూడా నగునని ఈ క్రింది శ్లోకమున చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ కామాక్షి! కల్పవిటపీవ భవత్కటాక్షో
దిత్సుస్సమస్తవిభవం నమతాం నరాణామ్।
భృఙ్గస్య నీలనలినస్య చ కాన్తిసమ్ప–
త్సర్వస్వమేవ హరతీతి పరం విచిత్రమ్॥ 98

ప్రతిపదార్థము:–

కామాక్షి	= ఓ కామాక్షీ దేవీ!
భవత్కటాక్షః	= నీ చూపు;
కల్పవిటపీవ	= కల్పవృక్షమువలె;
నమతామ్	= నమస్కరించు;
నరాణామ్	= మనుష్యులకు;
సమస్తవిభవమ్	= సమస్తమైన సంపదను;
దిత్సుః	= ఈయగోరుచున్నాను;
భృంగస్య	= తుమ్మెదకును;
నీలనలినస్య చ	= నల్లని కమలమునకును;
కాన్తిసంపత్సర్వస్వమ్	= కాన్తిసంపదను;
హరతి ఏవ	= తప్పక హరించును;
ఇతి	= అనుట;
పరమ్	= మిక్కిలి;
విచిత్రమ్	= వింత!

తాత్పర్యము :–

అమ్మా! కల్పవృక్షము వంటి నీ చూపు నమస్కరించు వారలకు సమస్త సంపదల నీయగోరును. కాని తుమ్మెదయొక్క నీలకమలముయొక్క కాంతి యను సంపద మొత్తము హరించుట వింత కదా! అమ్మవారి కటాక్షము తుమ్మెద కన్న నీలనలినముకన్న మిక్కిలి నల్లనై శోభించుచున్నది.

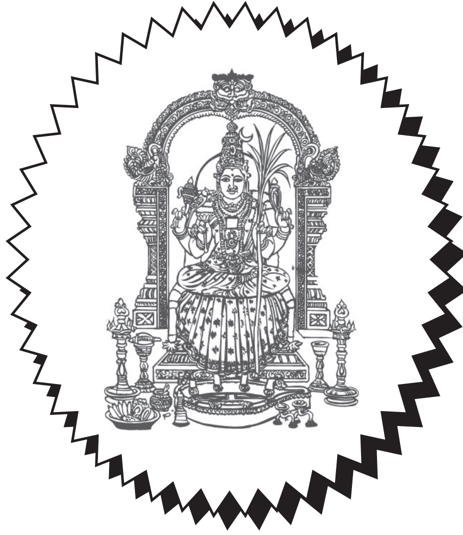
వివరణము :–

ఒకరికి సర్వసంపదల నొసగుట, మరొకరికి కాంతిసంపత్సర్వస్వము నపహరించుట యొక విధముగా విరోధమే. అది పక్షపాతమే. కాని నమస్కరించు వారికి సర్వసంపద నొసగుట స్పర్ధించు వారి కీయకపోవుట యొక విధముగా నవిరోధమే. విచిత్రమ్ అను పదము చేత నీ విరోధము వ్యక్తమైనను, అమ్మవారి కంటితో స్పర్ధించుటచే విరోధము కాదని పరిహరింపబడు నవకాశముండుటచే నట విరోధాభాసాలంకారమున్నది.

అవ:– ఈ శ్లోకమున అమ్మవారి **కటాక్షమహిమ** వర్ణింపబడినది.

శ్లో॥ అజ్ఞాతభక్తిరసమప్రసరద్వివేక–
మత్యన్తగర్వమనధీతసమస్తశాస్త్రమ్।
అప్రాప్తసత్యమసమీపగతం చ ముక్తేః
కామాక్షి! నైవ తవ కాంక్షతి దృష్టిపాతః॥ 99

మన్దస్మితశతకమ్

అనర్గలకర్మపాకకాకోలహారి	=	అడ్డులేని కర్మపరిపాకమను విషమును హరించు;
సుమనోభిః	=	దేవతలచేత;
సులభమ్	=	సుఖముగా బొందదగిన;
ఏతత్	=	ఈ;
తవ	=	నీయొక్క;
వీక్షణమ్	=	చూపు;
పీయూషమ్ ఏవ	=	అమృతమే;
కిం తు	=	కాని;
ఇదమ్	=	ఇది (నీ చూపు);
నీలమ్ ఇతి	=	నల్లని దనుట;
అయమ్ ఏవ	=	ఇదియే;
భేదః	=	భేదము.

తాత్పర్యము:-

అమ్మా! మిక్కిలి చల్లనిది, అనర్గల కర్మపాకమను విషమును హరించునది, దేవతలకు సులభమైనదియునైన నీ చూపు అమృతమే కాని నీ యీ చూపు నల్లనిది.

వివరణము:-

అమృతము తెల్లనిది. దాని లక్షణములన్నియున్నను అమ్మవారి చూపు నందు తెలుపు లేక నలుపుండుట. ఇదియే విశేషము. ఉపమానోపమేయములైన పీయుష కటాక్షములకు సామ్యమును పుష్కలముగా చెప్పి యీ విశేషము చెప్పుటచే నీ శ్లోకమున వ్యతిరేకాలంకారమున్నది.

శ్లో॥ పాతేన లోచనరుచేస్తవ కామకోటి!
పోతేన పాతకపయోధిభయాతురాణామ్।
పూతేన తేన నవకాంచనకుణ్డలాంశు-
వీతేన శీతలయ భూధరకన్యకే మామ్॥ 101

ప్రతిపదార్థము:-

భూధరకన్యకే!	=	పర్వతసుతవైన;
కామకోటి!	=	ఓ కామకోటిపీఠాధీశ్వరీ!
పాతకపయోధిభయాతురాణామ్	=	పాపసముద్రముయొక్క భయముచే పీడితులైన వారికి;
పోతేన	=	ఓడయయిన;

నవకాంచనకుండలాంశువీతేన = క్రొత్త బంగారు కుండలముల కాంతులచే కూడిన;
తేన పూతేన = దానిచే పవిత్రమైన
తవ = నీ యొక్క;
లోచనరుచేః = కంటి కాంతియొక్క;
పాతేన = ప్రసారముచేత;
మామ్ = నన్ను;
శీతలయ = చల్లబఱుపుము.

తాత్పర్యము:–

పర్వతసుతవైన యో కామాక్షీ దేవీ! నీ దృష్టిపాతము పాపసముద్ర భయాతురులకు పోతము, నవకాంచనకుండలాంశుసముపేతము. అట్టి నీ దృష్టిపాతముచేత నన్ను జల్లబఱుపుము.

వివరణము:–

అమ్మవారు **భూధరకన్యక** యని సంబోధింపబడినది. ఆ భూధరము సామాన్య భూధరము కాదు. అది శీతభూధరమే యని శీతలయ (చల్లబఱుపుము) అనుటచే వ్యంగ్యమగుచున్నది. అమ్మవారి దృష్టిపాతము పాతభయాతురులకు పోతము అనుటచే ద్వితీయపాదమున రూపకాలంకారమున్నది.

కటాక్షశతకం సర్వం సంపూర్ణమ్
'లోకాస్సమస్తాస్సుఖినో భవంతు'
శ్రీః

కటాక్షశతకమ్ - శ్లోకానుక్రమణికా

అజ్ఞాత - 99
అమ్బ - 22
అత్యన్త - 83
అత్యన్త శీతల - 24
అత్యన్త శీతల - 100
అల్పీయ - 87
అస్తం - 6
ఆకాంక్ష్య - 76
ఆనంగ - 3
ఆరంభ - 38
ఆశ్చర్యం - 61
ఉద్వేల్లిత - 30
ఉన్మధ్య - 29
ఏషా - 93
ఓష్ఠ - 55
కల్లోలితేన - 4
కాకోల - 64
కాదంబినీ - 63
కామద్రుహో - 16
కామాంకురైక - 70
కామాక్షి - 42
కామాక్షి కల్ప - 98
కామాక్షి కేపి - 81
కామాక్షి ఘోర - 66
కామాక్షి తావక - 44
కామాక్షి దేశిక - 67
కామాక్షి నిత్య - 84
కామాక్షి మన్మథ - 72
కామాక్షి మన్మథ - 73
కామాక్షి విభ్రమ - 69
కామాక్షి వీక్షణ - 60
కామాక్షి శీతల - 57
కామాక్షి సంవలిత - 96
కామాక్షి సత్కువల - 92
కాలాంజనం - 36
కాలాంజన - 79
కాలాంబువాహ - 39, 71
కార్పణ్య - 65
కాషాయ - 51
కేశప్రభా - 23
కుంఠీరవ - 18
కూలంకషం - 90
కైవల్యదాయ - 47
కైవల్యదివ్య - 86
క్రాన్తేన - 80
గంగామ్భసి - 12
చక్షుః - 59
చాంచల్యమేవ - 14
ఛాయాభరేణ - 8
జన్తోః - 62
జాగర్తి - 91
తాటంక - 7
త్రైయంబకం - 26
దర్పాంకురో - 85
ధూమాంకురో - 37
నిత్యం - 33
నీలాలకా - 75
నీలోఽపి - 17
నీలోత్పలేన - 54
నీలోత్పల - 82
పాతేన - 101
పాషాణ - 52
పీయూష - 21
ప్రాప్నోతి - 10
ప్రేమాపగా పయసి - 46
ప్రేమామ్బురాశి - 78
ప్రౌఢీకరోతి - 89
బాణేన - 94
భ్రాంత్వా - 34
మన్దస్మిత - 43
మన్దస్మితైః - 56
మన్దాక్షరాగ - 25
మాతః - 45
మాతర్జయన్తి - 2
మారద్రుహో - 95
మార్గేణ - 49
మాహాత్మ్యం - 20
మాహేశ్వరం - 28
మిశ్రీభవత్ - 88
మూకో - 74
మోహాన్ధకార - 1
యాన్తీ - 11
యావత్ - 97
వాగీశ్వరీ - 27
వ్రీడానువృత్తి - 50
శృంగార - 53
శ్యామా - 35
శ్రీకామకోటి - 19
శ్రౌతీం - 32
సంజీవనే - 15
సంసార - 77
సంస్కారతః - 13
సాకూత - 68
సామ్రాజ్య - 48
సాహాయ్యకం - 5
సూక్ష్మేపి - 40
సూర్యాశ్రయ - 9
స్నేహార్ద్రితాం - 31
హృత్పఙ్కజ - 58